ЕЛИН ПЕЛИН

съчинения

1

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ЕЛИН ПЕЛИН

Съчинения
в шест тома

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА
ТОДОР БОРОВ, КРЪСТЬО ГЕНОВ,
ПЕНЬО РУСЕВ

Български писател

ЕЛИН ПЕЛИН

Том първи

РАЗКАЗИ
1901 — 1906

София • 1977

РЕДАКЦИЯ И СЪСТАВИТЕЛСТВО
ТОДОР БОРОВ

НАПАСТ БОЖИЯ

В село завърлува невярна болест — тежката болест — и зареди да морѝ от къща на къща.

Изчезна радост, почерня измъчен народ.

Сякаш зли духове прелетяха над селото.

— Боже, какъв тежък грях сторихме, боже!

И черковната камбана всяка сутрина почна да разнася медния си ек над загриженото селце, да кани старо и младо на молитва. Свещеникът усърдно заслужи литургия след литургия. Малката черквица от сутрин до вечер стоеше отворена и хората, измъчени, покаяни, уплашени, идваха по два, по три пъти на ден да палят свещи, да се молят, да слагат мило и драго дар. Няколко пъти правиха водосвет, светиха масло, посребриха иконата на божията майка, отрупаха с дарове св. Иван Изцелителя, но нищо не помогна. Болестта от ден на ден по-страшно върлуваше, по-немилостиво косеше.

Учителят дълго мисли и един ден каза, че страшната зараза на болестта се разнася от поповия излак. На мегданя, пред поповата къща, имаше стар излак, водата на който наистина бе по-вкусна от водата на чешмата. Ала тоя излак нямаше кофа и хората черпеха от застоялата му вода с всевъзможни съдове, уливките от които се втичаха пак вътре. Учителят имаше право, но той бе много млад и хората не искаха да го вярват,

а продължаваха да разнасят страшната зараза по селото. Дебелият свещеник, суеверен като всички, им помогна още повече.

— Това е напаст божия! — говореше той.

И напук на учителя, светѝ вода на излака.

И болестта се усили. Току зачернее човеку пред очите, удари го в глава, отще му се всичко — легне, ни жив, ни мъртъв, по цели дни и недели. Съхне, вехне, губи се. Така умря бяла Неда, Аглика, умря Ирмена — млада невеста, вчера под венчило минала. В един гроб заровиха Магда и Ягодин — любовник и любовница, — и двамата млади и зелени, и двамата селска слава.

Дори каменни сърца се покъртиха от жалост.

Вредом се почувствува нещо страшно,нещо черно, глухо, мъчно. Отчаяние и безутешна скръб се възцари в сърцата, тъга засени добродушните селяшки лица. В това работно време, време на труд, на пот, на мъка и усилие — дали болни, дали полска работа да гледат.

Почерняха селските ясни дни, смутиха се спокойните и тихи нощи. Вечер всичко ще се прибере, ще стихне, ще се потаи, а от четирите краища на селото се подемат отчаяни гласове и писъци на осиротели майки, овдовели булки и се носят тъжно и страхотно чак до зори.

Па и друга беда настигна. Застоя се суша и като опустошителен пожар изгори всичко, изпосуши поля и посеви, извори и кладенци. Грозна тримесечна за́духа се простря навсякъде и се застоя да мори, да суши, да пали. Цели три месеца по ясното небе се не мярна ни сянка от облачец. Слънцето от ден на ден, като напук, все повече и повече се разпаляше, все повече и повече печеше. Над изгорелите поля и посеви, над почернелите угари и попуканата земя затрепера страшна марана. Сякаш въздухът гореше и гърдите го поемаха като от

някакви адски нажежени тръби. Дробовете съхнеха. Устата горяха за вода. Изпръхналите устни се пукаха до кърви.

Нажежената природа доби печален и убийствен вид. От каменливите и голи чуки над селото и от червените ронливи сипеи по тях се носеше един тежък и прижурлив лъх като от купища разтопен метал. Чернило някакво повея от горите и душност замени хладината им. Вадички и горски потоци, чешми и кладенци, блата и гьолища, бари и мочури — всичко пресъхна. Добитъци гинеха за вода, изпокриха се весели птички. Тежко, с разтворени човки запрехвъркаха зажаднели гарвани и унилото им грачене разкъсваше от скръб селяшкото сърце. Щъркът замислено закрачи по изсъхналите мочури. Чучулиги, задушени от страшната марана, падаха от висинето мъртви, с изплезени езичета, с уста, пълни с алена кръв, извряла из мъничкото, пукнато песнопойно сърчице.

Сушата като невидима дяволска птица пъдеше с огнените си криле всяко облаче от кръгозора и ставаше от ден на ден по-страшна и по-убийствена. Със смъртна тъга се връщаха вечер от полето морни, изпогорели жетвари: от припламналите класове на безкрайните нивя се ронеше като дъжд изцибрено и безхлебно зърно. Из широкото, разлюляно като златно море поле не се носеше звънкият отглас нито на една жътварска песен. Мълчаливо се мяркаха там жътвари от заран до вечер. Мълчаливо се навеждаха и изправяха. Мълчаливо, като че събираха трупове на бойното поле, градяха на кръстци празните снопи, и кръв капеше от сърцата им. Полето мълчеше като пусто. Само от усамотен горски крайчец нейде тихо и продължително се подемаше трогателен плач на черна вдовица или осиротяла майка

и тъжният му ек, сякаш отразен от небесния купол, падаше и удряше като с хладна кама сърцето ти.

Навред тъга и глухота, като че ли черна чума върлуваше или настъпяше второ пришествие.

Напусто всеки празник свещеникът извеждаше на лития по четирите краища на селото и мало, и голямо. Напусто децата всеки ден носеха черковните хоругви по ниви и по ливади. Бог не чуваше горещите молби на старо и младо — за капка росица, за здраве и за утеха.

Трябваше човек да види тъжното шествие на литията, за да му се свие сърцето от скръб. Наредени на дълга печална върволица, проточена като голяма гъсеница из полето, селяните — измъчени, боси, гологлави — мълчаливо вървяха след белите черковни хоругви. По лицата на всички се чете тъга и покаяние, от сбърчените им чела капе едра пот. Босите им крака ровят жежкия пясък и вдигат облак от златен прах, който покрива цялото шествие и прави черни браздулици по изпотените лица на селяните. Над голите им глави пече адско слънце. Тежка миризма от тамян и восък се носи наоколо. По цели часове те обикалят селото, кръстосват полето, после се спират, окръжават свещеника и дълго се молят. И под това адско нажежено небе, посред това изгоряло поле едвам се чува плачевният припев на тия убити от скръб и безнадеждност човешки същества.

— Господи, помилуй!

Но напразно! Челиченият ек от жабешкото крякане, което цяла нощ трептеше над припламналото поле и над скръбното селце, предсказваше продължение на страшната суша.

А болестта замори по-често и по-често.

Отникъде помощ, отникъде надежда. Сбъркаха се клети сиромаси. Попът, доволен от печалбите по опела и водосвет и от победата над учителя, спокойно си седеше в кръчмата с чаша в ръка и бъбреше:

— Ей, хора, тая беда за вас е малко! Чумата, чумата ви се пада! Потънахте в грехове до шия, продадохте душите си на дявола, забравихте пост и пречест, пропихте се и разгневихте бога. . . Сега сърбайте каквото сте дробили! Думах ви да подновим параклиса под село — не искате! Теглете сега!

И хората навеждаха глави смирено, огорчени, засрамени. Само младите негодуваха против думите на попа и говореха явно:

— Греховни сме били, а? Пияници? Я нека се погледа светиня му!

А учителят непрестанно учеше, че гнездото на страшната зараза е поповият излак, и горещо настояваше да се запусти.

— Само така ще се избавим — казваше той.

— У-у-ут — крещеше му дебелият свещеник, — вчерашно хлапе, на побелели глави ум ще дава! Не ще молитва, а? Протестантин? Безбожник!. . . Болестта била в излака! Тѐ зарад такива бог ни наказва! Излакът да не барате, че ви ръцете изсъхват! Който иска спасение, ето черквата — нека се моли!

Учителят не се стърпя. Един ден той събра момците, които бяха с него, и пред всички селяни заковаха излака с яки дъбови капаци. Цяло село се събра на мегдана. Кметът, чорбаджията, старците — всички роптаеха против учителя, но младежите не искаха и да чуят. Попът вдигна брадвата да закове капака, но мъжката ръка на учителя го спря.

— Бъди благоразумен, дядо попе!

— Благоразумен ли? Махнете се оттука, бре хлапаци недни, не лъжете света, че ви дявол взима — зафуча светиня му. Очите му светеха, брадата му трепереше от гняв.

Тогава срещу него се изстъпи буйният Младен, годеникът на Неранза, която лежеше болна, и брат на починалата Аглика, па извика отчаяно и страшно:

— Дядо попе, хвърли брадвата настрана, че ми тъмнее пред очите!

— Ти си глупав, Младене! Не си дошъл ни веднаж на черква, пък. . . — заекна позеленял от яд свещеникът.

— Махни се по дяволите с твоите молитви! Те умориха Аглика и поболиха Неранза. Да се махнеш оттука, че. . . не знам какво ще сторя! — извика Младен, и очите му се замъглиха, и пръстите му се свиха на железни юмруци. Той извади един кол от ближния плет и застана край излака:

— Който смее, нека приде!

Старият му баща, треперещ от яд, вдигна ръка към него и му викна:

— Да не си ми стъпил вече в къщата, чу ли!

— Тате, назад, че никого не жаля! — викна извън себе си Младен. — Ако бяхме направили това по-напред, сега Аглика да е жива и Неранза да е здрава.

Две едри сълзи се отрониха от очите му и се търколиха по мургавото му юнашко лице.

Старите постояха, погледаха, посърдиха се, па си отидоха.

— Много вирят нос младите! Не знам де ще му излезе края — рече им Младеновият баща. — Видяхте ли го моя син? Щеще да ме бие за нищо работа.

Оттогава момците се зарeдиха да пазят излака дене

и нощe. Цели четири недели, който и да минеше оттам, ще види изправена до върбата стройната фигура на момък с голяма тояга в ръка, млад, бодър, бдящ като войник на поста си.

А сушата все още немилостиво гореше и челичeният ек на жабите все още по цяла нощ трептеше над широкото приплaмнало поле, над озлочестеното селце и предсказваше, че няма скоро да се свърши.

И едно глухо неверие се роди между млади и стари. Един злобен ропот се понесе от недоволните души и отчаяните сърца, които почнаха да давят с вино и ракия тъгата и мъката си. Свещеникът, уморен и разочарован, заряза литии и водосвет. В черквата освен жени и старци друг никой не стъпяше. А кръчмите се пълнеха с отчаян и пиян народ. И там сред грозния шум се чуваха и греховни думи:

— Бог не е милостив — не молете му се! Нека като жабите, кога им пресъхне блатото — да прокълнем и да умрем.

ВЕТРЕНАТА МЕЛНИЦА

На хубавия изглед, що има и от четирите страни селото ни, не пречи даже големият недовършен и изоставен скелет на Лазаровата ветрена мелница. От десет години насам тя стърчи на голото баирче над село като някое зъбато чудовище, станало от народното поверие убежище на тъмни духове, които унило клатят дрипавите му криле, разперени на дяволски кръст.

Тоя пущиняк с обраснали в бурен до пояса основи, свърталище на боязливи лалугери, зелени гущери и отровни пепелянки, тоя избелял от дъждове и пек скелет, с незалепени и озъбени стени, през които пищят ветрища и хали, макар запустял и изоставен, е единствената ветрена мелница от равно Шопско дори до безкрайно Филибешко поле. Това е и единствен спомен за сухата година, оставен от сръчната и майсторска ръка на Лазар Дъбака, известен с шегите си и с разните си планове и замисли, започвани с присърце и напущани с добродушна, себеобидна усмивка.

Над селото и навред по околията се бе застояла страшна суша, която изпогори всичко, изпосуши кладенци и извори, измори добитъка за вода.

Животворящата и бъблива селска речица, която извира изпод големите каменни чуки над сами селото, от ден на ден почна чувствително да намалява и да

съхне. Като че някоя триглава хала смучеше хладните и бистрите ѝ струи, които почнаха немощно да се цедят от извора и жадно да се поглъщат от запалената земя. По коритото надолу шаварът и тревата пожълтяха и се сплазиха като очукани от град. Всякога влажните ѝ брегове сега се напукаха.

И един ден живото и весело кречетене на толкова си воденици, което пълнеше дола с шумно и радостно ехо — замлъкна.

Разтъжи се угрижено селяшкото сърце. Уплаши го това онемяване на водениците, чиито тежки, доскоро бръмчащи камъни не можеха вече да стрият на брашно сухото житно зърно.

Замлъкна и воденицата на Лазар Дъбакът, която приветливо показваше керемидния си покрив между зеленината на четири шумнати ореха в дола. Дивота и мълчание зацарува наоколо и изпълни с нерадостни мисли сърцето на всякога веселия Дъбак.

— Дядо Корчане — говореше той на съседа си воденичар, — нашите момичета зле са се умълчали, не пеят вече. Какво ще правим, а?

И единият ъгъл на устата му се свиваше в слаба, повече закачлива, отколкото дяволита усмивка.

— А? Какво каеш, Дъбак? — запитваше високо глухият дядо Корчан, който по риза и разгърден до пояса дялкаше нещо под ореха.

— Думам, че моето момиче и твоята бабичка се не надпяват вече, бяла главо! Какво ще правим? — викаше силно Дъбакът.

— Търпеж, търпеж му е майката, Дъбак! Ти се не ядосвай, че ще остарееш — отговаряше дядо Корчан.

Той беше седемдесетгодишен, як и здрав старчуга, с прошарена коса, с изразително, широко, червендале-

сто лице на горянин, което предразполагаше с добротата си. Шеговит, и малко глух и малко куц, вечно с лула в устата си и с хрипкаво пищене в разкопчаните си гърди, той не беше като всички. Живееше на воденицата, пред която цял ден дялкаше нещо, тананикаше и пушеше със загорялата си лула. Бабичката му отдавна беше умряла. Умряла бе и единствената му дъщеря, женена в друго село. И нейният мъж бе умрял. При стареца бе останала само Христина, хубавата му внучка. С Дъбака, който се отличаваше от него по това, че бе млад, и по това, че бе ерген, дядо Корчан бе свързал едно странно приятелство, спокойно, неразделно и безкрайно весело.

Дъбакът беше русолик левент, с обичливо лице, на което придаваха особена хубост големите му сини очи. Той бе ерген и като че не мислеше да се жени. В село човек прехвърли ли тридесет лазарника, мъчно може да се ожени. На времето си впрочем той хубавичко беше се налудувал и бе спечелил завидна слава на немирен халосник и на неподражаем хороигрец. Но след десетгодишно скитане с дюлгери по Влашко, дето бе спечелил и парици, той се върна вече хрисим и кротък, поправи воденицата, едничко наследство, останало от баща му, и заживя повече около нея.

Тук се сприятели и с глухия си съсед дядо Корчан. Те и двамата имаха похватни майсторски ръце и по цял ден наплатисваха колелета на припек между двете воденици и се шегуваха.

Изобретателният ум на Дъбака понякога скрояваше някакви странни планове, които воденичарската глава на дядо Корчан всякога одобряваше, а неуморните ръце идеха на помощ. Почваше се усилна работа. Трионът, теслата, длетото, брадвата не си почиваха по цели дни.

Но когато работата свършваше до половина — те я зарязваха.

Така веднъж те почнаха да правят тепавица. Дъбакът накупи материал, а Корчан възпретна ръце да работи. Цяла седмица неуморно чукаха. И когато вече четири дирека оформиха скелета на зданието, глухият воденичар отстъпи няколко крачки, поусмихна се и рече:

— Защо ли си губим времето, бе Дъбак? Тепавици има триста и петдесет!

— Мълчи, бе дядо Корчане, да не чуе дяволът!

— Това — дарак да го направим, знам, че ще има полза, а тепавица. . .

— Имаш право, дядо Корчане!

И недовършеният скелет на тепавицата цял месец стоя непокрит на дъждовете, докато Дъбакът и Корчан кроеха план за дарак, ала и от него нищо не излезе.

Сега, когато рекичката пресъхна и водениците им занемяха, двамата съседи доста се угрижиха.

— Лошо стана, дядо Корчане, лошо!

— Лошо, Дъбак, лошо! И както крякат жабите, тая суша няма да има край. Па и народът, по какъвто път е тръгнал, тя няма да бъде последна. Ни бога зачитат, ни от дявола се боят. Ще запустеят воденичките ни, Дъбак!

— Ще направим ветрени, бе дядо Корчане — засмя се Дъбакът.

Старият воденичар се замисли.

Тая шега породи в главата на Дъбака мисълта за ветрена мелница и планът ѝ зарасте в ума му.

— Това не е невъзможно — смяташе си той. — Ветровитият баир над селото е само за тая работа. Една ветрена мелница би работила там не само когато има суша.

И Дъбакът откри това на Корчан. Той се засмя.

— Бре момче — каже, — тепавицата и дарака не са те научили на ум и разум!

— Защо? Не може ли! На баира винаги има вятър, па е и край селото. Материалът, готвен за тепавицата и дарака, ще влезе в работа всичкият. Още пет-шест греди ще трябват. А на ветрените мелници майсторията им знам. Само труд иска.

— Трудът от мене, вятърът от тебе — пошегува се дядо Корчан.

И когато Дъбакът дълго и широко му изложи плана и сметките си, старецът одобри и се увлече.

И наскоро няколко кола изкараха материала за сградата на високия ветровит баир над селото. На другия ден там се изправи висок дирек с кръст и венец на върха, а около него двамата воденичари зазидаха яката каменна основа на славното здание.

— Не им стигна тепавица и дарак, ами сега и ветрена мелница! — говореха на присмех селяните, като гледаха ветреното начинание на Дъбака, и любопитно почнаха да се трупат на баирчето.

— Не за една, за две мелници има вятър в главите им — шегуваха се други.

Но работниците нехаеха от това. Зданието от ден на ден растеше и след две седмици високо се оформи дървения му скелет.

Дъбакът и Корчан въпреки общото мнение, че скоро ще подмахнат тая ветрена работа, сè работеха и работеха. В село по цял ден се чуваха ударите на острите им брадви и ясният чукот на теслите им. Всецяло предадени на мисълта за това велико творение, те не жалеха труд, не сещаха умора, не правеха почивка. От сутрин до вечер, през дългите летни дни, под палещите лъчи на

слънцето, което сушеше потта на лицата им, те, съблечени по риза, не хвърляха сечивата из ръцете си, а сè работеха. Увлечени, те даже не си проговаряха. Само Корчан понякога речеше:

— Дъбак, струва ми се, че и тоя труд ще отиде напразно — щом я направим, ще завали! Тогава нашите момичета ще запеят и ние ще оставим тая кукумявкарница.

— Чукай, чукай, Корчан! Да я свършим, па каквото ще да става — отговаряше Дъбакът и мяташе към стареца поглед, пълен със сила и надежда.

— Ех, аз, дъртото магаре, защо по твоя ум вървя — отговаряше усмихнато глухият и като дялкаше, затананикваше тихо по такта на теслата:

И аз, дър-то-то ма-га-ре,
за-що по тво-я ум де-тин-ски хо-дя!

А понякога, като се вгледваше скришом в прижуреното лице на Дъбака, речеше му благо:

— Лазаре бе, ти трябва да се ожениш. Ветрените мелници хабят младостта!

Дъбакът го поглеждаше с големите си сини очи и почваше от все сърце да се смее.

Ветрената мелница от ден на ден сè по-лично оформяваше тънката си висока снага. И от село се виждаше как двамата майстори ту слизаха, ту се качваха по непокрития ѝ покрив.

Веднаж Дъбакът съобщи, че от високите ѝ криле дядо Корчан съгледал далече зад Витоша бяло облаче. Тая радостна вест бързо-бързо се разнесе от кръчмите по къщите, а оттам чак до морните работници в полето. Те мигом напуснаха работата си и се стекоха в село да посрещнат толкова очакваното събитие. Края на страш-

ната суша, която изпогори всичко, вече настъпваше. Черковната камбана удари като в празник. Напети момичета заиграха «вай-дудул» и по улиците на селото се разнесе скокливата им песен:

Пеперуда летяла, летяла
от орачи на копачи —
дай, боже, дъжд!

Емнаха се смехове и викот, вдигна се весела олелия. За наказаните селяци настана празник. С тъпани и гайди момичетата изведоха «вай-дудула» чак до баирчето при ветрената мелница, от върха на която се съобщи радостната вест, и завиха лудо хоро по изсъхналата трева. Мъжете излязоха с бъклици, като на сватба. Всички погледи бяха устремени към запад. Там едно бяло облаче бе се избързило над Витоша, а след него изскачаха, едно след друго, други по-малки и разпокъсани. Към тях откъде Стара планина бе се устремило друго и като първото водеше след себе си още — малки дрипави, разпокъсани, които ту се пилееха и чезнеха, ту се събираха и образуваха по-големи, черни като орли облаци. А далече в синевината се подемаха като малки пушеци други, растяха, умножаваха се и бързо се носеха насам.

— Ще вали, ще вали! — чуваха се радостни възклицания и лицата на селяните светеха от радост, загрижените им сърца се поотпуснаха.

Дъбакът и Корчан невъзмутимо си работеха на покрива.

Христина, пъргавата осемнадесетгодишна внучка на дядо Корчан, полази по високата стълба и се качи на върха под самите криле на мелницата, па глезено запя:

— Дядо, гледай де съм!

— Слизай, мари лудетино, ще се утрепеш — викна дядо ѝ.

— Аз се държа, държа — извика весело Христина и се изправи на самия връх. После протегна като гургуличка бялата си шийка, надникна от стряхата надолу и плесна с ръце:

— Колко е високооо!

— Момиченце, не си играй, да те не видим долу — рече Лазар на веселата девойка, чиито движения той следеше изпод вежди.

Тя се обърна и закачливо му се оплези. После дръпна теслата из ръцете му и зачопка по гредите.

— Момиче, мирувай! — рече Дъбакът.

— Как! — отговори му тя, — и аз мога да правя ветрени мелници като вас.

После се обърна към глухия си дядо и му извика:

— Ей, дядо, и аз съм майстор като тебе!

— Ба, Дъбакът е пò майстор — обади се шеговито някой отдолу.

— Ей, детенце, дай ми теслата, не бави ме — рече уж сърдито Лазар. Тая игра му се хареса.

Христина му се оплези. Ясните ѝ небесни очи се спряха по-дълго върху него. Русото ѝ пълно, продълговато, хубаво лице хвърляше една радостна заря, която падаше чак в сърцето на стария ерген.

— Ще кажа на дяда ти — рече ѝ шеговито той.

— Кажи му — оплези се пак тя, като продължаваше да чопка и да чука по гредите.

Дъбакът викна засмяно към глухия старец, който бе унесен в работа:

— Старче, я попитай твоята внучка, какво търси тука?

— Каквото търси, ще намери.

Момите и момците, които ги гледаха отдолу, се изсмяха. Някой от тях извика шеговито:

— Дъбак, не закачай момичето!

Христина му помери с теслата отгоре, уж да хвърли, и глезено се засмя. Онзи отдолу пак извика:

— Ба, ти се шегуваш, ама Дъбакът се не шегува.

Всички се изсмяха. Дъбакът се позасрами, ала очите му с друг вид любопитство забягаха по високата и стройна фигура на момичето, по гъвкавите му ръце, широки, равни рамене и по леко вълнуващите се бели кенарени нагръдки.

«Каква е дива кокошчица»! — помисли си той.

Разпокъсаните облачета полека-лека растяха и обгръщаха хоризонта. Около мелницата се завъртя весело хоро. Христина бързо като котка се спусна по стълбите надолу, без да остави теслата на Дъбака.

— Ей, момиченце, не си играй! Остави ми теслата!

— Ела си я вземи! — извика му тя отдолу и се улови на хорото.

Дъбакът слезе и се спря да погледа. Христина играеше лудо, като че ли на шега, и насмешливо поглеждаше младия воденичар. После тя отведнаж се пусна от хорото, затича се с подпряна на хълбок лява ръка, с размахана кърпа в дясната и като спря пред гайдаря, изкомандува му:

— Ръченица!

Гайдарят мигом я засече. Христина понаведе гиздаво глава, трепна с цялата си снага, размаха високо кърпата, пристъпи кротко веднаж напред, веднаж назад, подскокна леко и заигра, сякаш се сля с живите трептения на чудните звукове.

Хората се натрупаха да гледат.

Свирнята бе изкусна. Под пръстите на гайдаря изскачаха весели и игриви звукове, и така трептяха, така лудешки се слагаха и вдигаха, щото човеку се разиграваха дрехите на гърба и сърцето биеше, готово да се понесе като откъснат лист във вихъра на тая шеметна свирня.

И славният някогашен игралец Дъбакът не можа да се стърпи. Дъхът му се спря, сърцето заби и той забравен изскочи срещу Христина и мълчешком, блед като платно, заигра.

Вик от възхищение се изтръгна от стотини гърди, стотини очи заследиха двамата играчи. Дядо Корчан слезе от покрива на мелницата, да гледа от по-близо, и очите му светнаха от удоволствие.

Дъбакът сякаш не стъпяше на земята. С наведена глава, без да погледне наоколо, той се носеше като вихрушка и правеше неподражаеми движения с краката.

Ала след малко той се спря, като че ли от някоя внезапна мисъл.

Христина застана пред него и му рече:

— Ще те надиграя!

— О, о, да има да вземаш! — обади се някой от гледачите.

— Ще го надиграя!

— Може! — рече Дъбакът, уверен, че тя не може.

— Ще те надиграя — тупна с крак Христина. Тя бе прочута игралица и се надяваше на себе си, ала не знаеше какво може Дъбакът.

— Ще те надиграя — повтори гордо и предизвикателно тя.

— Не можеш — рече Дъбакът с поглед, който говореше за наивността ѝ.

— О, о, не мога!

— Разбира се, че не можеш.

—Не мога ли? Добре! Ха да се обзалагаме! Искаш ли? Дъбакът се засмя.

— Искаш ли да се обзалагаме? — рече пак Христина.

— Добре, да се обзалагаме — каза решително Дъбакът и като извади из кесията си алена копринена връв с няколко жълтици по нея, настави:

— Ако ме надиграеш, просто да ти са!

— Ще ли да си стоиш на думата? — извика разпалено й сериозно Христина.

— Това е облог — ще стоя! Ти що даваш?

— Ха сега де! — обади се някой от навалицата. Избухна смях.

Дядо Корчан цял сияеше от радост.

— Де да видим какво ще стане! — рече той и се обърна към Лазар:

— Дъбак, ще те надсмете моята унука!

— А! Ти що залагаш? — повтори настоятелно Дъбакът.

Всички чакаха, че дяволитата Христина се шегува и ще се откаже, но тя стоеше горда и права. В очите ѝ се четеше решителност. Лицето и изпървом побледня, после пламна в огън. Тя засрамено наведе глава и прехапа устни. И като погледна в очите Дъбака, който упорито я гледаше, рече твърдо:

— Ако ме надиграеш, ще ти пристана!

Погледът на Дъбака се запали срещу нейния.

— Добре — рече с усмивка той, — ще стоиш ли на думата си?

— Убий ме, ако те излъжа! — отговори Христина.

Очите на двамата светнаха. Навалицата загърмя от радост и висок смях. Лицето на дядо Корчан сияеше. Искаше му се да погали немирната си внучка.

Гайдата писна. Навалицата притаи дъх.

Играчите застанаха един срещу други и едновременно почнаха.

Дъбакът чевръсто застъпя срещу Христина. Тя се затича леко на пръсти и го замина. Двамата се изгледаха от глава до крака, като че искаха да покажат надмощието си един пред друг, и заиграха един срещу други. Христина размаха с кърпата, изви като лебед бялата си шийка и леко се понесе във вихъра на веселата свирня. Лицето ѝ пламна, унесено се полусклопиха босилковите ѝ клепки, завълнуваха се облите ѝ гърди.

Дъбакът пък съвсем беше се забравил. С ръце нехайно кръстосани отдире, той подскачаше като елен, заставаше с чудни движения срещу противницата си и заситняше, та сякаш се поколваше на едно място. После, като отърсваше глава да окапе едрата пот, която обливаше лицето му, той правеше движение, като че ще скочи назад. Христина, която дебнеше всяка негова стъпка, излека и на пръсти политаше към него, но той подскачаше напред и тя неволно се намеряше толкова близко до него, че усещаше дъха му и топлината от пламналото му мъжко лице. Той полека-лека се отдалечаваше и неусетно я увличаше по себе си, като че се шегуваше. Едно надмощие, едно мъжко надмощие личеше във всяко негово движение, и Христина неволно падаше под силата му. Унесена, тя се мъчеше да победи, но след едночасова борба спря отмаляла и запъхтяна. И като отри потта от лицето си, едвам продума от умора:

— Не мога вече. . . Надигра ме!

И един страшен срам щеше да я разплаче.

— Надигра ме, признавам — повтори като на себе си тя.

Гайдарят престана да свири.

Дъбакът направи последен скок и също запъхтян и уморен, спря.

В навалицата избухна весел смях. Стотина гърди си отдъхнаха, стотина премрежени от гледане очи се изясниха. Другарките на Христина почнаха да я подкачат. Дядо Корчан стоеше усмихнат.

Дъбакът изтриваше потта от лицето си.

— Е, надигра ме — признавам! — рече засрамено противницата му и скри лицето си в ръце.

Навалицата отново весело зашумя.

— Облога, облога да се изпълни — завикаха някои и почнаха да подкачат Христина.

Тя дигна глава и почти през сълзи отговори:

— Що? Аз стоя на думата си!

Шумът утихна. Тия думи бяха толкова смели!

— Да, аз стоя на думата си! — повтори твърдо тя, като се обърна към Лазар Дъбака.

— Истина ли? — поиска повторно да чуе той.

— Истина! — рече твърдо тя.

Дъбакът пристъпи при нея и пред всички завърза Златния наниз на шията ѝ.

— Тогава да те заведа у дома.

— Заведи ме! — рече тя, като го улови за ръката.

Лазар се усмихна и я поведе надолу към селото.

Навалицата зашумя весело по тях и ги последва.

— Ей, Дъбак, ами ветрената мелница? — викна дядо Корчан след тях.

— Аз си намерих друга! — отговори весело Дъбакът.

Глухият старец се засмя така сърдечно, че лулата падна от устата му.

САМОДИВСКИТЕ СКАЛИ

Загубени по лов чак до усойните дълбочини на майка Стара планина, ние с Чумака — славен планински ловец, преживял петдесет години в лутания из дивите балкански гори и пущинаци — спокойно почивахме под гъстите букови сенки край един шумлив поток. Мир и величава горска тишина царуват наоколо и сякаш поглъщат дивото ехо от шума на потоци и водопади, който непрекъснато ехти из тъмните и хладни усои и се носи като някоя стихийна, ободрителна песен из дивите гори. Над нас непоколебимо, право и стремително се вдигат високи върхове и смело очертават в небесния лазур голите си, скалисти, със сурова хубост чела. А още по-високо, над тия надменни гиганти, в гълъбовосиньото небе се вие бавно и спокойно орел — планински цар — с непостижим и смел полет.

Аз, волно изтегнат по гръб върху влажна и зелена постилка от див бурен и миризлив здравец, лежа и гледам едрата, мощна и кокалеста фигура на стария Чумак, който, седнал край мене, внимателно наведен и гологлав, чисти непогрешимото си шишене. Над високото му, изпъкнало и ръбато чело падат малки потни кичури от сребросива коса и чудесно украсяват това продълговато, сухо, но здраво и червено лице, по което, както всякога, лежеше надменното спокойствие на една

калена и волна душа. Гъстите му надвесени вежди, ловджийският поглед на кафените му очи и дългите му, от сребърна коприна мустаци, чиито краища лежеха чак на рамене те му, придаваха една чудна привлекателност и почтеност на цялата му юнашка снага.

Той издигна шишенето и на шега замери в безкрайното висине черната точка на орела, който минаваше под слънцето и като малко облаче хвърляше тъмна сянка по сините скали и сипеи на срещните баири.

— Ако шишенето мереше с окото, устрелил бих тая проклета птица.

И той я заследи в небесата. Тя дълго се въртя във висинето, като ту бавно се спущаше надолу и с неподвижни криле правеше широки кръгове в простора, ту мощно трепваше и стремително се издигаше и чезнеше в лазура. Най-после се изви и като демон полетя надолу и кацна царствено върху острите насрещни скали.

— Това са Самодивските скали — каза след дълго мълчание старият Чумак. — Непристъпни, високи, опасни и пълни със змии скали. Откак свят светува, там не е стъпил човешки крак и надали ще стъпи нявга. Навред из пръснатите наблизо и далече околни села и колиби хората вярват, че от върха на тия скали се вижда края на Бялото море, в което вечер се къпе слънцето.

И старият ловец, като въздъхна, почва да ми разказва спокойно и равно, с глас, който сякаш извираше из самото му сърце, дивна легенда за тия Самодивски скали, които се виждаха очертани в небето, осветени от лъчите на заходящето слънце, остри, високи, далечни, непостижими, надвесени, обрасли в мъхове и лишеи. Наоколо под тях урви, сипеи, гори, канари без ред, стихийно разхвърлени пропасти и бездни.

В дълбокото подножие на тия върхове имало село,

планинско село от колиби, пръснати като изгубени далече една от друга из горите. Жителите му, същи горски деца, живели волно, като тия планински орли, които не знаят страх и предели. Из тъмните гори по цял ден се чували гърмежи от ловджийски шишенета, по широките поляни ехтели звънци от гойни стада, усоите се пълнели от момински песни, младежки викове и сладкогласни кавали.

Но тия непристъпни скали със своята дивота и надменност хвърляли някакъв упрек и присмех в смелите сърца на младежите, за които нямало непребродена усоя, непостижими височини. Някакъв потаен срам тежел върху младите души и те не могли без скрита въздишка да погледнат тия скали, от острите върхове на които биха могли да видят морето, дето се къпе огненото слънце.

Коя младост не би желала да види най-хубавото нещо от най-високото място? Но кой би предприел тоя път, пълен с опасности и неизвестност? Всяка майка треперела при мисълта, че нейното чедо би се помамило от славата на велик подвиг. Момците мислели и въздишали.

А младата Магдалина прибавила още една мъка в момковите сърца — тя била най-хубавото момиче на света.

Магдалина безгрижно пасла бащините си кози по тия планински поляни, брала горските цветя, правила венци и китки и пяла. И вечер, когато слънцето захождало и с последни лъчи озарявало височините, дето били бащините ѝ колиби, то се прощавало с най-хубавата пастирка на света, която, подскачайки като дете и окичена с венец от златна игличина, прибирала обичното си стадо.

Потайно завъздишали момците по нея и медните им кавали тежко затрептели из веселите гори и далеч разнесли славата на Магдалина.

И ето че отвред лични момци почнали да я искат от баща ѝ. Богаташите искали да го подкупят със силата на своето имане, бедните, но с пламенни сърца момци били готови на смъртен подвиг, за да спечелят тая планинска царица.

— Тя е още малка — отговарял старият баща. Но вечер, когато я виждал да кара стадото, сяйнала от младост, с горещи алени страни, с очи светли и бистри като горски кладенци, в които горял огъня на пламенни желания, той се замислял.

— Аз не съм господар на нейното сърце — почнал да отговаря той, — нека по своя воля си избере юнак.

Магдалина спокойно пасла бащините си кози и сякаш не обръщала внимание на момците, които лудеели по нея и постоянно я дебнели и пресрещали със стадата си из дивите гори. Това било страшно оскърбление за младите сърца. И една нощ незнайно кой подпалил бащините ѝ колиби, и пламъци осветили цялата планина. Това не уплашило баща ѝ. Той спокойно отговарял на всички:

— Цял да ме изгорят — това съм. Мойта Магдалина нека сама да си избере другар.

Наскоро една сутрин той намерил в кошарата безжалостно изклано цялото си стадо. Кръв обляла сърцето на стария планинец. Гняв и мъка разплакали старческата му душа. Той прегърнал наскърбената си дъщеря и казал:

— Не ти се сърдя, дъще. Знаеш моята дума. Не съм господар на сърцето ти. Избраният от тебе юнак ще бъде и от мен избран.

Магдалина казала:

— Ще взема оня, който ме изведе на върха на Самодивските скали.

Момците се смутили и омърлушили. Това не бе ли подигравка? Кой може да я изведе на непристъпните скали? Кой имаше орлови криле да литне там?

Скришом един от друг всеки от тях обиколил тия самодивски върхове и се връщал замислен.

Невъзможно!

Само Перун не се отчаял.

Той бил млад, строен, мургав момък с високо чело, с черни очи и светъл поглед, с гордо вирната глава. Той горял на огън за Магдалина и решил или да загине, или да я спечели. Той не преставал да следи Магдалина и да ѝ краде венеца от игличина.

— Магдо — казал ѝ той, — ти виждаш, че те обичам. Аз се не плаша. Ще те изведа!

— Само тогава ще те обичам и ще бъда твоя — отговорила разтреперана Магдалина.

— Ами ако загинем? — попитал момъкът.

— Ще загинем заедно — отговорила тя и попитала: — Ами ако не можеш ме изведе?

— Ако не вярваш, няма и да тръгнеш.

На другия ден пременен като за сватба народ се стекъл от всички вършища и колиби към поляната в подножието на непрестъпния връх да види Магда и смелия ѝ любовник как ще полазят по стръмните скали.

— Безумец — укорявали го старците. — Да гине за една жена!

— За една любов! — отговорил момъкът.

— Магдалино, ако ти не жалиш себе си, пожали него! — казал някой на девойката.

— Ами ако видя чудното море? — отговорила тя.

— Е, та какво?

— Какво ли? — Ще узная, истина ли Перун ме обича.

— И повече?

— Не ми трябва повече!

И като го хванала за ръка, казала:

— Да вървим!

Със затаен дъх хората следели от поляната долу как те прескачат храсти и камънаци, как лазят по сипеите и с какво усилие търсят по измитите от дъждове канари опора за краката си, с каква нежност и внимание момъкът прикрепял другарката си и я водел към облаците.

Когато Магдалина се спирала да почине, той обикалял мястото, за да намери проход, турял камъни, за да направи стъпала, свивал храсти, за да има за какво да се хващат. Уморен се връщал и отново я повеждал нагоре. Те потъвали в пропастите и дълго се изгубвали от погледите на хората, които навеждали глави изтръпнали. Но ето че смелият момък отново се показвал висящ над бездните със скъпата си другарка на ръце.

Те излезли толкова високо, че не се виждали вече. Ала върхът на опасните скали бил още по-високо.

Дълги години се минали оттогава, но Магдалина и Перун не се върнали.

И до днес никой не знае дали те са стигнали върха на непостижимите скали. Но всички приказват и се чудят на тая любов и на тая смелост.

НА ОНЯ СВЯТ

Когато се разнесе из село новината, че дядо Матейко починал — никой не повярва, защото той обичаше да се шегува, па и по-напред такова нещо с него не бе се случвало. Ала когато баба Йова разправи за последния му час, всички се увериха, че тоя път той не се шегува. Върнал се човека от дърва, разтоварил магаренцето си, вързал го, турнал му сенце и щом влязъл в къщи, та приседнал край огъня и запалил лулата си, нещо го прерязало през половината, той легнал, заохкал и. . .

Събрали се съседи, отишла и баба Йова. Нали бе сиромах самичък. Той и кротката му магаричка, сива като гълъбче, послушна и хрисима като калугерка. Отишла баба Йова, ама душа спира ли се, да я запре? Само, разправя тя, му викам да се прекръсти и той, божем сили, ама не може да мръдне. Донесоха му понуда шишенце ракия. Той я взе, засмя се, та чак очите му светнаха, и. . . издъхна.

Издъхна с усмивка. Дали че в рая му е тогава душата влязла, или че ракийка видя, това никой не може да каже.

Когато сиромах дядо Матейко тръгна за оня свят, той най-напред се спря на един кръстопът, дето имаше много пътници, такива като него.

— Добра стига! — поздрави ги той и без много да му мисли, попита: — Бре байовци, накъде се отива за ада?

Всички го погледнаха зачудено.

— За пъклото, за пъклото, кой път води? — поясни високо дядо Матейко.

Посочиха му го и той се упъти право по него.

«Мен сигурно там ще ме турят, мислеше той, чакай барем с време да стигна. . . Не съм за рая аз сиромах човек. . . рая е направен за големците и за богатите. С тия дрипи и тия попукани ръце, кой ще ме пусне там! Осемдесет години теглих и страдах като куче, та сега ли рахат ще видя? Истина, гледал съм по божя правина да живея, ама кой те пита. Нима̀ господ ще седне да води сметка на такива като мене? Нас ни са записали у дяволския тефтер още кога сме се родили. . . Сѐ да съм бил прав, па съм сгрешил барем веднаж в пиянство! А пиех! От тегло и от мъка пиех, наистина, ама нали пиех? Така и така няма прокопсия, мислех си — пий!. . . Пий, па дето щѐ да му излезе края!. . . Постлах си хубавичко за пъклото! Сега там, там да си отида.»

Така вървеше дядо Матейко, унесен в своите мисли. Но отведнъж някой изневидело го дръпна за кожуха отзад:

— Стой, бре човек, къде ще идеш?

— Па ете, у пъклото — отговори старецът.

— У пъклото ли? Ти си сбъркал пътя, дядо!

— Море не съм го сбъркал аз. . . знам аз кой за къде е, не гледай ме, че съм прост.

— Ама ти си писан за в рая. . . Ето, аз съм ангел, пратен да те заведа там.

— Бре момче, я си върви по пътя, не се подигравай със стари хора, че е срамота. . .

Ангелът, като видя, че с добром не може, прегърна старецът и хвръкна високо към светлите небесни пространства, дето миришеше на чуден измирски тамян и дето прехвърчаха на тумби, на тумби светли ангели с босилек в ръце и пееха, та чак унисаха: «Свят, свят, свят, господ Саваот!»

— Къде ме занасяш, бре момче, ще ти се карат там господарите — не видиш ли, че мириша на ракия — вика дядо Матейко и се дърпа да побегне, ала ангелът все по-силно лети и го носи в по-светло ширине, докато стигнаха до райските врата. Те бяха направени от злато и безцен камък и светеха като ясно слънце. Пред тях свети Петър чакаше със сребърен ключ в ръце и с голям тефтер под мишница.

— От кое си село? — обърна се той към дядо Матейко и взе да рови тефтера. Дядо Матейко няма накъде да шава. Хъка-мъка, па отвори уста:

— Ете, от Подуене съм. . .

— От По. . .?

— От Подуене! — викна високо дядо Матейко, като мислеше, че свети Петър не чуе.

— По. . . По. . . По. . . — взе да прелиства тефтера свети Петър — Подуене. Добре — праведен.

— Не може да бъде! Имаш грешка, свети Петре.

— Каква грешка?. . . Това не е зелник, а тефтер, пронумерован, прошнурован и подпечатан с божя ръка — скара му се свети Петър.

— Добре, ама после да се не каете — отговори дядо Матейко.

— Защо?

— А бе човек, аз много пиех и не вярвам да съм праведен.

— Много си пил, ама и много си патил, та ти е простено — отговори свети Петър и му отвори вратата.

— А бе свети Петре, да бях довел и магаричката — взе да моли дядо Матейко, но ангелът го тикна в рая и той, захласнат от учудване, не можа да изкаже думата си.

Щом влезе в рая, дядо Матейко се сети за бабата си, която бе оставила греховната земя много време преди него.

— Мене като пуснаха тук, че пиянствувах и я побийвах, нея трябва да са я турили в средата. Тя беше и от божя кравичка по-кротка и прощаваше всичко. . . Ех, какво ли щеше да се случи с мене без нея?

И той се обърна към едно ангелче:

— Ей, фъркатичко, тук има ли някоя баба Матейца — Трена по име?

— От кое село? — попита ангелчето.

— От Подуене. . .

— Има, има — рече ангелчето и поведе стареца из рая.

— Бре че хубости, бре че чудесии! — дивеше се дядо Матейко, като гледаше тия чудни райски красоти, които само праведниците ще видят.

— Ами поп Николай тука ли е? — почна да разпитва той мъничкото ангелче.

— Кой?

— Поп Николай от малата черква, дето ни даваше пари с лихва. . . Срам ме е да го срещна. Имаше да му давам, па той умря и дългът ми умря.

— Поп Николай е в катрана, дядо.

— Стой, не думай!

— Честна дума!

— Ами нали беше, божем, поп — свещеник!

— Сѐ едно. . . Тук не бръснат никого — всекиму според делата му. Поп бил, ама грешил. Владиката, че е владика, па и той е в пъклото.

— Бре, не думай!

— И той е наказан, дядо. . . Той бе владика, истина, ама се гордееше със сана си, и само големците считаше за хора, а сиромасите, бедните, хич и не поглеждаше. Гнусеше се от тях и ако им даваше милостиня, даваше я с презрение, като гледаше час по-скоро да се отърве. . . Обличаше се богато и преяждаше всеки ден, а хората учеше да се въздържат. . . Това не е ли грях?

Дядо Матейко поотри челото си с ръка, па рече:

— Па знам ли аз, грях ли е, не е ли. Ние сме прости, не разбираме. Махни това, ами я ме заведи в кръчмата да пийна една ракийка, че гърлото ми гори на въглен.

— Е, дядо, тук кръчми няма! — рече ангелчето.

— А, няма ли?

— Няма, няма!

— Бива ли при тия красоти да няма кръчма? Ами къде ще се спре човек да си почине, да пийне чашка ракийка, да се подкрепи? Виж ме, чак от земята ида, уморен съм. . . Там попът ни казваше, че в рая има всичко, що душа поиска, пък то. . . По-харно да бях отишъл в ада. Там има ли кръчми?

— Там има.

— Я ме заведи там, молим те, защо ми е тукашният рахат, кога няма капка ракия! В пъклото, истина, е зло, ама аз съм научен: ще тегля, па в добър час ще си пийна и то ще ми олекне.

— Не може, дядо!

— Ех! — въздъхна старецът, — та това на затвор прилича! Да не мож да отидеш къде искаш!

— Ще навикнеш, дядо! — рече да го утеши ангелчето.

— Ех, още ли има да се уча! — въздъхна пак дядо Матейко и взе да хитрува.

— А бе момче — рече на ангелчето, — харно е да отворите и кръчма тука. Хем да срещна дядо господ, ще му кажа право в очите, че е харно. . . Най-напред няма къде бирникът да слезе, та друго всичко махни!

— Тук бирници няма, дядо.

— А, няма?

— Няма я!

— Ох, света майко Богородичке, наистина тук на рахат ще бъда! — извика от радост дядо Матейко и като се прекръсти, настави:

— Е това най-много ви харесвам!

И той тръгна по-скоро да намери бабата си.

ИЗКУШЕНИЕ

— Опита ли го, Тодоре?

— Опитах го, опитах го, отче!

— Е?

— Тънко, вкусно и рязко, рязко! На езика сладни, а в очите изкарва сълзи. Само една капчица да вкусиш, и ще се оближеш като коте на припек. И баба попадия така каза. . .

— Хм. . . зер и тя го опита, Тодоре?

— Не отрече, като я поканих, но вкуси съвсем малко, така-е, с върха на езика.

— Е, де!

— Няма що да се лъжем!

— Знам, знам, тя е благоразумна, Тодоре, но има обичай, знаеш, да посръбнува. . . Та ти го намираш за добро, а?

— И добро си е, отче.

Дядо поп преглътна.

Тоя разговор ставаше в черквата пред взора на двети набожни бабички и при самия клир, дето от десет години насам се подвизаваше бае Тодор Клисарят, с надежда да замени някога добрия, но побелял и извехтял вече свещеник.

— М-м. . . м-мм. . . Христу богу пре-да-дийм! — възгласи дядо поп.

— Те-бе гос-по-ди-ии! — отговори клисарят.

— А като колко има в шишето, Тодоре, тъй. . . намеришки?. . . Мм. . . м-мм-м. . . Господу помолимся-я-я!

— Гос-по-ди, по-ми-лууй!. . . Слаба работа, отче, колкото да си оплакне човек устата. . . Нещо кило и половина може да има.

— Тю, да му се не знае, та не можа ли да се намери повече!

Свещеникът замислено поглади брадата си и се наклони към клисаря:

— Хм-м, та под престола ли е, каеш, Тодоре, еем. . . и сина, и святаго духааа-а. . .

— Там, там, отче. . . Ааамин — отговори бае Тодор на влезналия в олтаря свещеник и кротко зачете канона със своя тихичък и медоречив гласец.

Това нещо ставаше на Богородица — време, по което в такива краища, дето няма лозя, бъчвите пресъхват съвършено и виното почва да се явява само насън. А дядо поп Серафим, този почтен стар свещеник, който тридесет години наред с небивало търпение служи на енориашите си, обичаше да се подкрепя с по няколко чашки добро винце, към което той имаше, като всеки човек, малка слабост. Инак го не биваше за нищо. Краката и ръцете му трепереха, очите му се премрежваха, езикът му се сплиташе, и в такъв случай той не можеше да извърши даже един водосвет.

Това се случваше рядко, защото тоя добър старец знаеше слабото си място повече от всекиго и се грижеше да има в зимника постоянно по няколко килца вино. А пък в критически минути мъдрата баба попадия сѐ намираше да извади от ковчега си едно шишенце, пълно-пълнишаво. Само че в такива случаи тя ставаше скъпер-

ница и броеше чашките на стареца, от което той понякога се оскърбяваше. Една малка непредпазливост сега беше пресушила и този източник.

И повярага му оскърблението, ако да имаше скрито поне една чашка, колкото да си припомни вкуса му, да си разведри очите с блясъка на цвета му. Ето вече цяла седмица откак дядо поп, па и никой от Глушиново, не е помирисал такова нещо. Липсата на тая червена капка пълни с униние душите, разкисва сърцата и киселѝ лицата.

Пък,не щеш ли,да се случи Богородица! Хората постили за пречест, а в селото да няма капка вино, колкото за комка. Ако това нещо бе се предвидяло по-рано, то пак тъй и тъй, но дядо поп се сети чак сутринта, когато влезе в черквата. Да видите смущението му! Цял се изпоти горкият!

— Е, па сега? — замисли се той с мъка на душата и повика клисаря.

— Тодоре — каже, — работата е спукана, знаеш ли какво е станало?

— Какво? — зина бае Тодор и се опули във свещеника да чуе кой знае каква светска новина.

— Няма вино за комка! — рече отчаяно свещеникът и се замисли дълбоко-дълбоко.

— Ха!. . . И тая добра! — сепна се клисарят, като че сбърка канона.

Дядо поп безнадеждно скръсти ръце.

— Хъка-мъка — това е!

— Е, па сега, отче?

— Не знам, Тодоре. . .

Двамата дълго време се гледаха в очите. По едно време бедният клисар се почеса по врата.

— Това така няма да го бъде, отче, ами чакай да

поразпитам тук-таме из селото, може пък и да се намери. . .

Бае Тодор излезе из черквата като сънен и тръгна бързо към кръчмата. Върви и мисли:

«Ще тръгна от къща в къща и ще намеря!»

На моста пред черквата той се спря и взе да смята, като натискаше с едната ръка наред пръстите на другата.

— Ако няма у Ивановци, ще ида у Божичковци, ако няма у Загорските, ще ида у Чемерници, ако няма там, ще ида там, оттам — там. . . там. . . после. . . ха — чакай — уу. . . ама у тях надали и вода има, какви им са мързеливи снахите!

И бае Тодор въздъхна. Под моста играеше като момиче реката, пъргава и бистра, бърбукаше, плискаше по камъните, току-що разбудена от утрото, бързаше надолу и викаше сбогом, сбогом, сбогом. Клисарят я гледа̀, гледа̀ и се размисли.

— Да е да мога, като господ в Кана Галилейска, да я превърна на вино, и за комка ще има, и за народа ще има, ама. . . Ех! — въздъхна той и тръгна пак замислено из улицата.

— Какво си бъбреш, Тодоре, да не си забравил някоя молитва? — обади се съседът му Ангел, който отиваше на черква.

Тодор се спря.

— Ти да видиш беля, бае Ангеле, да видиш грях! Няма вино за комка!. . . Дядо поп мрънка̀ в черковата, мрънка, па се сви в трона като квачка, не знае да служи ли, да не служи ли!

— Де не думай де! — учуди се Ангел, който отиваше да се комкава. — Хайде-де, може ли така. Ще се намери.

— Кой знае. . . .— сви рамене клисарят.

— Я слушай, Тодоре, какво ще ти кажа — рече бае Ангел, като помисли малко с мъничката си главица. — Припни дома и кажи на жената да даде там онова шише. . . тя знае. . . Кажи, че аз съм те пратил. Пазех го за ух-та-ле-ле, ама нейсе, нали е за комка, нека е просто!

От тия думи грижовното лице на бедния клисар светна от радост. Пред очите му тоя човек, с малката главица и с крилатото елече, от бае Ангел стана сякаш божи ангел. И бае Тодор припна, взе шишето, па на връщане мина, та се похвали и на баба попадия. После вече имаха с дядо поп разговора, с който захванах приказката си, успокоиха се и както казах, бае Тодор внимателно зачете канона.

Гласът му се разнесе звънливо из тихата и почти празна черква. По синия свод на кубето се залюля тържествен и треперлив ек, сякаш хор ангели припяват на всяка дума. Това доведе бедния клисар до умиление. И когато, озарен от божествено вдъхновение, той вдигна глава и запя «Благословен еси, господи», очите на набожните жени се наляха със сълзи, сълзи, проляни от умиление.

Между туй поп Серафим усърдно вършеше в олтаря своята работа, която не е тъй лека, както може да си помисли някой. Какво? Толкова и толкова поклони трябват. Трябва най-малко половин час с вдигнати пред престола ръце да се моли, да споменува името на толкова си грешници от селото и на два пъти повече светци от небето.

Два пъти дядо поп вдига треперещите си старчески ръце пред светия престол и дълго се молѝ. Два пъти взима кадилницата и кади из олтаря, два пъти прави

смирени поклони пред престола и целувà каменното подножие.

Но третий път. . .

Когато третий път, с най-чисто смирение и набожност, пречупи старото си тяло, за да се поклони, той неволно съгледа под престола шишето, в което сякаш светеха очите на лукавия.

В миг развълнуваният в цялото си същество старец изправи величествената си фигура, вдигна старчески ръце, затвори очи и усърдно зачете молитва. По плещите му като разтопено сребро се разстла дългата му коса, бялата му брада затрепери. Но пред затворените му очи, в пропастта на тъмното, стоеше като закован призракът на шишето и растеше, растеше, за да изпълни цялата вселена. А в него лукаво се смееха блестящите очи на сатаната.

Бързо се навежда изуменият свещеник и прави дълбок поклон. Но очите му неволно се отварят и отново виждат под престола шишето, пълно с неумолимо изкушение. Пак се изправя горкия старец, затваря очи, скръства смирено ръце, вдига побеляла глава към небето и шепне от сърце: «Не изкушай раба твоего, владико господи!»

Но в тъмното пред очите му сè пак трепти в червен цвят изкусителният призрак на шишето, изпърво като малка светла точка. Тая точка расте, става по-голяма, по-голяма, докато почнат да се различават ония светли лукави очи, които като гвоздеи заковават сърцето на свещеника.

Най-после той остава без сила и се покорява. Вдига покрова на престола, взима проклетото шише и почти безсъзнателно го вдига с двете си ръце, трепери и пие, пие, пие.

— Я гледай, я гледей!. . . Че то наистина било добро! — бъбри си дядо поп и се облизва.

После се ослушва.

Навън още не се е съмнало и плътна дрезгавина прониква през прашните стъкла и железни решетки на малките прозорци и пълни с някаква си тайнственост глухата черква, в чиято тишина тихо и тържествено се разлива гласът на клисаря. Чува се даже как вощениците слабо пращят, как дълбоко въздъхне някоя бабичка или как мистично шепнат молитва някои беззъби старешки уста.

Това ужасй свещеника.

— Бре! Какво направих аз?

И тежко, като отсечен, той пада на колене, туря ръце върху устата на шишето, слага си главата на тях и бързо и задъхано се моли:

— Помилуй мя, боже, по велицей милости твоей, аз съгреших пред теб и пих от. . .

Увлечен от мислите си, той неусетно се отклонява от молитвата и бъбре несвързано:

— Най-паче, умий ме от греха моего, когото сотворих, като пих от това проклето вино, което Тодор ми похвали. . . с пълно право, човекът. . .

Тук свещеникът с ужас се прекъсва. Отчаянието отново го хвърля в трона му. Той затваря очи и несъзнателно пак вдига шишето и гълта жадно, бързо и уплашено.

Резливото вино се влива в жилите му и произвежда чудесно действие. Той чувствува мощ, телесна и душевна мощ. Ръцете му вече не треперят, езикът се развързва. Думите се отсичат ясно и отчетливо от устата му и се разнасят с приятния челичен звук на гласа му.

Старецът сам усеща това. Горд, величествен, усмихнат, той обикаля храма с кадилницата и навред разнася веселото настроение на своето сърце.

Живият поглед на ясните му очи, които даваха особена прелест на старешкото лице, навред сееше благост и пълнеше сърцата на присъствуващите с любов и тиха задушевност, която вдигаше душите високо над всичко плътско и земно.

Този ден литургията се отличи със своята тържественост. Бае Тодор Клисарят бе паднал в такова нежно умиление, че при четенето и най-твърдите гласни ставаха в устата му по-меки от памук, по-сладки от мед, по-звучни от кавал.

И когато вече всичко идеше към края си и сноп лъчи от изгрялото слънце проникна над олтаря, озари разпятието и заигра по стъклените призми на полюлея, когато бедният клисар с вдигнати към небето, сладко полусклопени очи свършваше «амина», всички видяха на прикрепения като ластовичо гнездо на стената амвон, че се изправи величествената фигура на дядо поп.

Възцари се мълчание.

Светиня му ще държи реч.

— Благочестиви християни — разпалено започна той и протегна ръка. — Благочестиви християни — каже, — колко сте благочестиви, толко ще и добро да видите! Тежко и горко нам грешниците! Жените да ги махнем, те вечно клюкарствуват!. . . Ами мъжете? Смукачите? Какво да кажа за тях?. . . О, братя мои, не ми се сърдете, че ви говоря право в очите! Истината си е истина! Любовта ви да кркате, всегда нине и присно и во веки веков, не е божа любов и не ви готви добро нещо зад гроба! Докъде стигнахме, братя селяни!. . . Да няма капка вино в селото, за комка да не оставите! Но

както вие, тука, на зѐмята, сушите бъчвите, така на оня свят, там горе в пъклото, ще ви съхнат езиците за капка вода. . . Селяни, опичайте си ума, докато е време! Тежко ви, когато настъпи второ пришествие!. . . Амин.

Когато пусна черкова, само клисарят узна кое нещо бе вдъхновило светиня му за тая реч.

ЛЕТЕН ДЕН

Селото Горно Ровинище е малко и грозно полско селце с ниски, олупени къщурки, неприветливи и неваросани, разхвърляни безразборно из разградените и боклучиви дворища, из които по цял ден играят немирни и нечисти дечурлига. Една безименна и безводна река, която услужва само на пороите, простира през сред селото широко каменливо речище и прави картината още по-грозна и по-печална. Лете, когато водата съвършено пресъхне и когато каменливият насип на речището се нажежи и побелее, това голо, без зеленина и почти без дървета село добива нерадостен вид. И старата черкова със зеленясалите керемиди, и ниската камбанария със смачкания покрив и изкривения дървен кръст на нея, и полусухата топола до тях, и жълтите лица на гушавите жени, и песъчливите сипеи из улиците навяват човеку тъга и го карат да бяга.

Това лято аз минах през него, може би двадесетия път през живота си, и то ми се стори грозно повече отвсякога. Беше жътва. То пустееше. Затворените безлюдни къщи тъжно и глухо немееха. Две-три полуголи, нечисти деца се пърпелешкаха лениво из горещия пясък на улицата. Една сляпа бабичка неподвижно седеше под сянката на една порта и от час на час им изгълчаваше нещо, сякаш излайваше като ударено куче. Пред

една къща неподвижно лежеше болник. Зад пустата воденица бързо се мярна дългата фигура на пòлякът с обвесена през рамо пушка и изчезна. С една реч — глухота. Глухота и тегота.

Денят бе душен и тежък. Слънцето упорито бе се спряло посред синия небесен купол и сипеше огън и жар от висините. Чувствуваше се страшна умора. Усамотените тук-там из градините брести и овошки стоеха безмълвно, с отпуснати листа и сякаш чакаха, а-а, да се сплавят под палящите слънчеви лъчи. Излязох бързо из задушливото село и се упътих към близките ханчета на шосето. Над широкото поле, заградено с венец от сини далечни планини, трептеше адска маранà. Тежко и уморително безмълвие цареше в запаления въздух. Навред из узрелите нивя в полето се белееха групи жътвари и жътварки. Ни пъдпъдък се обаждаше, ни чучулига пееше. Далече, далече нейде дружни момински гласове излека бяха подели жътварска песен. Треперливият ѝ отглас се люлееше над полето на тихи вълни, трогателно и тъжно, тъжно до сълзи.

Слънце пече — класове прегаря,
вятър вее — едро жито рони,
черни очи — дребни сълзи ронят,
ой, смили се, боже! . . .

Отбих се на ханчето край шосето. И тук същата пустота и тегота. Ниско и дълго като плевник здание, с нещо като градинка отпред, служи за кръчма и макар че е на друма, недружелюбният му вид не мами пътниците, и постоянни негови посетители си остават жителите на Горно Ровинище.

Вътре беше хладно. Неравният под от кàлени плочи беше изметен и полян с вода. Широките стрехи на по-

крива не пущаха слънчевите лъчи през прозореца и вътре цареше полумрак, който отморява очите и някак си освежава. В ъгъла срещу вратата стоеше стар тезгях, обезобразен от мухите и приличен на кафез, през дървената решетка на който се виждаше заспала между чашите главата на съдържателя-цинцарин. Отстрана около една ниска масичка вдигаха врява петима пияни селяни.

При моето влизане те замълчаха. Внезапно иззад масата се повдигна едно мъничко, хило човече, с детинско, но старо и сбръчкано лице, по което нямаше никаква следа от брада и мустаци. Това кьосе, облечено в груби шаечни дрехи, шити на ръка, се казваше Марко и се ползуваше с голяма известност из околията, макар че беше прост терзия. В турско време, някога си, той бил учител и от Освобождението постоянно даваше прошения за пенсия. Ние бяхме стари приятели.

Той заскача около мене весел като дете и записка с тънък и смешен женски глас:

— Ах, скитнико, скитнико! Добре ми дошло, пиленце!

Сивите му оченца играеха под безцветните вежди весело и подвижно.

Той почна да ме разпитва дяволито за това, за онова и се мъчеше да бъде умен и приятел със значение. Хриплив и писклив смях широко разтваряше устата му, из която се подаваше крив зелен зъб, който застъпяше долната му устна.

— Аз пия, както виждаш. . . Кой е луд, нека работи. . . Мен ми дай винце и. . . же-е-ни, хи-хи-хи! — И той весело и от сърце се смееше на своята неуместна шега.

На средата на масата с важност седеше Гаврил кметът, рус до белота, със сини очи, кокалест и едър като дъб селянин. Медночервеното му лице сияеше от доволство. Беше добре разположен.

Той ме поздрави, подмигна лукаво към жадното за любов кьосе и почна гръмливо да се смее. Тоя Гаврил беше чуден човек. Дългите му извити като два сърпа мустаци придаваха юнашки вид на господарската му външност и будеха почит. След сръбско-българската война, в която го ранили, той дълго служил като полицейски старшия, но после се уволнил и се прибрал в село. Той беше сиромах, но не му се работеше, обичаше да продава чорбаджилък. А откак почнаха да го избират кмет, беше се и пропил. Обичаше жените и си имаше историйки.

До него седеше с отпусната глава съвсем пиян Иван Дядката. Той смирено ми протегна ръката си, нахлупи шапка над вежди, въздъхна и се помъчи да мине за трезвен.

— Ей, Дядка, не спи, ами запей! Запей, бе Дядка! Напук на сиромашията! Их, пусто бре-е! — задърпа го Марко за рамото.

Дядката се не поклати. По неговото умно лице лежеше тъга. Трезвен той беше добър човек. Имаше четиридесет години и се ползуваше с почит в селото, защото бе грамотен, разумен, с весел характер и пееше в черква. Но откакто умря жена му, той се промени, отчая се и почна да пие.

— Дядка, запей! — настояваше Марко.

— Ха, Дядка! — рече Гаврил.

— Не!

— Запей, бе Дядка, запей!

— Не думкайте, няма да пея!

И като въздъхна, Дядката печално поклати глава и се замисли.

Гаврил му подаде чашката.

— Дядка, пий!

— За пиене — ще пия.

— Ха така де, не ставай жена! — викна кметът.

— Пусни му края, бе Дядка! Какъв си се омърлушил такъв. . . Пий — това ще ти остане! Нима си се родил да пееш само в черква на бабите? Запей, аз ще приглашам. Ех! — заудря с юмрук по масата Пелинко, дългият като върлина селски пòляк и очите му засвяткаха. Сухото му и черно лице някак се намръщи и безкръвните му тънки устни нервно затрепераха.

— Запей моята песен, бе Дядка. Пелинковата песен запей — въодушевено се развика той. — Запей да падне сърце на място! Хайде!

Любил Пелинко Милена,
Милена, щерка хаджийска,
хаджийска и чорбаджийска. . .

Иван Дядката се не поклати. Пелинко въздъхна и махна с ръка.

— Ех, не ви бива за нищо.

Той беше момък на двадесет и две-три години, бърз, пъргав и буен. Гореща кръв течеше в неговите жили и го правеше непомирим. В Горно Ровинище дълго време ще разправят за неговите ергенски лудории по хорàта и по седенките. Беше го обикнала чорбаджийската щерка Милена, хубава спретна мома. Чорбаджията нямаше син и искá да го призети, но Пелинко отказа, макар че бе последен сиромах. Така — от вироглавство.

— Ни съм аз за тях, ни са те за мене.

И той остави чорбаджийската къща, дето бе ратай. Но сетне Милена стана трудна и посрами баща си. Пелинко дадоха в съд, ала някой си вдовец отведе Милена нейде по загорските села и работата се потуши. В село на Пелинко изведоха песен. Това не му попречи да се ожени. Само че жена му наскоро умря и сега той бе вдовец.

— Дядка, пий и пей — продължаваше да удря той по масата.

— Да пукна, ако запея!

— Пукни тогава — по-добре да пукнеш!

Гаврил почна гръмливо и продължително да се смее. Това обиди Дядката.

— Кмете, ти защо се смееш?

— Смешен си.

— Няма да пея — вдигна глава Дядката. — Срам ме е. . . жал ми е. Полето гори. Децата ми са там, работят. . . Пък аз се напих. . . Няма да пея!

Дядката удари с ръка по масата и поиска да побегне. Гаврил го прегърна с мощните си ръце и почна да го целува по устата.

— Дядка. . . много умуваш! Не ставай магаре, ами запей. Ще пеем всички! Ха, искаш ли?

— Не.

— Тогава сам. . . хайде!

— И сам не искам. . .

— За какво се замисли? Деца имаш — нека работят, ти почивай. . . Защо си ги чувал? Нá, вземи чашата, да чукнем. . . Сиромаси сме, бе Дядка. . . си-рома-си сме! И да работиш, и да не работиш — все тò. Това ще ни остане!

— И во гресех роди ме мати моя — рече Дядката и изпи чашата до капка.

— Е, тъй те искам, Дядка — рече Гаврил и го потупа по рамото.

— Всичко е суета. . . всичко. Суета сует — рече Марко.

— Имаш право. За кьосавите като тебе — така е — отговори язвително Дядката.

— Така е! — удари масата пòлякът.

— Скакалец! — рече Марко и почна да псува.

— Пшт! — каза строго кметът и поглади сърповидните си мустаци.

Петият човек, дядо Йорго, който седеше с увиснала глава настрана, се отметна върху дългия хамбар край стената и захърка.

Пòлякът го изгледа с продължителна насмешка, па като махна с ръка, рече:

— Минало ти е времето, дядооо!

И обори глава.

Марко въздъхна. Гаврил хвърли още една чаша. Дядката почна да мрънка тихо някаква песен. Запрелият часовник на стената внезапно почна да бие. Заспалата глава на цинцарина се изправи между чашите. погледна към масата на пияниците, прозина се, кихна и пак увисна на дъската. Марко подкара някаква черковна песен с писклививия си глас. Дядката го придружи със сладкия си тенор. Гаврил и Пелинката завиха след тях:

От юно-сти моее-я
мнози бо-рют мя страс-ти. . .

Дрезгавите им гласове затреперaха продължително, превáриха се, застигнаха се, преляха се един в други и в края се извиха несъгласно и меко. Менците, които висяха над тезгяха, дадоха тих звънлив отглас.

Вътре ненадейно влезе Павел Нямото — синът на Дядката, — изгледа гневно пияните и като приближи баща си, почна да го дърпа за рамото.

Павел беше едър и здрав седемнадесетгодишен момък с умно лице и високо чело. Още от детство беше глухоням. Когато баща му биваше пиян, Павел трепереше от гняв и ненавист и често пъти го изхвърляше из кръчмата и го биеше, без да може някой да се разправи с него. По червеното му лице и по сламките на пояса му личеше, че иде от нивата. Той задърпа посилно баща си, почна да ломоти нещо и да разправя с ръце и с очи.

— Вика ме — ще си отида — рече Дядката.

— Ба, притрябвал си му сега — обади се Гаврил.

Нямото крещеше и махаше с ръце. Личеше, че е сърдит. Марко, за да се покаже може би благороден, наля и му подаде чаша вино. Нямото я грабна, хвърли я из вратата и тъй страшно изгледа кьосето, че то се разтрепера.

— А. . . ббб. . . пп-п — вдигна грамаден юмрук Павел и застрашително със светкавичен поглед го показа на пирующите. Цинцаринът излезе из тезгяха.

— Е, хайде, Дядка. . . Хайде, върви си!

Дядката стана от мястото си.

— Е. . . като не искаш да ни попееш — върви си! През море ти вечеря! — рече Пелинко. Гаврил почна да се разправя с ръце с Нямото.

Дядката пазеше равновесие всред кръчмата и викаше на цинцарина:

— Пиши. . . там. . . колко имам?

— Не! Плати си, Дядка, не може така!

— Нямам. . . Пиши и мълчи, че виждаш ли тоя немия — може да ни пребие и двамата.

Павел улови баща си, измъкна из пояса му вителя, с който връзват снопи, и си тръгна. Дядката поиска да тръгне след него. Павел силно заломоти нещо, махна с ръка и излезе бързо.

— Не ще ме, магарето! Грехота е, вика, да ида пиян на нивата, дето се ражда хлябът. . . Ех, има право. . . умен е мой Павел! И защо ли ме не би? Падаше ми се!

Дядката пак седна на мястото си. Гаврил му подаде чашата.

— Пий. . . Павел е по-умен от тебе. . . много по-умен.

— Много по-умен е. . . На майка си се е метнал, бог да я прости!. . . Ех! Имала глава да пати!

— Ще си намериш друга, бе Дядка — почна да се смее Марко.

— Ти да мълчиш, кьосе — погледна го накриво Дядката. — Няма да се женя вече. . . Мина — всичко мина!

— Да оженим тебе, Марко — изсмя се гръмко Гаврил. — Оная нескопосница те напусна, ама друга ще ти намерим. . .

— Кьосе, кажи си право, защо те напусна Станка, а? Тук сме сами. И ожени се, проклетията! Година да я водиш и пак да те напусне. Сè има някакви причини — почна да го закача Пелинко.

— Причини, дяволите — причини — възрази Марко.

— Ама, истина ли, като се оженила повторно пак мома излязла, а? — лукаво подмигна Пелинко.

Общ гръмлив и продължителен хохот процепи кръчмата. Дядо Йорго се събуди и почна да трие очите си. Марко се разпсува ужасно. Това разсмя още повече другарите му. Той удари няколко пъти по масата и тръгна да си отива.

— Като сте такива магарета — сбогом!

— Марко, стой! Ще попея — завика след него Дядката.

Марко се повърна и се засмя.

Пелинко извади кавала и почна да го сглобява.

Денят вече преваляше. Горещината навън бе отслабнала и из полето на вълни се донасяха тъжни жътварски песни.

— Пелинко, засвири бе! Защо се таиш от одеве? — рече Гаврил.

— Тъй — свири! Така те искам — обади се Дядката.

— Някоя жална подкарай — поиска Марко.

Пелинко мълчаливо го погледна и като наведе глава, положи устни на кавала. Всички се умълчаха. Дядо Йорго седна на хамбара и впери очи в свиреца. Цинцаринът се подпря до тезгяха. Пелинко вдъхновено полусклопи очи и наду кавала.

Първите звуци зашумяха като дълбока и продължителна въздишка и полека-лека загаснаха, сякаш потънаха в едно безкрайно море от страсти и скърби. После отново по-тъжно и по-високо се подеха, падаха на сърцето, взимаха душата и като вълшебни и дивни сънища я унасяха и увличаха в своите леки вълни. Всички се спогледаха и сякаш всички разбраха своите потайни мъки. . . Свирецът беше пребледнял. Дядката извади кърпа и почна да брише очите си. Дядо Йорго слушаше с отворени уста. Цинцаринът мечтаеше. Гаврил беше се подпрял на тезгяха, с изкривена глава, като че хвърчи нейде високо-високо, и унесен бе склопил клепки. Очите на Марко бяха се удвоили. А кавалът все повече и повече унасяше. Той хващаше най-тънките, най-нежните и най-потайните желания и скърби на душата, разтапяше я в своите дивни звукове и

говореше, говореше и разказваше нещо умилително, безкрайно тъжно, но тъй хубаво и тъй чисто!

И от един път свърши. Менците на тезгяха отгласиха последния звук.

Една минута никой не продума. Всички мълчеха в някакво очакване. Пелинко хвърли тържествуващ поглед и изпи чашата си.

— Бог да те убие, бе Пелинко! — провикна се въодушевен Марко.

— Това се вика изкуство, нà! А вие. . . пей, пей. . . Колко ти струва моя глас! — проговори плачливо Дядката, чиито очи бяха мокри.

Гаврил само въздъхна и поръча вино. Дядо Йорго мълчаливо и учудено клатеше глава и църкаше със зъби. После всички отново зашумяха, заговориха за жени, за работа, за турци, за политика.

Денят беше минал и слънцето клонеше да заседне. Пелинко отново наду кавала. Една игрива весела песен се разлетя като вихър из кръчмата и преврърна настроението. Дядката стана и почна тежко да играе, като гледаше в краката си и подвикваше: «Ух, ха-ха. . . де, удри. . . ух, ха-ха!» Марко се улови до него толкова весел, че зеленият му зъб съвсем излезе навън. Гаврил ги гледаше, смееше се гръмко и ги насърчаваше.

— Тъй!. . . Газете!. . . Ха, Дядка. . . карай, хвърли елека. . . така. . . ха-ха-ха!

Кръчмата ехтеше от смеха му.

Пелинко отведнаж скърши свирнята и подкара пак тъжна. Игралците седнаха по местата си и почнаха да се препират. Гаврил им даде знак да мълчат. Кавалът отново ги унесе. . .

Слънцето бе зашло. Аз взех сбогом и си излязох. Навън беше хладно и хубаво. Запад гореше в огън.

Над полето лежеше една приятна хладнина. Морни жетварки със смях и песни се връщаха в село на весели групи. . . Упътих се през ливадите надолу към мойто село. Запад полека-лека побеляваше и над полето лягаше успокоителна вечерна сянка. Из тръсталака на реката звънливо крякаха жаби и гласът им дружно трептеше над полето като ек от хиляди челичени звънчета. Нейде се чу и заглъхна мъжка песен. Наоколо свиреха щурци.

Стъмни се. Песните замлъкнаха. В небето наизскачаха звезди. Далече някъде засвири неопитно овчарче и запя.

Керо, да-ли, да-ли, да-ли,
Керо, да-ли да дой-да. . .

После всичко се потаи.

говореше, говореше и разказваше нещо умилително, безкрайно тъжно, но тъй хубаво и тъй чисто!

И от един път свърши. Менците на тезгяха отгласиха последния звук.

Една минута никой не продума. Всички мълчеха в някакво очакване. Пелинко хвърли тържествуващ поглед и изпи чашата си.

— Бог да те убие, бе Пелинко! — провикна се въодушевен Марко.

— Това се вика изкуство, нà! А вие. . . пей, пей. . . Колко ти струва моя глас! — проговори плачливо Дядката, чиито очи бяха мокри.

Гаврил само въздъхна и поръча вино. Дядо Йорго мълчаливо и учудено клатеше глава и църкаше със зъби. После всички отново зашумяха, заговориха за жени, за работа, за турци, за политика.

Денят беше минал и слънцето клонеше да заседне. Пелинко отново наду кавала. Една игрива весела песен се разлетя като вихър из кръчмата и превърна настроението. Дядката стана и почна тежко да играе, като гледаше в краката си и подвикваше: «Ух, ха-ха. . . де, удри. . . ух, ха-ха!» Марко се улови до него толкова весел, че зеленият му зъб съвсем излезе навън. Гаврил ги гледаше, смееше се гръмко и ги насърчаваше.

— Тъй!. . . Газете!. . . Ха, Дядка. . . карай, хвърли елека. . . така. . . ха-ха-ха!

Кръчмата ехтеше от смеха му.

Пелинко отведнаж скърши свирнята и подкара пак тъжна. Игралците седнаха по местата си и почнаха да се препират. Гаврил им даде знак да мълчат. Кавалът отново ги унесе. . .

Слънцето бе зашло. Аз взех сбогом и си излязох. Навън беше хладно и хубаво. Запад гореше в огън.

Над полето лежеше една приятна хладнина. Морни жетварки със смях и песни се връщаха в село на весели групи. . . Упътих се през ливадите надолу към мойто село. Запад полека-лека побеляваше и над полето лягаше успокоителна вечерна сянка. Из тръсталака на реката звънливо крякаха жаби и гласът им дружно трептеше над полето като ек от хиляди челичени звънчета. Нейде се чу и заглъхна мъжка песен. Наоколо свиреха щурци.

Стъмни се. Песните замлъкнаха. В небето наизскачаха звезди. Далече някъде засвири неопитно овчарче и запя.

Керо, да-ли, да-ли, да-ли,
Керо, да-ли да дой-да. . .

После всичко се потаи.

КРАЙ ВОДЕНИЦАТА

Старият воденичар дядо Угрин прегледа още веднаж с голямо внимание гнилия и жабунясал улей на воденицата, разсипания градеж под него и едвам докуца с патерицата си до вратата, дето отмалял поседна на почивка. Силни болки защракаха счупената кост на крака му, раздвижен от тая малка разходка. Старецът простена глухо, сне шапка и се възлегна на стената.

— Ох, ще осакатея, брееe. . . на стари години!

Слънцето бе заседнало зад сините далечни планини на запад. Там се губеше вече последния кървав багрец и полека-лека се открояваше във вечерната дрезгавина, дълбок, лазурен и безкраен. Угасна жежък летен ден и лека вечерна хладина повя над земята. В полето нейде, отдалечено и тъжно, се вдигна до възбог последният ек на жална жътварска песен и замря. Вечерният здрач бавно и неусетно потъмня. В небесата една след друга затрепкаха светли звездици. В близкия вир закрякаха жаби и в чудната вечерна тишина някак успокоително и мечтателно трепна челичeният ек на дружната им песен. По пътя над воденицата за към село заглъхна шумен смях и говор на жътвари. По кривата пътечка въз реката мерно задрънка клопотарче.

Шумът на воденицата като че ли се засили.

Дядо Угрин цвъкна няколко пъти с огнилото, запали лулата и направи усилие да стане, ала болният крак не му позволи.

— Милено. . . Милено. . . къде се дяна? — завика малко обезпокоен той и внимателно впи очи в мрачината.

— Тук съм де — обади се ясен женски глас от малката градинка зад воденицата. — Тук съм, тук. . . . .

— Хайде, прибери се, стана късно! — викна малко наставно старецът.

— Е, нека полея. . . Жегата е прегорила всичко! — обади се Милена.

Гласът на клопотарчето мерно и бавно приближи и спря на пътя до само̀ градината. В тъмнината светна цигара. Милена се изправи и плахо погледна нататък.

До плета, в тъмните сенки на храсталака, стоеше човек, а до него спокойно чопкаше по тръните натоварено магаре.

— Добър вечер, Милено! — обади се тихо и някак неуверено млад мъжки глас из тъмнината.

Немощни тръпки полазиха снагата на Милена. Боса, по ръкави, с малка бяла пребрадка, която прибираше буйните ѝ руси коси, тя стоеше като самодива сред градината.

— Дал бо'добро, Свилене! — отвърна тя смутено и рече да избяга.

— Много късно поливаш — обади се пак Свилен.

Милена се спря.

«Божичко, божичко!» — помисли си тя и не отговори.

— Къде ходиш, какво правиш? Не сме се скоро виждали — заговори смело Свилен.

— Е, сега нали знаеш — работно време — отговори Милена срамежливо.

— Откак се ожени, не излизаш често по свят?

— Че защо да излизам?

— Е, защо? . . . Кой знае? Види се, у дома ти е по-добре. . . при Стоян! — подигравателно рече Свилен.

Милена откъсна клонче от близката върба и без да отговори, закъса с наведена глава листата му.

— Човек привикнува! . . . Човешкото сърце се мѐнява! — заговори Свилен.

Той бе се подпрял на плета и пушеше. До него смирено и кротко стоеше магарето му.

Милена все тъй нервно късаше листата на клончето и не можеше да отговори. Тя сещаше колко много я обиждат думите на Свилен и ѝ се искаше да му каже, че той не мисли право. Сърцето ѝ силно биеше, и нещо страшно вълнуваше гърдите ѝ, задавяше думите ѝ, очите ѝ се наливаха със сълзи, готови да се сипнат като градушка.

— Няма що — такъв е светът! Такъв е светът — без сърце. . . Може тъй да е по-хубаво — продължи бавно Свилен. — Любѝ тогова, вземи оногова, па си живей. . . Продай се, па си живей. . . Стига да ти е добре.

— Свилене, не думай така, като знаеш кой. . . — проговори глухо Милена.

— Не чувам.

— Като знаеш кой бе причината, та. . . така да стане, не кори мен — повтори пак глухо тя.

— Не чувам! Ела по-близо де, гледай каква си плашлива!

— Трябва да се прибера, че тато е болен. . . Днес оставих свекървата сама и дойдох тук при него — рече Милена и страхливо приближи.

— Е, няма ли да те мъмрят?

— Сѐ ми е едно. . . зарад тях няма да оставя баща си така. . .

Свилен замълча.

— А ти, Свилене, как си, как живееш? — попита Милена.

— Аз ли? Аз съм добре. Живея, работя и пия. . . Веселият, лудият Свилен, дето го познаваш ти — умря. Тоя Свилен, дето сега го гледаш, е друг — намръщен, лош и пиян! — отговори Свилен и потегли от цигарата.

Слабата светлина озари кръглото му русо лице, сините му очи и Милена го видя пак хубав, какъвто бе преди години, когато тъй лудо се обичаха. И неговите думи ѝ се сториха лъжливи.

— Какъв си ти, какъв! — укори го с пръст тя. — Май не си се променил. . . Чувам, с Кунка Попова. . .

— Че аз още тебе не съм прежалил! — настави след малко мълчание той. — И ми се струва, че няма лесно да те забравя, както ти мене. . . Жени сте вие и нямате за пет пари постоянство.

Гласът му затрепера.

— Свилене, не говори така. . . ти знаеш ли колко аз те. . . мисля. . . и колко още те обичам. . .

Глух плач задави думите ѝ. . . Тя покри лицето си с ръце.

Свилен пресегна през плета и отне едната ръка от лицето ѝ.

— Пшът! Сълзи не искам — рече нежно той, — сълзи не искам! Обичала си ме още, викаш. Само мъки. . . Такава глупава любов. . . скрита, потайна. Е !. . . Вятър!. . . Де не плачи де! Срещнали сме се в толкова време веднаж и ти да плачеш!

— Свилене, Свилене!. . . Знаеш ли как ми е мъч-

но . . . Ти не знаеш — разхлипа се Милена, — ти нищо, нищо не знаеш!

— Е, млъкни, млъкни!

Свилен опна по-близо Милена и сви крепко мъжка ръка през кръшната ѝ снага. Тя се предаде на гърдите му и като в прежни минали дни устата им се сляха в целувка, сега вече греховна целувка.

Върбите тихо и спокойно си шушнеха нещо. Воденицата глухо гърмеше. А в синьото небе звезди една до друга трептяха, непрестанно трептяха.

От воденицата се чу немощният глас на стареца:

— Милено. . . Милено! Къде се дяна, бре дете?

Милена трепна.

— Ида, ида! — обади се тя високо. — Их, Свилене, колко съм мислила — божичко, защо го не срещна някъде, само да си поприказваме!

— Нима̀ само да си поприказваме?

— Ами?. . .

— Е, приказвай де. . . да слушам. . .

— Ех, Свилене, какъв си! Защо се не ожениш? Чини ми се, че тогава няма толкова да ми е мъчно, няма да те мисля. . . Щях да привикна и с ония хора. . . Как ги мразя сега! Така е, човек кога излъже сърцето си! — говореше Милена и гладеше с ръка челото на кроткото магаре, което спокойно и мило я гледаше.

— Марко, Марко! — заговори му тя. — Хубаво сивичко магаренце, ти никому не казвай. . . ти, простичко животно, колко пъти си ни било свидетел!. . . Мълчи си, мълчи си, сивичък Марко!

Свилен се засмя.

Милена се беше забравила.

Немощният глас на стареца пак завика:

— Милено! . . . Чедо!

— Е, ида де! — обади се високо Милена и настави: — Защо ме вика сега? Нека почака. . . Ех, Свилене!. . . Не знам дали ти още ме обичаш, но аз. . . Стоян е добър, добър като муха. . . Вярвай, да го бия, ще плаче като дете и нищо, нищо няма да ми каже. . . ама пак го мразя. . . може и затова да го мразя. . . Ти какъв си луд, лош, ама. . .

— Нямахме щастие да живеем заедно и това си е! — въздъхна Свилен.

— Ти си крив за това, ти Свилене!

— Сиромашията е крива! Нали ти говорих . . . В чужда къща живея. . . Тежки бащини дългове плащам. . . Все ратай, ратай, заробил съм се у хората. И ти щеше край мене да страдаш повече от мен. . . Защо да ти почерня младините и да отровя живота ти. . . Мислих, мислих. . . много мислих и не се реших.

— Ако ме обичаше повече, щеше да се решиш.

— Ти пак тая си знаеш!. . . И по-напред така ме кореше.

Старецът пак завика:

— Милено!

И забуха суха кашлица зад върбите.

— Ида, ида!

— Постой — рече Свилен.

— Свилене, пусни ме, моля ти се, късно е. . .

— Не, постой!

И Свилен прескочи плета.

На небето спокойно си трептяха звезда до звезда. Мрачните високи сенки на върбите тихо си шушнеха нещо, воденицата непрестанно и глухо шумеше.

— Милено — извика пак старецът. — Милено, къде се дяна? — зачести ядосано той, но дълго никой не му се обади.

Чак по някое време медното клопотарче пак мерно задрънка из пътя към село. В тишината внезапно екна тиха мъжка песен и някак странно проехтя в нощта:

Де гиди млади години,
колко се лесно минахте! . . .

Гласът изви дълбоко, затрептя тъжно, самотно и спря.

ЗАДУШНИЦА

Мъглив и влажен есенен ден е сподавил малкото селце. Ситен дъжд непрестанно ръми и рони последните жълти листа на оголелите тополи, които стърчат край старата черквица, печални и тъжни като вдовици. Разградените стари гробища пред черквата са пълни с жени, които безразборно се щурят нагоре-надолу, печални и сериозни. Тоя ден е посветен на душите и всеки слива своята скръб в общата скръб за покойниците. Старите изкривени и зеленясали каменни кръстове са украсени с китки от сухи есенни цветя. По обезличените и буренясали гробове са сложени на пъстри месали хляб и кòлива.

Побелелият поп Серафим с кадилница в ръка бърза от гроб на гроб, чете молитви и поменици и сърдито се кара на жените. След него двамата му млади близнаци носят чувал, който бае Тодор клисарят усърдно пълни с порязаници.

Под схлупения сайвант на черквата са наредени учениците. Пред тях стои префуняла от студ учителка — тънка, дълга и суха мома — и сърдито кряска на немирниците.

Жените разнасят жито с писани божигробски лъжици и току викат:

— Нà — па кажете бог да прости!

Децата подсмърчат, протягат ръце едно през друго и едно през друго викат:

— Бог да прости! Бог да прости!

До зидовете на черквата, зад само капчуците, седят като кошарища, клекнали върху босите си крака, бедни сирачета, облечени в широки стари дрехи, простират ръце и с нажалени очи чакат подаяние. До тях гузно стои луд Христо и постоянно прибира скъсаните поли на широкото си палто, из което прозират посинелите му от студ меса.

По-нататък жално пее сляп просяк.

И над цялата тая печална картина, потънала във влажен и мъглив въздух, пропит с тънка миризма на восък и темян, се носи неразбран и суетен шум, сред който ясно и монотонно се чува дебелият глас на свещеника.

Между това гъмжило от жени се мярка и дългата фигура на Станчо Поляка, който като жена разнася жито за покойната си съпруга. По сухото му жално лице, с тънки увиснали мустаци, се е отпечатало всеобщото сериозно и тъжно настроение. Той ходи от група на група, от дете на дете и раздава жито, умислен и свещенодействуващ пред паметта на покойната Божана. Там някъде той видя кумицата си, пробута се между жените и отиде при нея.

— Земи, кумице, па кажи бог да прости Божана.

— У-у, куме-е, пък аз те не видя, зло да те не види! Що чиниш, какво си? Децата що чинят? Защо ги не доведе да поменат майка си — бог да я прости!

— Е, не са за пред хора, кумице, нали знаеш.

— Бог да я прости, сирота Божана — захвана с участие кумицата, — не можа да се понасветува! Па и тебе остави самичък като кукувица да ходиш за присмех

и да се боят хорските жени от тебе, що има една реч! Па на тебе нищо, куме — ще жалиш, ще прежалиш, ще си найдеш друга и ще забравиш покойната, що има една дума, като че не е било. . . Ами децата, децата, горкичките! Те майчица никога не могат да си намерят. Като пиленца ще си писукат за нея — бог да я прости и царство небесно да ѝ даде, до дясното си коляно да я тури, що има една реч, та барем там добре да ѝ е.

И кумицата стрина Дивдена замаха глава, па като пое палурчето, разклати го до ухото си и продължително смръкна от ракийката.

— Нà, куме, пийни си и ти! Их, боже, не мога от работа да дойда, да повидя децата — пиленцата ми. Свиди ми се за тях, свиди ми се, та така-е. . .

— Ех, да беше жива Божана, друго щеше да е — заговори тъжно Станчо и очите му се наляха, — сега самичък им бера грижите.

— Божа воля, куме — няма що!

Станчо подсмръкна и разчувствано се усекна с два пръста.

— Нá, кумице — пийни още, пийни си! То теглото по хората ходи. Защо сме родени, нали да теглим — за друго ли е сиромашта?

— Глей си работата, куме, то доброто и злото заедно вървят. Дойде едното, па дойде и другото. Нà си пийни и ти! Бог да ги прости умрелите, така викам аз, па на живите здраве и живот да дава.

Станчо пое калаеното палурче и пак хубавичко смръкна.

— Бог да прости!

— Бог да прости, куме, и това си е. Ти се не грижи и не мисли, ами гледай да си намериш някоя, каква да

е, да ти гледа къщата. Нали знаеш! Свят е това. Човещина! Умрелите — лека им пръст, с живите — живей — развърза се езикът на кумицата.

— Бог да прости мъртви души, на живите пълни гуши — отговори Станчо, поразвеселен от ракията и от утешителните думи на кумицата си.

— Да ти кажа ли, кумице — настави той, — и аз така мисля. . .

— Така, така, куме. Лоша, добра — намери си — отговори кумицата.

При тях се приближи тъща му — майката на покойната Божана.

— У-у! Станчооо, бааби! Сиромахуу, свиди ми се, като те гледам. Почернил си се, баби. Гледам, страниш от хората като говедце. Мешай се, баби, събирай се с човеци. Тя — Божана, бог да я прости, така ѝ било писано.

Тия думи наново натъжиха Станчо. Очите му, тъмните му страдалчески очи, веднага се наляха и клепките му леко се оросиха.

— Ех, бабо — рече с въздишка той, — по-добре е било аз да съм такова, не тя. . .

— Е, по-добре би било, баби, по-добре, ама божа работа! Дечицата без баща по могат, а без майка. . . — рече да го утеши баба му.

Станчо извади кърпа из пояса и почна да си трие носа и очите.

— Ти не плачи, баби! Прежали Божана, па си намери къщница — така се не живее.

— Не мога намери аз като нея — отговори Станчо и навири палурчето.

— Знам, баби, знам — простичък си ти, та мъчно ще си намериш — жените са издирвачки. А за работа,

работиш като волец. У, баби, какъв си се укирливил!

Станчо погледна оръфаните мръсни ръкави на ризата си и въздъхна дълбоко.

— Ожалили сме те, куме — поде пак кумицата, която бе се залисала за малко с Пиомия калугерката. — И оня ден сме си говорили за теб с кумеца ти Димо. Думайте му, вика и той, думайте му, каже, да повтори, да не ходи така. Млад е още, вика.

— Е, млад съм зер — рече засрамено Станчо и изтри увисналите си мустаци. — Не съм млад вече, току...

Очите му пак се наляха. Той навири палурчето.

Жени залисаха кумицата му, тъща му отиде нейде с баба попадия и Станчо застърча пак самин, като стожер, и безсмислено защура с блюдо в ръка.

Всички го изглеждат съжалително. Мъж — тръгнал да разнася! Самотак! Уж се попременил, постегнал, но пак изглежда смешен с вехтите си чешири, които сам е прал и сам кърпил, като залепвал кръпките отвън. Две-три присмехулни булки го гледат лукаво, шепнат си нещо, подсмиват се и за миг — спомнят си, че е задушница — и пак правят тъжни лица.

А дъжд ситен-дребен като прах непрестанно ръмоли и мокри дрехите, и студена влага прониква навсякъде.

Хората ту на групи, ту един по един почнаха да си отиват и да се губят като сенки в синята влажна мъгла. Сухата учителка намусено отведе настръхналите от студ деца и гробищата полека-лека почнаха да пустеят. Станчо погледа, погледа, па уморено седна на камъните под черковната стряха и беззлобно заяде хляб и сирене.

Около него се защура Стоилка, вдовицата на покойния Яначко говедаря. Дълга, дългообраза, кокалеста

женица, русулява, със сиви очи, със стиснати широки уста, страхливо пазещи едри бели зъби, ала добра и грижлива къщница.

— Станчооо, пък теб съм забравила! — заговори на припев тя, като го съгледа. — Какво си? Децата какво ти правят, растат ли? — почна да го разпитва тя високо и отсечено, както говореше някога на своя малко глух Яначко.

Станчо прибра срамежливо дългите си крака, проломоти нещо през натъпканата си с хляб уста и подаде палурчето на Стоилка.

— Е, живеем и ние покрай другите, Стоилко. Нà, помени!

Тя го пое и му подаде нейното.

— То се видяло, току. . . Помени и ти, Станчо!

— Бог да ги прости покойниците, Стоилко, и живот и здраве да дава на живите! Ти какво правиш? Погаждаш ли се със самотията?

— Никому господ да не дава, Станчо!

Стоилка на два пъти яко си смръкна от Станчовата ракия.

— Да пази, да пази, ама нас не упази, Стоилко.

— Е, не можа — хвала му, тамо нему.

— Едната кукувица ни закука, Стоилко — въздъхна Станчо и се замисли.

— Едната ни закука, Станчо — въздъхна Стоилка и също се замисли.

Мъглата ставаше по-гъста, по-тъмна и по-влажна. Станчо и Стоилка седеха на камъните, със забити в земята погледи, мълчеха и мислеха.

— Мъчно е така, Стоилко — рече по едно време Станчо, без да я погледне, и тъжно залюля глава.

— Мъчно — не, ами мъчно — отговори Стоилка, с

очи, устремени в земята, и въздъхна: — Мисля, мисля, по цяла нощ мисля, па не знам. . .

— И аз много мисля, па се чудя какво да правя. Виждам, че не може така. Ще трябва да му се тури някой край. Повече заради децата. Да има кой да ги гледа. Човек загази ли, барем с двата крака да загази. . . Божана, горката, много ме ядосваше. . . Е-е, да знаеш какъв лук ми кълцаше на главата! Ама аз пак я обичах, с пръст не съм я докачил, що има една реч. Кой бие жена си — бие ангела си. . .

— Махни, Станчо, не думай, че. . . Какви ги има! Да я биеш, не, ами и земята под нея да не оставиш — рече Стоилка и се залюля тъжно като сухо дърво.

— Аз не съм от тия — отговори Станчо. — Вярваш ли, че откак е умряла, половин човек съм станал! Мъчно ми е. . .

Станчо говореше от сърце и с жален глас. Очите му овлажняха при наплива на тия спомени за Божана. Ракията бе поразвързала езика му.

— И мой Яначко беше добър, сиромахът, ама лека му пръст. Имала съм късмет, че се помина. Както беше я подкарал той, още една година да беше поживял, и щеше всичко да пропие — заговори Стоилка, като пазеше с ръка устата си, за да ѝ се не видят големите зъби. — Нищо нямаше да остане, нищо, нищо, нищо! Децата щяха да ходят петимни за залък хляб.

Стоилка смръкна още веднаж от палурчето и го подаде на Станчо. Той го пое, без да я погледне, и се замисли.

Гробищата вече бяха запустели. Печално и самотно сега стърчеха там окитените стари кръстове. Мъглата се сгъстяваше повече. Стрехите на старата черква плачеха с едри сълзи. Капките тупаха тъжно и праве-

ха вадички по мокрия пясък. Сякаш че това схлупено здание, изнемощяло под товара на годините си, безутешно плачеше. През гробищата по нанадолнището премина, подпирайки се на грамадната си дряновина, Богдан просякът, усукан в дрипи като валмо. В срещната кръчма тъжовно пропищя гайда, заплака, после пророни няколко тропливи звуци и замлъкна. След нея се вдигна, пак тъй кратък, весел пиянски вик и също замлъкна.

Стоилка и Станчо се погледнаха.

— Кои ли се веселят? — попита унесена в тъгата си Стоилка.

— Сиромашта — отговори Станчо. — Пият. . .

— Какво мислиш, Станчо?

— Мисля? . . . Вятър работа. Предумват ме да се ожена.

— Е, па ожени се.

— Добре, ама знам ли? Най-напред коя ще ме вземе — мене, с четири деца? Па и стар съм вече, грозен. . .

Станчо избриса увисналите си мустаци, опъна мишите им опашки и се прокашля.

— Ти не си стар, току. . . Па не си и много грозен, макар че си сух и чер — утеши го Стоилка. — Ти си мъж и твоята работа е лесна. Стига да речеш куку, що има една реч, и десет ще ти откукат, ами ние — ние, женска страна дето сме!

— Това жените, да ви кажа, много сте издирвачки, та човек не смее и да. . .

Станчо смръкна от палурчето и го подаде на Стоилка. Тя го пое и се усмихна. А големите ѝ зъби това и чакаха — да се лъснат.

— Знаеш ли що, Станчо, мен хората много пъти са

ми думали за тебе. Къде ти, думам им аз, ще ме вземе Станчо. Той се е научил на хубави. Я Божана, викам, каква беше гиздава. . .

— Вярно е това. Божана беше хубава. Какви очи имаше тя!

Цял рояк спомени от минали млади години нахлу в Станчовата глава и задуши думите му. Той въздъхна, наведе се, плюна и замълча.

— Викат ми — Станчо е добър, с него ще си живееш като царица — подкачи пак Стоилка.

— То и мен, ако питаш, ми думаха за тебе. . .

— Пък ти не си дал и да се издума — прекъсна го Стоилка и му шавна с раменете си като момиче.

— Е, та знам ли, какво ще кажеш ти? Па и тъщата като забърбори — Стоилка такава, вика, Стоилка онакава. И насъне да ти дойде, вика, ти пак да я разпъдиш. Тя е, дума, каталеткиня. Ще ти народи дечурлига. Какво ще ги правиш?

— У, кà я не е грях, бре Станчо!

— Нали я знаеш, каква е зла и проклета? Божана на нея беше се метнала.

Стоилка въздъхна. Тя седеше на камъните свита одве, с мушнати в пазухите на кожухчето си ръце, префуняла от студ и се срамуваше да погледне Станчо в очите. Стана ѝ мъчно от думите на неговата тъща.

— Знаеш ли що — поде пак Станчо, — да те поискам, взела ли би ме?

Стоилка шавна с тялото си и не отговори.

— Да съберем неволите си и децата си, па боже помози — окуражи се да каже Станчо. — Ето, година и половина съм самичък. Защо? — мисля си аз, като гледам света, че си светува. А? Какво ще кажеш?

— Е, знам ли какво да кажа — отговори Стоилка

и се поизчерви. — Какъв си ти! Само се подиграваш. — И тя бързо му хвърли с очите си едно фитилче.

— Ти тия ги махни, не сме мома и ерген да се лъжем. Нашето цвете е прецъфтяло.

— Може пак да се разцъфти — усмихна се Стоилка с ръка на устата.

— Така! Тѐ, аз давам моята дума, па ти ако искаш — добре.

— Е, ще искам, ами какво ще правя. Самичка мога ли? Ако не при тебе, при друг щеше да е.

— Така си е! Ако искаш още сега да идем при попа и да му кажем.

Станчо стана. Стоилка погледна наоколо със сивите си очи, взема си блюдото, па стана и тя.

Двамата мълчаливо тръгнаха. Дъждът ръмеше насреща им, пръскаше лицата им със студените си пресни капки и ги зачервяваше. Станчовата глава беше зашеметена от ракията и краката му се преплитаха. Стоилка вървеше редом с него, превита от студ, носеше палурчетата и двете блюда и кълнеше времето.

От баирите се спущаха нови мъгли, гъсти, сиви, и се трупаха над селото.

На Станчо му стана весело. Той се вглеждаше като момък във влажните и сиви като мъглите очи на Стоилка и току повтаряше:

— Знаеш ли какво ще кажа на попа? Дядо попе, ще му кажа, господ ми взе Божана, пък ми прати Стоилка! А? . . . Така ще му кажа, чакай да видиш.

А Стоилка ласкаво се усмихваше, като прикриваше устата си с ръка.

ЛЮБОВ

Тая вечер поп Лука пусна рано жътварите си на почивка и не позволи като през други вечери хорà и веселби.

Ивка, неговата лична и напета дъщеря, изпрати дружките си до пътните врата, пошегува се и се посмя с тях из мрачината, па се върна някак сплашена и гузно зашета около майка си из къщи.

Тая постъпка на баща ѝ хвърли зла умисъл в душата ѝ. Тя изтръпна пред догадката, че той всичко знае.

През целия ден на нивата тя чувствуваше, че я следи неговият изпитателен, строг и хладен поглед.

«Догадил е той! Боже! Защо се не пазих?» — мина ѝ през ума.

И тя смаяна се спря пред тия мили, хубави и още пресни спомени за закачките, песните и шегите, недодуманите думи и тайни погледи, които си меняваха с Добрян — техния ратай.

Тя го обича. Ах, как го обича!

Тя цял ден е мечтала за тая вечер. Да си поиграят по хлад в мрачината, да попеят и да се посмеят. Да си поскача на хорото редом с Добряна, да си пошушнат скришом, никой да не види, никой да не чуе.

Пък то. . .

Баща ѝ е човек богат, прочут и с име. Той е суров и строг — тя знае това. Не за добро той тъй рано изпрати жътварите.

А Добрян си не мълча, ами я закачи бегом.

— Ивке — рече ѝ, — разбираш ли защо баща ти прави това? Усетил е той плановете ни и ще ги разбие. . . ще ни раздели.

— Не е, бре Добряне, току му е нещо зле — помъчи се да пропъди тя тая мисъл.

— Знам аз. . . — усмихна се злъчно той и замина към харманa. Усамотен, той си въздъхна дълбоко. И нему беше мъчно.

«Ех, попе, попе, да знаеш всичко!» — помисли си той с едно тържествуваще негодувание и мощно се обтегна по гръб върху един навиляк прясна зелена трева. Погледът му се залута из необозримата и велика картина на лазурните нощни небеса, препасани от светлия пояс на Млечния път, гъсто посипан със звезди. Душата на Добряна, като се чистеше полека-лека от злобата и негодуванието, избистряше се и се пълнеше с мир и благоговение. Ето, под тия трепкави божи звездици Ивка му даде клетва за вечна обич.

— А баща ѝ. . . О, нек си ръмжи той!

И Добрян, като седна на сеното, вдъхновено наду кавала.

В дълбоката тишина на тая спокойна лятна нощ затрептяха чудни звуци. Изпърво кавалът зашумя тихо, игриво, па мигом пресече, въздъхна унило и зареди с безкрайна тъга песен за тихи и задушевни селски радости всред непосилен и тежък труд, зареди, сякаш заплака. Един през други затрептяха звуци, преляха се, сляха се и дружно се понесоха в нощта като безутешен плач. Извиха тихо, подеха се — и се сипнаха като

обилни сълзи. После глухо застенаха, сякаш молеха прошка за несторени грехове, отчаяно до небесата викаха за помощ.

Поп Лука след вечеря бе останал в градината на хладина. Той безчувствено слушаше кавала и с негодувание мислеше за Добряна. Неговото честолюбие бе зле засегнато. Ивка, едничката му, галената му дъщеря, да люби един ратай, който спи в яхъра при конете му!

А когато видя, че къщната врата се открехна и в избухналото сияние на огъня се озари страхливо дебнещата стройна фигура на Ивка, той скокна ужилен от гняв и като стисна зъби, предпазливо тръгна нататък.

«Ще я набия хууу-баво, та да ѝ дойде ума в главата» — помисли той.

Ала Ивка притвори вратата и изчезна.

Поп Лука се отправи към харманa. Дългата му фигура, осветена от месечината, се носеше полека и предпазливо, черна като привидение. По бялата стена на оградата таинствено го дебнеше неговата грамадна и тъмна сянка.

Добрян го чу и престана да свири. Когато поп Лука приближи, той скри кавала и се изправи с почит.

— Добряне — рече попът глухо и твърдо, като се спря, — ти си ме слушал добре, но. . .

Свещеникът не знаеше какво да каже. Той трепереше от гняв, но се въздържаше и търсеше думи по-меки и по-малко обидни. Добрян недоумяваше какво ще му каже попът и чакаше мълчаливо.

— Аз съм благодарен от работата ти — продължи свещеникът вече поомекнал, — ала виждам неща, които. . .

Добрян разбра и наведе очи, един неизказан срам запали в огън челото му.

— Това, което правиш, е срамота. . . ами най-добре иди си и не стъпяй вече тук. . . И не мисли, че може да стане нещо. . . Разбра ли?

Добрян мълчеше.

— Толкова — отсече попът и с равномерни стъпки се упъти към къщи.

Добрян се повайка зашеметен из двора, па отвори портите и се изгуби в пустата улица, с душа злобна и обидена.

Поп Лука влезе в къщи навъсен и сърдит, какъвто бе през цялата вечер. Ивка и баба попадия шетаха около огъня. Попадията въпросително го погледна в очите.

— Попе, пък ти къде се забави, късно стана — рече меко тя.

Поп Лука седна на стола край огъня, на който играеха светли пламъци, и не каза нищо.

— Хайде легни си, цял ден те е пекло слънцето — каза пак благо жена му.

— Не ми се спи — отговори попът и след малко добави: — Аз изгоних Добряна. . .

Ивка, която работеше нещо наведена над водника, стреснато се изправи и погледна баща си. Баба попадия, озадачена, продължително изгледа мъжа си. В къщата настъпи мълчание. Светлите пламъци на огнището сѐ тъй радостно играеха и по белите стени, по съдовете и по нещата из къщи трептеше милава и радостна светлина. Котката сладостно мъркаше на пезула. Поп Лука замислено бе навел глава и нервно тракаше дълга божигробска броеница. Лицето му беше неподвижно и не изразяваше нищо. По него също тъй играеше тихата светлина на огъня и го осветляваше странно. След дълго и мъчително мълчание той, без да мръдне, проговори като на себе си:

— Трябваше да го изгоня — и въздъхна недоволно.

— Е, па защо така? — попита попадията.

— Нека ти каже Ивка — рече обидено попът, без да погледне дъщеря си.

— Е, човече, пък ти! — каза баба попадия с желание да загладни работата.

— Ивка ще ти каже — повтори попът.

Ивка, която стоеше с някакъв съд в ръка, остави го на водника и се обърна, тури ръце на очи и тихо заплака. Това нещо повече разгневи баща ѝ.

— Ти плачеш, а? — кресна той. — Знам защо плачеш. . . Вън!

— Де, не кори детето, бе човече — каза попадията.

— Да се махне, да я не гледам. Ще я пребия!

— Я пък ти! Полудял ли си, попе?

— Мълчи! И ти си крива.

Ивка излезе вън. Попадията взе да мъмри попа. Той ѝ кресна нещо, па през малката врата слезе в градината и като запуши нервно цигара, почна да се разхожда назад-напред, преследван от своята тъмна голяма сянка.

Селото отдавна бе заспало в прегръдките на тая прохладна и чудна юлска нощ. Луната весела и пълнолика си плуваше по небесата. Никъде нищо се не чуваше. Само селската воденица глухо и отдалечено шумеше. Схлупените селски къщици, смирено сгушени из овошките, сладостно почиваха, грижливо пазейки морни, разнебитени от трудове селяци. Високо над тъмния селски пейзаж блещеше срещу луната черковният кръст, талисман на селските надежди, утешител на измъчените сърца. Близо край черковата, като мрачни великани монаси, стърчеха ред високи тополи.

Поп Лука нервно се разхождаше из градината и мислеше.

В миг един ужасен женски писък процепи тишината, вдигна се отчаяно и грозно и сякаш отразен от небесния купол, падна над селото, страшно и зловещо. После повтори, потрети. Злокобно завиха събудени псета. Настръхна нощта.

Попът се спря изумен и поразен. Пред него изневидяло и бързо пристъпи баба попадия, уплашена, обезумяла, прилична на луда, и го задърпа за расото. После, като се хвърли отчаяно на земята, припищя пак.

И над селото отново проехтя тоя вик — грозен, зловещ и безумен.

Попът изтръпна.

— Попадийо, стани — вдигна я той уплашен, — що има?

Тя с ужас го дърпаше за расото, занемяла и отчаяна.

— Ивка? Къде е Ивка? — запита поп Лука, изумен от смътно и грозно предчувствие.

Попадията, без да може да проговори, го теглеше за расото към къщата, като се навеждаше до земята, движена от задушени ридания, които излизаха от гърдите ѝ като скимтения.

В сянката под стълбата лежеше Ивка, кървава и безжизнена. . . Попадията падна на трупа ѝ.

Из всички улици на селото затичаха хора, сънни, уплашени, и изпълниха двора на дядови попови. Екнаха писъци и плачове. Ивка лежеше мъртва. Тя бе забила остър нож в сърцето си и безжизнената ѝ ръка го държеше още там. Луната хвърляше блага светлина върху нейното мило и бледо лице с гъсти черни склопени ресници. По бялата риза, която скриваше буйните ѝ гърди, личеха като трендафили червени петна.

Младите Ивкини другарки заобиколиха мъртвата си дружка и тъжно заплакаха и занареждаха. Баба попадия бе примряла.

А поп Лука, прикрепван от хората, по-висок от всички, стоеше там и безсмислено гледаше, като махаше обезумяло и безсилно ръце.

Хората се трупаха учудени и се питаха какво накара това младо и добро момиче да забие в сърцето си нож. Един старец, като се прекръсти, рече:

— Ние сме стари. . . Ние не можем да разберем младите сърца. . .

ГОСТ

Мъглива и тъмна нощ тежи над грешната земя. Селцето, стреснато от внезапно настъпилия есенен студ, в уплаха се е смълчало в мъглата и мрака.

— Избави нас от лукаваго и всякого зачувай от зла среща, божичко милостиви! — свърши молитвата си Кирилица и като се прекръсти, хвърли грижлив поглед към спящите си деца и легна.

В иконостаса пред лика на божията майка мъждукаше кандило. Неговата слаба светлина играеше леко с мътните сенки на нещата в стаичката.

Влажен есенен вятър виеше лудо навън, фучеше из клоните на старата круша и с шум бръскаше по прозорците мъртви пожълтели листа. Гнилата кобилица на герана болезнено стенеше отвън. Желязното черковно клепало, разлюляно от халата, изрядко и с погребален глас, грабнат от силата на вятъра, тихо и отсечено прозвънтяваше в мълчаливата нощ.

Кирилица, заслушана в равномерното дишане на децата си, бе почнала вече да заспива. Но отведнаж тя се стресна. Стори ѝ се, че някой хлопа на вратата. Тя се надигна и се ослуша. Нищо се не чуваше освен бясната и тъжна песен на вятъра и плачът на мъртвите листа. Минаха няколко минути. Три ясни почуквания на вратата вдигнаха Кирилица.

«Боже! — помисли си тя, — дали Кирил не се е върнал. . . толкова късно!»

Тя излезе със свещ в пруста и попита:

— Кой е?

— Аз съм, тетко Кирилице. . . гост ти дойдох нечакан! — обади се един странен глас.

— Кой си? — запита Кирилица ласкателно, за да не докачи госта, чийто глас не познаваше.

— Не познаваш ли ме? . . . Има си хас! Че аз съм Велин! — отговори гласът.

Буля Кирилица не можа отведнаж да си припомни кой е тоя Велин и не отговори. Но гласът отвън обясни.

— Велин. . . забравила си ме. . . братовият ти син де. . . на Геро. . .

— А-а!. . . Ох, лели, прощавай. . . не те познах! Велинчо, ти ли си, лели. . . ти ли си, бре? Их, божичко!. . . Изгубен те считахме, лели. . . Добре дошъл, добре дошъл! — заговори през сълзи от радост Кирилица, като отвори вратата.

Влезе висок, едър човек, цял в прах и дрипи, с почерняло скитнишко лице, русо и грапаво. Той се наведе и целуна ръка на Кирилица. А тя го гледаше радостна, разплакана и не можеше да му се нагледа.

— Къде беше, бре лели? Пропъди се, па се не обади! Толкова години! Вуйчо ти пита-разпитва. . . Додяла бях му да го карам. . . Чухме — загинал си, пък ти си бил жив, лели! Останахте сирачета, лели, па се пръснахте. . . Свиди ми се за вас! Аз те знам мъничък, а ти. . .

Тя го въведе в къщи, запали ламбата и му поднесе столче до огъня.

— Тя мойта е дълга и широка, тетко! — махна с ръка Велин. — Години се минаха. . . дълги. . . Отраснахме. . . скитахме. . . светувахме!

— Къде беше, лели? Къде ходи? Какво прави?

— Аз, тетко, захванах от малък търговия, па свикнах с нея и така карам — заговори Велин, като скри краката си под стола, за да не се видят скъсаните му царвули. — Работя в Пловдив, Филибе, ако си чула... Имам дюкян. Там се ожених, спечелих и си живея...

— Е, дай боже да е така! — рече добродушната Кирилица, като го слушаше.

— То животът е такова нещо, тетко... Ако се трудиш и ако работиш — добре ще ти е, ще живееш, ако не — ще теглиш. Искаш ли да живееш като човек честно и почтено — работѝ — това е главното.

— Това е най-главното, лели!

— Честно и почтено... хем хората да ти се радват и да те уважават, хем и ти да не им се боиш. Човек като си направи положение... заякнува, знаеш... Парàта е всичкото. Тя ум дава, тя свят върти. Това съм го разбрал още от малък, тетко. И целта ми е била да стана богат... И слава богу!

Кирилица гледаше своя братеник, слушаше думите му, които той пущаше тежки и дълбокомислени, и недоумяваше. Защото Велин на вид не изглеждаше никак богат. Една грозна и кирлива риза, с яка мазна като баница, се закопчаваше около дебелата му червена шия, под която висеше месест гердан, и едно безцветно тъмно палто, пукнато по ръбовете от напора на могъщата му снага, го правеха страшен и вдъхваха недоверие. Очите му играеха неспокойно из стаята и не се спираха доволни и щастливи срещу теткиния му поглед. Само гласът му беше твърд, спокоен и с тежестта си като че прикриваше това, което мъждивата светлина на лампата откриваше.

Велин забележи теткиното си недоумение и се усмихна широко:

— Ти какво мислиш, тетко, като ме гледаш така? Сиромах Велинчо, мислиш, лъже като циганин! Всякой на твойто място така ще помисли... Да! Ама всичко това е от политика, разбираш ли?

И като сниши гласа си, Велин произнесе таинствено:

— Един милион нося! Само наполеони! Как ще се опазиш от крадци и от хайдути? Пази боже да те надушат, изидат ти душицата! А така, както съм, кой ще помисли, че тука-е — потупа той пазухарника си, — има един милион!

— Милион! Боже господи... Велинчо — закръсти се Кирилица и очите ѝ се опулиха от учудване. — Милион! То са много пари, Велинчо! Ще дадеш, лели, и на вуйчо си Кирил малко да се поотплати,че е много задължнял и пропаднал...

— Разбира се, тетко... Аз вас ви обичам, и колкото ми стига ръка, ще ви помогна!

— Господ да те поживи, лели!

— Ще ви помогна, тетко! Честната си дума давам!

— Така, Велинчо, така... ти си добър, лели, баща ти беше такъв достоен... пази се... хората лоши станаха... много лоши! — рече, прояснена от вътрешна радост, леля Кирилица и в душата ѝ се роди едно страхопочитание към богатия ѝ братеник, който се яви тук тъкмо сега, когато са съвсем засиромашели.

— Лош стана светът, тетко, лош! Гледаш го, приятел ти, говори ти... преструва се такъв, а да му падне случай, тъй нà, с два пръста би те смачкал! Ами предпазвай се и туйто. Вълк да си, в село ли си — лай като куче!

— Така, лели, а? Ти си имаш парици?

— Колкото за това, слава богу — имам. . . Тръгнах за стока в София, па си рекох: стой, аз тука свои хора имам. Трябва да ги видя. И ако, не дай боже, са в нужда, да им помогна. . . Свой своего не храни, ама тежко и горко кой си го няма!

— Така, лели, така. . . Да си жив, че те господ изпрати да се видим! — заплака пак Кирилица от радост.

— Ето, мисля си, тетко, що е от човека? Никой си не знае дните! . . . И аз рекох да се видим, че утре кой знае какво ще се случи с нас!

— Господ от зло да чува, лели!

— Ох! — въздъхна Велин, — аз право да ти кажа, тетко, съм уморен. . . много ходих, а не съм навикнал пеши. . . Търговията иска скитане. . . Истина, файтони и железници колкото искаш, ама. . . Сега се излъгах и така съм се уморил, та съм капнал.

— Може и да си гладен, лели?

— Па и гладен съм — засмя се Велин, който все повече се вдъхновяваше и повече растеше пред въображението на тетка Кирилица.

Тя се разбърза, стъкна огън, опържи яйца, намери вино и сложи богата трапеза на своя мил гост. Велин не знаеше как да благодари, а тя не знаеше как да се извини, че тъй набързо е шетала, та може да му не е угодно.

— Ние сме селяни, леля. . . Ти може да не си научен. . .

— Глей си работата, тетко. . . Аз съм научен на всичко!

— Къща имаш ли си, Велине?

— Е, тетко, да е да ми дойдеш на гости! Хем ако искаш, ще те заведа, да ми видиш дома, та да се чудиш

и маеш. Палат имам, палат! Какви генерали стоят подоле от мене!

— Дай боже да е истина! — кръсти се добродушната Кирилица.

— Ще те заведа, тетко, да постоиш там някой и друг ден, да погостуваш на жената и децата. Що има да ти се радват!

— Та и булка си имаш, Велинчо?

— Имам, тетко. Тя не ви познава, ама да видиш чудо — често ви сънува и както ми разправя — явявате ѝ се насън също каквито сте си.

Лелята пак се разплака.

— Ами дечица имате ли си, Велинчо?

— Пет — все момчета!

Кирилица не можеше да каже нищо. Два реда сълзи се ронеха от очите ѝ и говореха каква радост, каква милост и обич се топяха в сърцето ѝ.

Вятърът с двойна сила зафуча навън. Черковното клепало пак звънна в нощта и гнилата кобилица на герана пак тъжно простена в двора.

— Ох! Мен ми се спи, тетко. . . много ми се спи! — въздъхна Велин.

Тетка Кирилица извади нови черги и грижливо приготви легло на Велин. Той легна несъблечен, от страх да не настине, защото бил потен. В стаята пак настана мрак. Мъжделивата светлина на кандилцето пак загони по стените големите сенки на покъщнината, трепкаво и пресекливо, като разговорите, които от време на време сънно повеждаше тетка Кирилица.

Ликът на божията майка гледаше от иконостаса благ, тъжен и милостив.

Сутринта Кирилица стана рано, с грижа да се отличи пред милия си братанец, когото цели години не

беше виждала, ала леглото на госта беше празно. А новите чешири на бае Кирил и долните му дрехи, които снощи висяха на стената — липсваха.

През деня двама стражари, покрити с прах, спряха морните си коне пред портата на буля Кирилица и запитаха:

— Стрино, снощи тук е пристигнал един твой роднина, избягал от затвора. Ще влезем в къщи да го потърсим.

КОСАЧИ

Падна чудна лятна нощ, прохладна и свежа. Безкрайното Тракийско поле потъна в мрака, сякаш изчезна, и се предаде на дълбока почивка под монотонния напев на жаби и щурци. Мир и ведрина повея от дълбокото звездно небе. Земята отвори страстните си гърди и замря в наслада.

Марица тихо подплиснуваше мътните си води, пълни с удавници, и с лениво спокойствие се ширеше между тъмните брегове, обраснали с върби и ракитак. Влага и хладина лъхаше из таинствените ѝ недра.

От ливадите край нея се обади ясен мъжки глас и потъна в тишината:

— Ан-дре-я-я-я, Ан-дре-я-я-я!

— Ида, и-даа! — отзова се друг отдалече.

След малко светна огън. Бухнаха игриви пламъци. В тяхната слаба светлина, която се поглъщаше от околния мрак, се мярнаха хора. Това бяха петима селяци от загорските краища, дошли с коси на рамо да търсят работа в далечна Тракия, дето тревите зреят по-рано.

Лазо, сух, слабичък момък, беше приклекнал до огъня и потикваше съчките. Другите, увити в ямурлуци, бяха налягали около огъня, уморени гледаха играта на пламъка и мълчеха. Най-старият от тях, петдесетгоди-

шен мъж, беше подпрял глава на жилестата си, гола до лакет ръка, тъмнобляскава като желязо, и пушеше замечтано. Срещу него лежеше Благолажът. Той постоянно шаваше и се мъчеше да скрие краката си под късия ямурлук. Русите му чорлави мустаци взимаха половината от лицето му. Под големите му гъсти вежди играеха хитри и умни очи.

— Какво замълча, Благолаж? Карай де — каза му Лазо, който трупна съчки на огъня и легна.

Благолажът поглади бялото мъниче, което лежеше пред него на купче, шавна още веднаж и почна:

— Едно време, в някое си царство, имало една царска дъщеря. . . Тя била хубава, хубава, друга като нея нямало! Косата ѝ се влачела подире ѝ като копринена река и лъщяла като злато. Очите ѝ били черни като тая черна нощ и всеки, когото поглеждала, умирал от любов по нея.

— Ей! — въздъхна Лазо.

— Мълчи! — обадиха се другите.

— Много лъже — рече Лазо.

Благолажът го погледна право в очите.

— Това е приказка, бе хлапе!

— Бабини деветини. . . измислици! — рече Лазо и някак нерешително и плахо се озърна в тъмнината, дето на няколко крачки от тях спокойно чопкаше из ракитака черният силует на магарето.

— Това е приказка, разбираш ли — рече твърдо Благолажът и настави: — Защо ти е истината? Да взема да ти разправям, да речем, за дрипавите гащи на дядо Тодор или за смачканата калимявка на дядо поп? Или да ти разправям за нас, голи-голтаци, дето сме тръгнали, с коси на рамо и с просеник в торбата, да бием път цяла седмица до Тракия на коситба? Всичко

това, приятелю, е истина. Ама защо ти е тая пуста истина?

— Ами тия чудновати работи, дето ми ги разправяш, защо ми са? — отговори Лазо.

— Чудновати, но хубави! Слушаш, слушаш и се забравяш. . . И току виж, че чудноватото почва да ти се чини истина, потънеш в него и отидеш. Затова има приказки, затова са ги хората измислили. И песните са затова. . . да те измъкнат от истината, за да разбереш, че си човек.

И Благолажът продължи:

— Тая царска дъщеря била, знаете, огън! Три пъти се женила тя за трима царски синове, и тримата още първата вечер умирали в ръцете ѝ, задушени от вълните на косата ѝ. . . Със самодивските си целувки тя като усойница змия изсмуквала из устата им кърви, алени кърви, и ги пила. . .

Последните думи Благолажът произнесе остро и със стиснати челюсти, сякаш заби нож. Слушателите отговориха на тоя удар със страстни възклицания. Едно продължително и тежко сумтене неволно издадоха гърдите. Лазо удари с юмрук земята и изпъшка:

— Бре, вещицата!

Унесени от приказката, другарите му дадоха знак да мълчи.

— После? — пламенно настоя Лазо.

— Какво повече от това? — рече Благолажът спокойно.

— Вещица! — въздъхна пак Лазо. — Ей, Благолаж, приел бих такава смърт, казвам ти, приел бих.

— Ти — това? Да видя, па да не повярвам — рече един от другарите му и като потикна огъня, почна тън-

ко и крекливо да се смее: — И твоята Пенка има златна коса. Пък ти си още жив.

— Друго е моята Пенка. . . тя. . . .

— Затова я остави, та се допиля чак тука!. . . И тебе ти е мъртво сърцето, приятелю! Няма месец откак се земахте, и ти ѝ се насити и я остави — отговори Стамо, който досега мълчеше и мислеше нещо.

Той имаше суров поглед и неподвижно лице, по което светлината от огъня играеше като по камък. Гласът му беше тежък и грапав.

— То си е моя работа — отговори Лазо глухо и преглътна гласа си.

— И нейна работа ще е, да си намери друг, ако не си е намерила досега — рече пак Стамо.

— Да не вярваш — отговори някак плахо Лазо, жегнат от смътна догадка.

Настъпи продължително мълчание. Последните пламъци на догорелите вече главни трепкаха над огъня бързо и безсилно, току да угаснат. Далеч нейде се вдигна тънък писък като жален стон на някоя поразена от куршум душа, вдигна се високо и зловещо и сякаш ударен о небесния купол, падна в тайнствените води на Марица, удави се и умря. Косачите се спогледаха плахо. Очите им се питаха. Благолажът вдигна тайнствено пръст, ослуша се дълго и рече:

— Кукумявка е.

В ракитака неспокойно задрънка тъпото клопотарче на подплашеното магаре. Мънчето скочи и прилая срещу мрака. Тайнствената нощна тишина стана някак зловеща.

Лазо въздъхна дълбоко.

— Въздишай, момче — има защо!. . . Млада булка

си оставил! — обади се закачливо и хитро Благолажът и заговори пак с езика на приказките си:

— Буйна е младежката кръв, момчета! Недейте се чуди, че излизат неверни млади невести, оставени от юнаците си! . . . Знаете ли какво бе казал калугерът Мисаил, кога бе хвърлил брадата и калимявката? — «Това, дето ми е на главата, мога да сваля, но това, дето ми е в сърцето, не мога да извадя.» Проклето сърце, такава му е пустата направа.

— За Пенка това е лесно, тя има стари любовници — обади се Стамо и се изтегна.

— Пък и бива си я — каза лукаво друг.

Лазо пак погледна в тъмнината плахо. Каменните Стамови думи го удариха в сърцето.

Огънят угасна. Стана тъмно. Дружината замълча. Една звезда се совна и преряза небето с огнена черта.

— Някой сиромах предаде дух — проговори Лазо.

— Я някоя млада булка се предаде другиму — рече неподвижно Благолажът и попита: — Лазо, ти чул ли си песента за невярната булка Стояница? Тя не е чудновата като приказката. Искаш ли да я изпея?

— Все едно. Като сте такива магарета! — рече Лазо.

Веднага в тъмнината се поде гъст, сладък и трепетлив глас и заизвива тъжна прочувствена песен. Думите, като пъстри и миризливи цветя, се изплитаха на венец, занизаха се една след друга и с безкрайна болка се спущаха в поток от звукове и разправяха историята на невярната Стоянова булка.

Млад Стоян войник отишъл и поръчал на своята вчера доведена хубава невеста, ако го обича, да не ходи на Гургульово кладенче за вода. Едвам Стоян се затулил, и Стояница си спомнила за млад Гургул, с когото са се любили. Пременила се, втъкнала китка на

ухо и с менци бели на рамо отишла на проклетото кладенче.

. . .Там я пресрещна млад Гургул,
младо му сърце играло,
черни му очи святкали. . .

Благолажът прекъсна и като се понадигна, рече:

— Харесва ли ти се тая песен, Лазо?

Лазо не отговори.

— Спи — рече Благолажът и се подпря на лакът.

— Я спи, я плаче — обади се Стамо.

— Да съм като него, сега бих си отишъл, вярвайте бога — рече подигравателно Благолажът.

Лазо лежеше и мислеше. Подигравките на другарите му се забиваха като остри игли в сърцето и спираха дъхът му от мъки. Тия шеговити подкачки за миг му се сториха възможни. Пенка наистина го обича, но невидени очи скоро се забравят. . .

Вчера ме зема и ме остави да скита, ще си каже тя, и ето. . . Тъжната история, която песента разправяше, отнесе ума му в тяхното село. Там също има кладенче. То е скрито в шумака под село. Там неговата Пенка всяка сутрин и всяка вечер ходи. . .

Мъчителна въздишка се изтръгна из Лазовите гърди.

Нощта напредна и унесе в дълбоки сънища всичко наоколо. Тъпото клопотарче на магарето вече не биеше. Бялото мънче, свито на кълбо, спокойно бе заспало край догорелия огън, над който едва-едва избухваха и гаснеха немощни пламъчета.

Марица тихо подплисnуваше тъмните си води между сънливите брегове и разправяше невнятни приказки на нощта.

Косачите един след друг заспаха. Огъня почна да загасва.

Само Лазо не заспа. Закачките размътиха младата му душа и въображението му зарисува картини, една след друга по-мъчителни. Мисълта му го отнесе при Пенка в село. Той я вижда тънка, пъргава и бяла като сняг. Тя стои на къщния праг и дълго и тъжно гледа прашния път, който се вие из полето за към далечни страни. По тоя път замина Лазо и я остави. Остави я за пуста печалба. . . Усилни годините станаха, какво да се прави! Утре рано тя ще стане и пъргава, като сърна, ще иде на кладенчето за вода. . .

Там тя, може би, ще намери. . . ех, знае се кого! Той много я задяваше на хорото. Той е луда глава и умее. . . Па и Пенка. . . жена — мож ли да ѝ вярваш!

Ето. Тъмни, шумнати храсти затулят кладенчето. В тяхната зеленина се белее Пенкиното хубаво лице, а по него минава с милувка мъжка ръка. . . Чужда ръка. . .

Лазо се стресна и стана.

«Какво правя аз тук?» — помисли той и отметна ямурлука.

Нощта мълчеше. Само щурците тихо и едногласно църкаха: Пенка, Пенка, Пенка. . .

*

Рано сутринта, когато дрезгавината на близкия ден вдигна косачите, те видяха, че Лазо не беше при тях.

КАЛ

Тая сутрин учителят Никола Нонин се събуди пак разстроен. Главата му пак тежеше, предметите в стаята заедно с четирите стени пак се въртяха пред очите му и го унисаха в някаква си черна пропаст. Една болезнена немощ разслабяше тялото му и нему се струваше, че всичките му стави са разделени и цялата му снага е разнищена част по част. В устата му се повдигаше горчива и блудкава возгара, сякаш нещо отвратително се разлагаше в стомаха му.

А снощи, когато си легна, той се чувствуваше толкова здрав и бодър.

Изпърво Нонин не даде значение на това свое разстройство, защото помисли, че е от пиене. Обаче, като си припомни, че целия ден и вечерта не бе пил нищо, обзе го страх.

«Какво ще бъде това? — помисли той. — Дали не умирам? Смъртта понякога дохожда тъй глупаво и тъй ненадейно.»

И като тури ръка на сърцето си, помъчи се да узнае дали то още бие.

— Едно. . . две. . . три. . . — заброи ударите му. — Четири. . . четири. . . четири! — чакаше да чуе той, но сърцето не даде четвърти удар. Учителят почувствува, че то престана да бие.

«Умирам, да, умирам!» — помисли пак той. И както лежеше по гърба си, опря се бързо на лактите си, направи усилие да се повдигне и ужасно извика, с очи, отправени към вратата:

— Помощ!

Ала гласът му, слаб и немощен, се задави в гърлото му, и в широката стая прозвуча нещо като вопъл, глухо и грозно. Тоя звук на собствения му глас му се стори чужд, странен и смешен. Учителят се озърна наоколо, погледна през прозореца, през който проникваше плътната сутрешна дрезгавина, и се засмя на себе си. После, като се отпусна пак на възглавницата, почна да мисли.

— Защо викам? — попита той себе си. — Защо викам и кого викам? И ако умирам, кой ще може да ми помогне? Кой? Ще си умра и туйто! Учител Никола свърши жизнения си път и се отърва от себе си, а хората се отърваха от него. Хм — усмихна се пак той. — Какво са хората за мене и какво съм аз за тях? Нищо. . . нищо — да! Но в ужаса, към кого аз отправих зов за помощ? Към хората! Аз за тях може би не съм нищо, но те ми са потребни. Да!. . . Кой ще храни моето честолюбие, моята ревност?

Учителят се намръщи. После повдигна извехтялата прашна завеса на прозореца, който беше край кревата му, и погледна през нечистите стъкла. Нерадостният есенен пейзаж на селото му се видя грозен като никога. Безлистни клонести дървета, по които кацваха чавки. Облачно небе, намръщено и слупено над кръгозора, и кал. Ужасна, гъста, черна, лепкава, непроходима селска кал, в която бе заглъбнало всичко — и къщи, и хора, и добитък. През тая кал от време на време, бавно, предпазливо, като затъваше и като говореше сам на

себе си, минаваше селяк или бабичка, облечени в чисти дрехи, и се губеха през малкия площад към черковата.

Оттам внезапно се разнесе задавеният глас на камбаната и във влажния въздух екнаха унило набожни звуци.

— Каква кал, дявол да го вземе, каква кал! — рече високо учителят и като взе една книга от долапа край него, почна да я рови.

На двора се чу ясен детски глас, който безучастно и на срички четеше навярно Закон божи.

— У-чи-чи-те-лю, учителю, б-л-а-бла. . . ги, бла-ги. . . учителю благи. . .

Нонин се заслуша и се засмя.

А гласът след малко почна весело и игриво да пее:

Учи-те-лю бла-ги,
учителю благи!

И полека-лека се изгуби. На Нонин се стори, че и това детско гласче потъна нейде из тая непроходима кал. Той пак се замисли.

«И Славка потъна в кал — дойде неволна мисъл в ума му. — Да!»

И на Нонин стана невъобразимо мъчно. Образът на Славка се изпречи живо пред него и почна ред по ред да му припомня едно щастливо минало. До вчера той обичаше Славка, и тя го обичаше. Тя не е много красива, но е симпатично пъргаво момиче, леко като птичка, с черни и светли очи, каквито той много рядко е срещал. Той не можеше никак да си обясни как най-напред се влюби в нея и защо. Той твърде добре помни минутата, когато за пръв път ѝ откри, че я обича, обаче, преди да стори това, всички знаеха, че той е влюбен в нея. И всякога, когато почваше да говори за

нея, другарите му казваха: «Даскале, ти си глътнал въдицата.»

— Каква глупава история, с какъв нерадостен край! — въздъхна Нонин.

То беше миналата година, пак по това време — през есента. Нонин, както всякога, отиде рано на училището, уверен, че ще я завари там, както всякога, но сега вече решен да ѝ се открие.

Спомни си той колко безсилен се почувствува да прикрие онова безумно вълнение, което го обхвана, когато се покачи по каменните стъпала на училището, и колко много се двоуми пред вратата на учителската стая. А когато влезе, той не можа да чуе собствените си думи, с които я поздрави. Тя също се смути и засрами. Дълго време и тя, и той не знаеха какво да кажат и не можеха да се погледнат в очите. Най-после тя го подкачи. Той почна да разправя нещо смешно и неважно, за да се окуражи, а тя отведнаж го пресече и му извика:

— О, как лъжеш! Как лъжеш!

И подскокна игриво. Това беше предизвикателство Тя бе по-смела от него. . . тя. . . една нищожна мома! Тя кокетничеше, лукавствуваше, преструваше се. . .

Учител Нонин повтори много пъти тая фраза и мислите му се уплетоха около нея, като мрежа около драка, без да могат да се откачат.

— Дали се преструваше? — питаше се много пъти той. И все си отговаряше: — Да, преструваше се. . . Тя почна да се преструва от първия ден, от първия час на моята любов. . . Как смешно и театрално стоеше тя тогава пред мен, как трагично повтаряше:

— О, как лъжеш, как лъжеш!

Нонин пак се завъртя в спомените си около тоя мо-

мент и мрежата на неговите мисли улови нова драка, около която дълго време се усуква.

— Дивотии! — проговори той гласно.

Тая дума тикна спомените му напред. — Ето сцената, смешната сцена на неговата тържествена любов. Славка постоянно повтаряше:

— Лъжеш!

— Не, госпожице, не лъжа! — и той се изправи на крака.

— Лъжеш!

— Не!

— Лъжеш!

— Не! — Той тупна с крак и я подплаши. Тя побягна, той я подгони, стигна я и лудо я прегърна. . .

— Да. . . Да! — каза гласно той. — Прегръщам я, и тя се промени, разтрепера се, скри мъничкото лице в хубавите си ръце и се притисна. . .

Припомни си той с каква жар ѝ шепнеше: «Обичам те, безумно те обичам, моя малка Славке, Славо моя!. . .»

А тя дълго време му не отговаряше. Само криеше лицето си в ръце, трепереше и мълчеше.

Той твърде добре си спомни с какъв измъчен глас ѝ проговори:

— Славке, ти плачеш ли?

Тогава тя изведнаж се разтрепера и разхълца ужасно. . . Това го изплаши. Ами ако влязат другарите им?

— Славке, не плачи! Огорчих ли те?. . . Оскърбих ли те с моята любов?. . . Дете, прости ми!

Мислите на Нонин спряха дълго върху това. Как ѝ се молеше той, как сам щеше да заплаче. Как после доби кураж, та отне ръцете от лицето ѝ, и как тя се усмихна и наведе над масата. Картината, цяла и пълна, изпъстрена с всичките прашни училищни декорации, се

изпречи пред него. Всред тая картина той виждаше своята смутена и изплашена фигура, каеща се пред това черноoко, хубаво момиче, цяло разбожурено от срам.

— Хм — усмихна се пак гласно той. — Като жалък роб се унижавах, кълнях себе си, осъждах се и жалко се разкайвах. . . А тя? Чак сега си спомням, че в очите ѝ не трепкаше нито една сълза. Тя не бе плакала. Тя се преструваше, тя лъжеше и хитруваше.

И през ума му се занизаха ясно като никога всички ония случки и срещи, които му бяха тъй мили! Колко лицемерие, колко женско лукавство откриваше той сега в тях. . . Тя му казваше, че го обича, и в същото време пишеше любовни писма на оня омразен човек, с когото днес щеше да се венчава, когото хулеше, комуто се присмиваше и когото осъждаше.

— В дълбоки лъжи се омотах, много дълбоки! Как стана всичко туй? Как стана? Ето че не мога да разбера. . .

Изпод село се разнесе изведнаж, тънко и продължително, свирня от кларне, след малко удари тъпан. Тоя рязък бумтеж полека-лека се приближаваше.

Нонин трепна. Сватбата на Славка се почваше.

— Това не е ли сън, не е ли сън? — запита се той. — Нима до вчера галените надежди, до вчера живите мечти, издигнати високо, съградени върху една такава любов — рухват?

Ревност и обида замъчиха учителя и в безсилието си той не знаеше какво да прави.

— Да я убия. . . или да я открадна от сватбата, изпод венчилото — дойде му чудна мисъл. И немощното му състояние го унесе в блян.

— Дали тя не е излъгана? Дали не пропада? Не, аз трябва да я спася! Ето, преди една неделя тя се сгоди.

Годи се един ден след най-щастливата му раздяла с нея. Как направи тя туй? Не, тя пропада! Тя може би се кае, тя може би чака жадно моята дума, моята ръка! Чудо ще направя, дявол да го вземе!

И учителят, като се облече, наметна палтото си и почна бързо и нервно да се разхожда из стаята, унесен и захласнат в примамливата мечта да стане герой — да грабне Славка или да я убие.

— Сила и воля ми трябват!

И той застана сред стаята. Изправи се и му се стори, че порасна високо, високо. . . Но отведнаж главата му се завъртя, очите му притъмняха, краката му се разтреперана и сякаш почнаха да чезнат под него. Той се тръшна на кревата и затвори очи.

— Болен съм, болен!

Навън във влажния въздух пак се разнесе глухият удар на камбаната. На бедния учител се струваше, че и тя като всичко е потънала в ужасната кал и плеще под нея.

Свирнята изпод село се усилваше. Кларнето рязко пищеше, а тъпанът бавно и монотонно думкаше.

Учителят лежеше немощен и болен. Струваше му се, че е заглъбнал в непроходимата селска кал и тъне, по-дълбоко, все по-дълбоко. . . В запаленото въображение на болната му глава мъгливо хвърчи неговата пропаднала младост. . . Пропаднала. . . Да, пропаднала! Той много е желал, много се е стремил, много е любил, много е учил. . . Но где го всичко това? Що е то? Захващà ли нещо и що направи? — Нищо, нито за хората, нито за себе си. . . При всяко напъване, при всяко усилие той, вместо да хвръкне, по-дълбоко е потъвал в тая грозна житейска кал. . . Нито едно желание не е постигнал, нито едно дело не е извършил за другите,

нито една минута от живота не е грабнал за себе си. . . Той се присмиваше на всички, хулеше всички, а сам е бил като тях: слаб, безволен и страхлив. . . Ето Славка. . . Той я обичаше и можеше да я вземе. . . А какво стана?

Някой почука на вратата.

Учителят скочи уплашено и безсъзнателно извика:

— Влез!

Вратата се отвори и в стаята една по една се вмъкнаха две сухи и една дебела учителка, последвани от шкембестия директор, червен, с къси кални панталони, с избелял стар редингот, смешно измачкан.

Нонин се смути от това внезапно посещение и не знаеше какво да прави. А учителките го заобиколиха и като клатеха напудрените си глави, почнаха една през друга да му говорят и да го запитват:

— Е-е, господин Нонин, виж какъв си! . . . Днес сватба, а ти още не си и станал!

— Мен ми е зле — отговори Нонин и му стана страшно неприятно.

— Знаем ние какво ти е. . . току дай си сърце! — И дебелата учителка се изкикоти с примижали очи и с волно отворени устни.

Тоя смях разсърди Нонин, но той се усмихна. А в душата си помисли: «Ето че нямам воля да ги изгоня! . . .» И като видя калните им обуща, стана му гадно.

Директорът с късите панталони се обади с дрезгав задавен глас:

— Даскале, от тая болест не се умира. Славка се жени — нека се жени. Поврага! Моми много, ето ги è — посочи той другарките си — лоши ли са?

— А, благодарим, господин директоре, благода-

рим! — отговориха учителките почти изведнаж и грациозно направиха реверанси.

Нонин също се усмихна. Но в душата му беше тъй чогло, тъй неприятно. Той съзря грамадния си бастон в ъгъла и си помисли: да стана, па да го грабна!

Дебелата учителка внезапно се обърна към него:

— Господин Нонин, можеш ли да ни обясниш как стана цялата тая работа? Чудно, чудно нещо!

— Коя работа?

— Е, уж се не сещаш. . .

Нонин не отговори.

— А мене ми разправяха. . . И аз, не можете си представи, просто съм се чудила. . .

— Тук няма нищо чудно — обади се директорът. — Любеше Нонин, жени се за Върбанов. . . Това, знаеш, е съвсем естествено, съвсем в реда на нещата. . . Съвсем разумно.

— А, как така, как така разумно, господин директоре? — рече най-тънката учителка. — Никакъв разум тук няма, а просто. . .

— Чувства ли ще речеш?

— А, чувства! . . . Пази боже!

Другите две се изсмяха.

— Ни ум, ни чувства — отговори дебелата, — ами глупости. . . Представи си какво разправяла: — Върбанов, викала, е трудолюбив човек, кротък, не вдига шум като ония хлапета. . . Пък и пари си има. . . Ще живея добре с него. Няма да скитам от село на село, да ставам за смях и да нямам никога свой дом и спокойствие. Нонин докато мечтае и хвърчи по всевъзможни ветрове, Върбанов е насадил овощна градина от няколко декара. . .

— И има право! Това си е тъй—отговори директорът.

— Глупости! — обади се едната госпожица.

— Как глупости? Вие говорите, а не разсъждавате. Нонин е прекрасен, за да го обича човек, за да го люби, нежен, сантиментален. Върбанов е друг. Практичен човек, роден да бъде съпруг. Нищо не значи, че е глупав. Той има пари, пести ги, работи като вол, въди пчели, сади градини. . . Всичко това какво показва?

— Да, но той е просто един дръвник. Не е ли чудно, че Славка се жени за него? Тя, с такива претенции до вчера, непримирима, горда, с желание да се издигне, да се издигне до небето. . . И току отведнаж се примирява, става разумна, практична. . . — отговори провлечено дебелата учителка и тропна с крак.

— Славка ще се кае — рече сухата ѝ другарка.

— Тя прави ли това без борба и без усилие — няма да се кае, гледайте си работата.

— Всички, всички постъпват така — каза директорът, като се обърна към учителките. — И вие ще направите същото, уважаеми госпожици! — настави провлечено той и почна да се смее грълмиво и силно.

— Кой, аз ли — обади се сухата, — никога! Честна дума ви казвам, че аз предпочитам да остана всякога мома, отколкото да се продам тъй евтино, тъй подло да изменя на себе си. . .

— О, о, за нищо, за нищо на света! — обяви тържествено дебелата и червеното ѝ лице се засмя, пълнолико като месечина.

Директорът почна да ги подиграва, поддържан от двамата току-що дошли млади учители, докато найпосле се скараха, и учителките се разсърдиха.

Нонин, полулегнал на кревата, слушаше безучастно тия плитки разговори, тия жалки перчения пред живо-

та и на душата му ставаше чогло, блудкаво. Тия напудрени физиономии на учителките, тия лошо накъдрени коси ги правеха три пъти по-глупави.

Той гледаше през прозореца малкия мегдан, из който, тъпчейки в калта и проклинайки времето, минаваха няколко чиновници, предшествувани от едри и малки дами, които безпомощно вдигаха фустите си, и мислеше:

— Всичко, всичко тъне в кал — и души, и сърца, и умове, и хора, и говеда, и всичко. . . Вечно окаяние, вечно безпомощно напъване, вечно омразно жабуркане из тая тиня. Нито криле има, нито простор има. . . А поробената душа иска да живее волно, широко и пълно. . . Волно, широко и пълно! Каква смисъл съдържат тия думи?

Наблизо с нова сила писна кларнето, придружено от тъпото думкане на тъпана.

На Нонин му стана грозно, сякаш че тая страшна музика гръмна в мозъка му.

Гостите му, унесени в препирни, подкачки и разсъждения, пълни с мерзости и глупости, веднага настанаха.

— Нонин, стягай се да вървим на сватбата! — рече дебелата учителка.

— Не искам — отговори Нонин. — Болен съм.

— За такива работи, моля ти се. . . дреболии! Да имам твоята младост! — потупа го по рамото директорът и отвори вратата. — Не щеш, а? После теб ще се смеят, че си се разкиснал от сантименталност като някоя баба.

— Няма да отида, оставете ме!

— Ти знаеш.

Гостите си излязоха.

Нонин седна до прозореца тъжен.

Пищенето на кларнето и думкането на тъпана все

повече се приближаваше и ставаше по-ясно. Скоро из улиците се проточи сватбеното шествие, потъна в калта на мегдана и заглъба към старата черква. Най-напред вървяха свирците цигани и безразборно шляпаха из лепкавата кал и локви. След тях тичаха деца и викаха весело. После вървеше булката със своя избраник. След тях се точеха кумове, сватове, шафери, народ. И цялото това шествие цапаше из калта, потъваше, каляше се, говореше, шумеше. Небето все тъй мрачно и облачно се снишаваше над земята. Във влажния въздух пискливо и гръмко ехтяха кларнето и тъпанът и тая дивашка музика рязко пронизваше ушите.

Шествието дойде под прозореца.

Славка, облечена цяла в бяло, забулена с дълъг и тънък воал, се държеше леко за ръката на мъжа си, повдигаше си полите и стъпяше внимателно да се не окаля, и току викаше:

— У, каква кал!

Мъжът ѝ, широк, тумбест, възстаричък човек с пълни увиснали бузи, с бели ръкавици, вървеше разкрачено и важно, прикрепяше я с нежност и отговаряше:

— Собствено. . . пътеки няма. . .

Нонин, скрит зад прозореца, чу тоя разговор и му стана тежко и жално. Славка беше все тъй хубава, мила и млада и Нонин почувствува, че още я обича. Но тя сега беше далечна и чужда. Мисълта да я грабне пак светна в ума му, но той не посмя даже на прозореца да се покаже.

Очите му се замъглиха. Зави му се свят и пак му прилоша. Стаята и всичко в нея се завъртя пред очите му, завъртя се и той с тях, падна на кревата и заедно с него почна да потъва в една бездънна лепкава кал, да потъва все по-дълбоко, по-дълбоко и по-дълбоко.

АНДРЕШКО

— Ще стигнем рано, господине. Във видело ще стигнем. Ей го селото — хе, под горичката там! Виждаш ли? Като прехвърлим оня баир, ниския, и то, кажи-речи, сме стигнали.

И младият каруцар, като замаха камшика над конете, подвикна им силно и ободрително:

— Дий — хей! . . . Ди-и, господа!

Четирите колелета на каруцата запръскаха по-силно из рядката кал на селския път. Разслабеният ѝ скелет глухо затропа посред печалното, пусто и разкиснато от дъждовете поле. Селянинът извика още веднаж, намести се по-добре на сандъка, дето седеше, отметна от главата си влажната качулка на дебелия ямурлук и безучастно си затананика под носа.

— Как беше ти името, момче? — обади се из грамадния си вълчи кожух дебелият господин, който седеше в каруцата.

Момъкът продължаваше да си тананика.

— Ей, момче! — извика високо и дрезгаво господинът.

— А? — обърна се момъкът.

— Името, името? Как беше ти името?

— Андрешко.

— А-а — Андрешко. . . Хитрец си ти-и-и! Всички

станахте такива. Лукави станахте вие селяците. Знаете само да лъжете и да хитрувате. . . И как се преструвате! Гледам ги в съдилището. . . Овчичка, такъв, глупав, пък той цял вълк! Играят си със съдията.

— Прост народ сме ние, господине, само ни навикват. На вас така ви се чини, ама то не е така. От простотия хитруват нашите селяни. От простотия и от сиромашия.

— А-а-а — от сиромашия, от сиромашия. . . Пусто дърво недодялано! От сиромашия се оплакват, а пиянстват като скотове.

— От добро ли е?. . . Не, не е от добро. . . Че пиянстват — пиянстват, всички пиянстват. За добро, а не от добро. . . Това човек като вас може и да си го запише.

— А-а, май и ти си пийнал, приятелю! Пък млад си още, мустаци не са ти никнали . . Вашите селяци, пиши ги пропаднал народ и туйто!

— Пиши ги ти, господине, ние не знаем да пишем — рече момъкът и като се обърна към дръгливите си коне, подвикна им:

— Дий, дий, господа! — и се замисли.

Конете склисиха малко и също се замислиха. Господинът повдигна голямата яка на вълчия си кожух, потъна в него и също тъй се замисли. На усамотеното дърво край пътя кацна врана с настръхнала перушина, залюля се на сухия клон, гракна унило, и също се замисли. И тъжното зимно време също беше замислено. По небето тежко и бавно лазеха и се разпокъсваха дебели, дрипави, влажни и мрачни зимни облаци, над които прозираха късове от също тъй замислено и студено синьо небе. Земята тънеше в кал и влага. Мъртви и покрусени се тъмнееха пръснатите пейзажи на села, речи-

ща, далечни гори и планини. По полето лъщяха големи локви, тъмни, студени и оцъклени като мъртвешки очи.

Малката каруца бавно се клатушкаше из дълбоката и рядка кал, затъваше, излизаше, криволичеше. Една отпрана дъска отстрани постоянно, еднообразно, глухо и безразсъдно клепеше и като удряше настоятелно нервите на дебелия господин във вълчия кожух, изкара го из търпение. Той откри яката, подаде си тлъстото лице и извика:

— Какво е това ужасно клепало, дявол да го вземе! Не ме оставя на мира. . .

— Дъската й хлопа на моята каруца, господине. Плеще като учен човек: ни сама разбира, ни другите й разбират.

— Хитрец си ти, Андрешко, хитрец си! Трябва да умееш да лъжеш момите, ако не си се оженил. Вие се жените млади и хубави женички имате.

Господинът свали яката на кожуха си.

— Думай каквото искаш, господине, ама госпожите пò си ги бива. . . Аз знам това много добре! Ти какъв си, господине, по каква работа към наше село?

— Аз съм съдия-изпълнител.

Андрешко се обърна и с внимание погледна своя кираджия.

— И по изпълнение, а?

— По изпълнение, разбира се. Играе ме един вашенец там, ама тоя път ще му дам да разбере. Няколко пъти го гоня, а все се изплъзва от ръцете ми. . . Разбрах, че дяволува, и ще го издебна довечера, та ще ме помни. . . Житцето му ще секвестирам! Хем него на ум ще науча, хем да ви покажа един пример, та да не кръшкате друг път. Лъжете търговците, лъжете гражданите, та им продавате развалени яйца и граниво масло. Е,

ама чакай, жено селяшка — властта се лесно не лъже! Пипа тя — здраво пипа! За вас камшик, руски камшик — така ще се оправите. . . Станахте пияници, пропаднахте, развалихте се — ще станете неспособни данъкоплатци и ще съсипете държавата. Ах, защо нямам повечко власт! Ангели ще ви направя.

Съдията-изпълнител разкопча кожуха си и тялото му зашава в него като пиле, което се излюпва.

— Е, господин съдия, господ направил света и пресметнал, че на жените брада не трябва, и не им дал. . . Сметнал, че на магарето му трябват дълги уши, и му ги дал — отговори Андрешко с престорена наивност.

— Хем ти не дрънкай, ами карай, че вече се мръкна. . . Много ми взе ти, дяволе! Толкова пари за двадесет километра! Умеете да ни скубете вие. . . Карай де, карай, че крантите заспаха!

— Ди-й, ди-й, господа! — извика Андрешко и завъртя камшика.

— Ти господа ги наричаш, а? По-добре наричай ги братя — забележи сърдито съдията.

— Ще се разсърдят, господин съдия! Ще ги докача на чест, ако им не кажа господа. . . Службата им е чиновнишка — на часове. На час стават, на час лягат, на час ги поим, на час ги храним. После ги впрягаме, влизат, значи, в канцеларията, и толкоз. А понякогаж в яслите и вестник прочитат.

— Я кажи де сръбна, приятелю, па не дрънкай, ами карай, че закъсняхме. Лукави очи имаш ти, лукави!

— Няма вълци, господин съдия, не бойте се — рече каруцарят с такъв тон, че почтеният чиновник се озърна плахо наоколо.

— От вълци аз не се боя, приятелю, ами стана студено. Нямам време да настивам.

— Увийте се с чула, господине. Моите коне никога не се оплакват от настинка. Чулът много топли.

«Ама лапацало, а!» — помисли съдията и се обърна строго:

— Карай, карай, говедо!

И като се наду сърдито, потъна в кожуха си и млъкна.

«А-а, попаднал си в ръце, приятелю» — помисли си Андрешко. И като се обърна, попита със сериозен тон:

— Та по изпълнение, а? Кому ще изгорите душицата?

Съдията дълго мълча, после сърдито отговори:

— Има един — Станойчо го казват — нисък такъв. . . с дебел врат. . .

— Знам го. Нему ще секвестирате житото, а? Сиромах е той, господин съдия, не закачайте го.

— Сиромах човек — жив дявол!

Съдията пак млъкна. Вече се смрачаваше. Конете едвам лазеха въз баирчинката, зад която трябваше да се намира селото. Андрешко нито им вече подвикваше, нито махаше камшика над тях. Той престана да говори и тананика и се размисли.

Когато прехвърлиха зад баира и слязоха отвъд в полето, нощта беше настъпила, а селото още се не виждаше. Тънък и студен ветрец повея над потъналата във влага земя. Облаците разпокъсани се оттегляха към планините. Синият купол на студеното и помръзнало небе се изясняваше, разширяваше и възвишаваше. Скоро по него затрепкаха звезди, ледени светли звезди. Въздухът изстина страшно. А конете вървяха бавно. Съдията непрестанно се ядосваше.

— Карай, хей, шоп! Ще помръзнем!

Андрешко безучастно подвикна на конете и лениво размаха камшика над главите им. Те нехайно и омърлушено влачеха каруцата, сякаш не чуваха. Андрешко мислеше за бедния Станоя, комуто съдията утре ще секвестира житото, съдията, когото той сега караше.

— Ти ми докара тая беля, Андрешко — ще му каже Станоя, като се научи, и ще го изпсува. После ще се разтъжи, ще го почерпи, ще се напие и ще плаче.

«Трябва да му се помогне на човека, трябва да му се помогне. . . — мисли Андрешко. — Трябва да му се каже да скрие житцето през нощта и да омете хамбаря, инак цяла година ще опъва уши от глад. . . Трябва да му се помогне — не може инак!»

Беше тъмно и по земята не личеше нищо освен кал, дълбока и гъста кал. Пътят се губеше в тая кал и не водеше никъде освен пак в нея.

На едно място Андрешко дръпна юздите и спря конете.

— Чакай, като че съм сбъркал пътя!

И момъкът почна да се взира в тъмнината. Съдията гледаше строгото му лице, по което нямаше ни следа от прежната шеговитост, и му думаше:

— Момче, опичай си ума, че не отговарям. . . Бой ще ядеш!

Андрешко дръпна юздите, завъртя камшика и викна:

— Дръжте се здраво, господин съдия!

Далеч напред в тъмнината светеше селото. По кучешкия лай, който идеше оттам, личеше, че то е близо. Няколко крачки надясно блещеше с бисерен блясък голямо пространство неподвижна вода. Каруцата възви право към нея.

— Какво е това? — запита съдията.

— Блато, господин съдия. . . Пътят върви през него. То е плитко, хич не се бой. Тук-таме само има

дупки. . . Колко пъти съм го минавал аз и с кола, и пеши, и. . . Дий, дий, господа! Дръжте се здраво, господин съдия!

Конете навлязоха в студената вода, в която се оглеждаше небето, и предпазливо зацамбуркаха напред, като почнаха да потъват все по-дълбоко и по-дълбоко. Мъртвата и блестяща, зеленобисерна вода на блатото се размърда и оживя.

— Стой, говедо! — извика по едно време съдията и се изправи изплашено в кожуха си. — Ще ме удавиш, шопе! Не видиш ли, че каруцата се напълни с вода? Спри! Спри!

Съдията разгневен почна да псува.

Андрешко спря конете. Каруцата, потънала до пода, застана сред блатото, краят на което се губеше в непроницаемата тъмнина.

— Дий. . . Напред! — извика Андрешко на конете. Мощният и здравият му глас проехтя силно в нощта и потъна в непрогледната пустота. Наблизо изхвръкнаха диви патки и с шум се изгубиха.

— Трябва и ние да станем патки, та да излезем — рече замислено Андрешко, — инак. . .

— Ах, говедо! Да излезем веднаж — ще те пребия! Ще се издавим, бре! . . . Теле!

— Не щем, не щем, господин съдия, не бой се. . . В тая тъмница кой да е ще сбърка, бъди спокоен — заговори Андрешко и се удари на работа около каишите. Връзва, развързва, псува, проклетисва, най-после седна отново на сандъка, завъртя камшика и викна:

— Ди-и! . . . Напред!

Конете направиха усилие и тръгнаха. Единият се откачи от ока и зацамбурка из блатото свободен. Другият застана сам с каруцата.

— Бре! Що стана? — извика съдията.

— Стой! Дорчо. . . Дорчо. . . Дорчо — завика Андрешко след коня и почна да го мами. Но той, уплашен от водата, възви назад и бавно-бавно се изгуби в тъмнината към брега, без да чува вика на своя стопанин.

Съдията стоеше в каруцата разтреперан и уплашен.

В това време Андрешко бързо се качи на другия кон и тръгна по дирите на Дорчо, като викаше непрестанно, силно и бодро:

— Дорчо, Дорчо, Дорчо!

— Къде бре. . . хей! Какво правиш, бе говедо? Диване! Ах, ти, гнидав селянин. . . аз ще те науча тебе!

Из тъмнината му отговори ехиден смях.

— Ей, говедо, ти ме оставяш тук! . . . Да загина! Да ме разкъсат зверовете! Момче, не прави така, моля ти се! — заговори съдията с жален глас, в който една струнка плачеше.

— Не бой се, не бой се, господин съдия — обади се Андрешковият глас. — Зверовете няма да влязат в блатото. Увийте се в чула да не простинете. . . Утре рано-рано аз ще дойда. . . В каруцата има сено, постели си. . . Кирия няма да ти взема!

— Момче, не шегувай се бе — замоли се съдията. — Не ме оставяй! . . . Ела! Извади ме оттук!

— Тъмно е, господин съдия, тъмно е, не се вижда нищо! . . . Пък и конят избяга! Как да ти помогна? Не мога.

Съдията чуваше тоя ехиден глас, който идеше из тъмнината, и се ужасяваше. Как? Да остане тук! Всред блатото! Всред тая студена, зелена блатска вода, края на която се не виждаше!

— Ела бре! Андрешко! Пари ще ти дам, колкото искаш! . . . Избави ме! . . . Ще умра бе! . . . Деца имам!...

Хлапако, нямаш ли сърце — завика в отчаяние той, ала никой вече не се обади.

Тогава съдията отчаяно и безумно зарева към селото:

— Ей, хлапе . . . говедо . . . канибал . . . вол . . . дръвник! Ела! Избави ме! . . . Смили се бе! Животно . . . селендур . . . шоп! Ах-ах! . . . Помощ, помощ!

И като седна в каруцата, потъна в кожуха си и се разрида като дете.

Но тъмнината не му отговори.

ПРОЛЕТНА ИЗМАМА

Рано в света неделя отец Игнатий се метна на своето пъргаво врано конче, прекръсти се, излезе из широките манастирски порти и се спусна надолу към полето да обиде ниви и ливади.

Зад сините планини на изток, из едно море от светлина и слава, се показваше пламналото лице на майското слънце и събуденото зелено поле широко и весело се къпеше в лъчите му и празнуваше. Навсякъде миришеше на пролет, на зеленина, на вретенила ръж, на цъфнали овошки. Нейде се обаждаше гугутка, по отрупаните с цвят сливаци бръмчеха пчели. По синурите подвикваше пъдпъдък, по трънаците любовно се боричкаха немирни врабчета, вдигаха се на облаци и с цвъркот изчезваха над зелените нивя. Сърцето на пролетта биеше усилено, бързо и новият живот над земята трескаво се готвеше да използува хубавия ден. От близкото село се носеше набожен ек на камбана и приятно трептеше в пресния сутрешен въздух.

Всичко това радваше отец Игнатия. Той бодро седеше на кончето си, а то вървеше живо, пръхтеше самодоволно с ноздри и игриво се перчеше. От време на време ездачът гладеше гиздавата му грива и приятелски му говореше:

— Лука! Лука! Ах ти, Лука! . . . Драго ли ти е, сине?

Лука разбираше, пръхтеше по-силно и триеше светла грива о ръката на господаря си.

Отец Игнатий не бе излизал скоро от манастира, та сега напредналата пролет го увличаше и някак го трогваше. Той се радваше на бухналото в зеленина поле и лицето му сияеше. Разговаряше с пчелите, които бръмчеха, и с пъстрите пеперудки, които леко се носеха над зеленината. Неговото затворено калугерско сърце бе се разцъфнало от умиление като цвете. Той се озърташе наоколо като избягал от клетката врабец и гледаше на всички страни, по всички краища тая зелена картина, тия далечни планини, толкова чисти и тъй рязко откроени в дълбочините на ясното и лазурно пролетно небе — гледаше, дишаше, мечтаеше, тананикаше си весели песнички и сякаш се подмладяваше. Да речем — подетиняваше, защото той и така не беше стар.

— Лука! Хей, Лука, драго ли ти е? — потупваше той кончето по гривата.

То се наперчваше, тръгваше раван, а отец Игнатий подскачаше леко върху седлото и викаше:

— Хоп-хоп, хайде хоп!

Когато слънцето се извиси и над полето настана горещина, отец Игнатий съблече расото, турна го под себе си върху седлото и особено възхитен, той извади от дисагите шише с ракия и продължително си пийна. Тогава му дойде наум да си попее и тихичко подкара на получерковен глас някакъв шеговит мотив от една селска песен:

Село е варе викнало
от бяла Нона вдовица,
вдовица — напущеница,
ей гиди, село глупаво!

Отец Игнатий вървеше все между буйно вретенилите ниви, готови утре да развият клас. Гласът му беше дебел, но той пееше тихичко, сладичко, повечето на себе си и приличаше на голям черен бръмбар, изхвръкнал след дъжд изпод горските листа.

Полето беше безлюдно. По пътищата, които се кръстосваха из него, не се мяркаше ни един човек. Тая самота беше приятна на отец Игнатий, защото свободно можеше да си мечтае и да си пее за всичко, каквото желае.

Той си пийна още няколко пъти от шишето в дисагите и неговата калугерска душа бе се освободила от черното расо, което тъй дълго я покриваше. Силите на плодотворящата земя бликнаха в кръвта му. Той изпя някаква черковна песен, благослови две врабчета, които се съчетаваха на едно клонче пред очите му, и прати благодарност на бога по една чучулига, която отиде в небесата. И като смъркаше честичко от шишенцето, усмихваше се на някаква хубава мисъл, която го обзе, и подкара нещо като песен:

Да има. . . ех!
Да срещна. . . ех!

Отец Игнатий дълго време мрънка това. Еднакво, еднообразно и все на един и същи глас:

Да има. . . ех!
Да срещна. . . ех!

Но след като вдигна пак шишето, мисълта му се откачи от тоя трън. Той смуши кончето с махмузите и прибави по-високо на същия глас:

Една жена. . .
Една жена. . .
Да има, ех!

И като въздъхна, викна въодушевено на кончето си:

— Ех, Лука, Лука! Любил ли си ти? Лука, а, Лука!

Лука пръхна с ноздрите си, сякаш не разбра, и забърза. Отец Игнатий заподскача на седлото и завика

— Хоп-хоп. . . хайде-хоп!

И пак запя:

Да има, ех! . . . Една жена!
Да срещна. . . ех!

Слънцето печеше и във въздуха се чувстваше лека марана. Щурци усилно цвъркаха наоколо. Нивята слабо се вълнуваха. Отведнаж отец Игнатий спря кончето, повдигна се на зенгиите и почна внимателно да се взира към една далечна точка в нивята. По сухото мургаво лице, което сега бе зачервено, премина сянката на едно предугадано щастие. Той хвана къдравата си черна брада, повдигна се повече на седлото и още по-внимателно се вгледа. Далече някъде, на един синур между зелените нивя, се белееше нещо и шаваше.

— Жена е — реши в себе си отец Игнатий, — с бяла забрадка — трябва да е седнала.

Той подкара кончето, спря се и пак гледа̀.

— Да е жена-а — жена е! Да е сама-а — сама е!

Отец Игнатий подкара пак напред кончето, без да снеме очи от оная бяла пребрадка, която хем шаваше в зелените вълни на това житно море, хем все на едно място седеше. Бедният калугер пак почна да си говори:

— Да е жена-а — жена е! Да е сама — сама е. Младичка трябва да е!

Той подкара кончето по-бързо, като не снемаше очи от бялата пребрадка, която спокойно се развяваше в нивята. Той гледа̀, гледа̀, докато му се замъгли погледът, изтри очите си с ръка и пак гледа̀.

— Да е жена — жена е! Да е сама-а — сама е! Коя ли ще да е!

Наоколо, по цялото полско ширине, се не мяркаше жива човешка душа. Това още повече учуди отца Игнатия.

— Жена — самичка сред полето! За бурен да е излязла толкова далеч? — Не е! Заспала си е сред нивята като праведница. Трябва да не ѝ е чиста работата.

Отец Игнатий се усмихна.

«Кой знае? Може и да не спи! — помисли си той. — Знам ги аз жените. Видяла ме е и е рекла, чакай уж да се скрия, та да го подмамя.» — Не крий се, не хитрувай, аз и без това ще дойда! — заговори с глас той.

През ума му минаха всички познати жени от селото, което се виждаше далеч в полето, и той се мъчеше да отгатне коя ще бъде тая.

— Стой, Лука! Стой, дядо ти да си помисли! — спря кончето си той и пак дълго гледа и му се стори, че тая бяла женска пребрадка по едно време взе да му кима и да го вика.

— Чакай! Чакай, не бързай — ще дойда! — рече калугерът и пак дълго се вглежда.

— Дяволите да я вземат, коя е тая, та си така играе с мене? — усмихна се той, удари кончето и се упъти смело нататък.

— Напред, Лука!

Лука полетя бързо. Отец Игнатий заподскача на него, а в очите му се замярка жената, която ту се подаваше, ту се скриваше в зелените вълни на ръжта.

Когато стигна до високия синур, зад който на няколко крачки беше жената, пребрадката се изгуби от очите му, защото синурът бе висок, а пътеката бе хлътнала ниско.

Отец Игнатий спря кончето, повдигна се на зенгиите, гледà, заничà, но напразно — нито жената се виждаше, нито пребрадката ѝ. Тогава той се прокашля и извика високо:

— Добрутро. . . добрутро!

Класилата ръж слабо зашумя и леко се запреливаха вълнички над нея. От нивата не се показа и не се обади никой. Той се повдигна на зенгиите и извика по-високо:

— Добрутро. . . добрутро!

Но пак никой не се обади. На отец Игнатий се стори, че в полето настана черковна тишина. Той смуши кончето, качи се в нивата и погледна.

На няколко крачки пред него, върху едно ниско колче спокойно се белееше на слънцето черепът на една конска глава, равнодушно гледаше отца Игнатия с празните си големи очни дупки и нахално му се смееше с едрите си редки зъби.

ДУШАТА НА УЧИТЕЛЯ

Селяните от село Криво школо отдавна знаеха, че учителят им е болен и че някой ден ще ги изненада да умре.

Той бе почнал да линее от някаква си невярна болест и лицето му от ден на ден тъмнееше, снагата му съхнеше, а очите му се разгаряха и ставаха светли, някак страшно светли. В тесните му гърди бе се заселила една суха кашлица и ги дереше безмилостно, без да може горкият да я изкашля. Селяните гледаха как вечер бедният учител се връща от училището уморен, немощен и как след всеки двадесет крачки се спира и продължително кашля.

— Хубави дъски цепи даскалът — казваха те, — скоро ще ни кара да му ги ковем.

— Глътна му здравето това пусто училище. Тая кочина го изяде!

Училището наистина бе ниско, тясно, с изровен под, без дъски, с тесни прозорци, с мръсни стаи, натъпкани с деца до вратата. В него учителят работеше и слабите му гърди цели години непрекъснато заедно с въздуха, даден от бога да освежава кръвта, поемаха праха и нечистотиите, в които живееха селските болести.

И един прекрасен ден, след като свърши занятието си в училището, учителят се върна у дома си, легна и

умря. Работата се свърши благополучно. Е, всичко е тленно!

Излезе душата на бедния учител, остави безжизненото, сухо тяло и седна на вратата да чака небесни пратеници да я приберат, за където ѝ е мястото — за рая или за ада.

Чàка душата, чàка, а никой не иде.

«Каква е тая работа? — мислеше си тя, седнала на училищния праг. — А, благодарим — аз знам и да се върна.»

Но тя погледна сухото мъртво тяло, което преди малко крепеше, и разбра, че няма да бъде много щастлива, ако се върне. Пак да заскита от село на село, пак кредитори, пак кметове, пак калове, студове. . .

И душата почна по-силно да негодува:

— Каква несправедливост! Да ме държат тука, да чувствувам миризмата на това мършаво тяло, което тъй глупаво се е проснало там и което ме мъкна цели години със себе си, за да ме храни само с мечти и идеали. Наситих се. Друг свят съм мечтал, в друг свят минавам. Де да видим там как я карат! Или пак ще съм принуден да пращам дописки по вестниците.

Душата затрепера от яд и от студ.

Беше зима. Сух помръзнал сняг покриваше всичко. Синя студена мъгла бе се свила като плащ над поля и гори и дърветата скърцаха от скреж. Жива душа не се мяркаше по пътищата.

Но ето че нейде из мъглите се зададоха тичешком двама непознати пътника. Те вървяха тъй бързо един след друг, че наоколо им се вдигаше вихрушка от снежен прах.

— Бре! — рече душата на себе си и изтръпна. — Дали не иде инспекторът? Уредихме я! Днес е делник, а

като посети училището, ще го намери пусто! Де е даскалът? — Умря! Как тъй умря без отпуска? И ето ти мъмрения, глоби, уволнения. . . Но сега ми е все едно.

Душата още не беше се опомнила от страх и ето че двамата пътници стигнаха.

Това бяха Ангелът и Дяволът. Те едвам дишаха от умора.

Учителят направи кисело лице и не искà даже да се ръкува.

— Извинявай, драги приятелю — обърна се към него Дяволът съвсем свободно и по другарски. — Ние закъсняхме и те оставихме да студуваш. . . Ангелът е крив за това. Даскалските души, казва, са научени да търпят. Тук-таме има някои по-нетърпеливи, висши чиновници, знаеш, сърдят се, ако не услужиш навреме. Нека, казва, тях да приберем по-напред. Добре, казвам, защо не? У, че като ме повлече!

Дяволът почна да се смее, колкото може, и да трие помръзналите си ръце.

На душата се хареса това.

«Виж, какъв симпатичен господин бил това Дяволът — помисли си тя, — пък ни го рисуват опашат, рогат и не знам още какъв! Ей че веселяк!» — Приятелю, аз бих желал да се запознаем.

И учителската душа си протегна ръката.

— О, че ние се познаваме — рече Дяволът, като му я стисна, и пак почна да се смее от сърце.

— Как бих запушил! — рече учителят. — Имате ли тютюн?

— Заповядай — каза Дяволът и му подаде една цигара. — Нищожно нещо, но все пак удоволствие докарва, а?

И той пак почна да се смее весело и безгрижно.

— Момче, не лъжи се! — обади се наставнически Ангелът, който стоеше настрана, замислен, мълчалив и със свити криле. Гласът му беше строг, а лицето имаше заповедническо изражение, като на някой началник на отделение от министерството.

— Бъди по-учтив, господин Ангеле — рече душата, — аз не съм момче, аз съм доста възрастен, както виждаш!

— Нà — рече Дяволът, като посочи Ангела, — такива са те, ангелите. За две пари самостоятелност няма, а говори началнически. Те се гордеят с това, че са божи служители. Те са слуги и нищо повече. Ние, дяволите, сме друга работа, ние сме волни — там е нашата сила.

Тия думи се харесаха на душата.

— Много ми се нравиш, господин Дяволе! — каза тя.

— И така, приятелю, да вървим! — каза ѝ Дяволът. — Седни ми на крилете!

— Не! — възпротиви се Ангелът. — Той е от съмнителните. Трябва да му се прегледа сметката. Той е толкова страдал! Може да излезе праведник!

— Да, аз много страдах — рече душата.

— Знам, че си страдал — възрази Дяволът. — Вие хората сте много глупави.Все със страданията си обичате да се хвалите. Похвали ми се с нещо друго, нещо, което си завоювал, което си прескочил, което си придобил с могъществото си, с усилието на волята си! А вие? — Да, аз много страдах, аз много теглих! Пък туй ангелите, все сметки, все сметки! Човек умира, за да се отърве от сметки, а те пак сметки.

— Поне тук да ни оставят на мира и да ни отърват от тия сметки — додаде душата, на която тъй много се харесаха думите на дявола, когото тя гледаше вече с възхищение.

Ангелът отвори големия тефтер, в който дълго се взирà, и заговори пискливо, като селска учителка:

— Ти, даскале, си праведен и аз ти заповядвам да дойдеш след мен в рая!

— Заповядваш ми, а? — рече иронично душата. — Това «заповядвам» издава ясно стражарската ти душица. . . Такива душици аз много мразя?

— Ти си за рая,праведниче,и трябва да дойдеш!

— Какво ли има и в тоя ваш рай, та лъжете хората? — каза Дяволът.

— Всичко, каквото поискаш! Из реките мед и мляко тече, всякъде е ясно, светло, чисто. Всякой знае всичко, там няма нищо тайно за човешкия ум.

— Виж го, даскале, ти него,с какво ще ми се похвали — с мед и мляко! — засмя се Дяволът. — С тия работи, приятелю, може да се похвали всеки богат човек на земята. Мед и мляко! Че в това ли се заключава щастието на човека? Всичко било ясно, всичко светло, всичко явно! Човешката душа без тайното, без тъмното, без неузнаваемото не може да живее щастливо. Тя е повече горда, отколкото я знаят на небето. За нея е нужно тъмнина, защото тя иска да стане слънце. Човек се бори с една стена, направена от гатанки. И без тая борба той не може да живее, драги мой, ще загине, ще хване мухъл. . . Вие в рая сигурно не знаете що е мухъл. Помириши някой стар професор, ще узнаеш какво нещо е то.

Дяволът почна да си трие ръцете от студ, да подскача и да подсвирква с уста.

— Както се види, студено ви е? — попита го учителят и добави: — И мен ми е студено.

— Пък ангелчето даже се е изпотило — отговори Дяволът и се подсмя лукаво към Ангела.

— Пак ще се оплача от тебе на дяда Господа — рече ангелчето и се разплака от яд. — Чакай да видиш! С тия философии ти разбърка ума на толкова си прости души.

— Ето ги — рече Дяволът, — робски душици! Само песнички пеят на своя господар, слугуват му и правят доноси. Нищо друго не знаят, па обидиш ли ги малко, разплакват се.

Дяволът пак почна да подсвирва и да се смее.

— Е, драги ми — потупа той по рамото плачущето ангелче, — аз никому не се оплаквам и никой не ми се оплаква! Ето ме нà — сам господар, сам слуга! Свободен като вятър. Трам-тара-ра-рам, ра-рам! — запя той и се обърна към душата: — Учителю, хайде, върви с мен, остави това сантиментално ангелче!

— При вас наистина ли ще бъда свободен като вятър? — попита учителят.

— Разбира се! — отговори Дяволът. — Това е нашият принцип — да направим всичките хора свободни! Благодарение на ангелите земята е натежала от нещастници и роби.

— Ще мога ли да говоря там каквото си искам? Такова. . . партии, вестници, политика? — попита въодушевено душата.

— И-и, пък ти! — запуши му Дяволът с ръка устата. — Хайде!

— Хайде! — извика учителят.

— Стой, ти си праведник! Не ходи с него! — извика ангелчето.

— Махни се! — шибна го презрително душата и като скочи на демонските криле, полетя в пространството волно и весело като вятър.

ВДОВЕЦ

Рано една света неделя по черковната улица на горското селце Брестак бързо премина непознат полянин, прескочи с тоягата си малката вадичка и в недоумение спря на широкия мегдан сред селото. Тук постоя, огледа нерешително бездомните дворища наоколо, като че търсеше нещо, и се замисли.

Беше хладна и ясна есенна утрин. Тънка първа слана сребреше покривите на буренака край пътя. Над високите и тъмни гори на изток се пръскаха силни слънчеви зари и чистото небе и сънната земя умилено гледаха нататък. В селото се чуваха будни гласове. Две-три босоноги подевки подгониха към кръа закъсняла стока. Непознатият ги запита нещо, но те не чуха и заминаха с весел вик.

Полянинът остана усамотен и чужд и пак в недоумение се заозърта наоколо. По белите и тесни беневреци и по синия долактник, облечен въз дебела конопена риза с високо незакопчано огърле, личеше, че той е от далечните полски села. Надвесените над устата му широки и на края подстригани мустаци и потните кичури коса, които се подаваха изпод голямата капа над ушите му, бяха прошарени и явно говореха, че той е прехвърлил четирийсетте. При все това той беше прав, напет, пременен и обръснат като ергенин.

Дълго време той се вайка по мегдана като слисан и нерешително тръгва на няколко пъти из тесните улици, влачейки голямата си тояга, и пак се връща. По пътя минаха хора и любопитно го изгледаха, но той не запита никого за нищо. Отнейде изскочиха немирни дечурлига, съгледаха го и почнаха да го закачат:

— Шоп! Шопе, куку!

— Шопа копа ко-па-ня! — запя едно.

— Мълчете бре — викна им шопът, за да излезе от неловкото положение.

Децата се изсмяха и почнаха да викат по-високо:

— Шопе, куку! Шопе, куку!

— Бре мажко — обърна се той към едно от децата, — ке ти дам левче, да ми кажеш дека живее Мариница!

Детето го изгледа и като не разбра нищо, скри се зад една вратничка.

Из улиците се подаде стар, наведен воденичар, брашнен от горе до долу.

— Добро утро, байо, да не би да дириш някого? — каза воденичарят, който, види се, разбра положението на чужденеца.

Шопът приде близо и някак виновно заговори, като чукаше едно камъче с тоягата си:

— Диря! Ума си диря, старче. Тя, моята, никому господ да не дава.

— Що? Нещо по неволя? — попита воденичарят.

— Неволя ами, нали знаеш що гони сиромашта? — отговори полянинът и като наведе глава, попита засрамено:

— Дека живее Мариница?

— Мариница ли? Коя Мариница?

— Мариница — вдовицата — отговори шопът и се изчерви.

Воденичарят наведе глава и замислено заговори на себе си:

— Коя ще бъде тая Мариница? Ти познаваш ли я отблизо?

— Ка-ще да я не познавам — познавам я! Ниска такава, дебела. Много се смее — обясни повече с ръце шопът.

— Те, жените, всички се смеят — рече весело воденичарят.

— Тя ми разправя дека седи, ама съм изумил. От отзаран се лутам като щур и не мога да се оправа. Срещу моста, през мегдана, у бяла висока къща с джамлии прозорци — почна да пояснява шопът. — Стоя и се чудя. Гледам: мост има, мегдан има и къща има срещу мегдана, ама не е нито бяла, нито висока. Нали това село е Брестак?

— Селото е това, брайно, ама Мариница — такова име в селото ни няма. Па и вдовица няма, да ти кажа.

Воденичарят седна на един камък, почна да си пълни лулата и се замисли. Бръчките по напудреното му старческо лице сякаш се изопнаха. Той погледна шопа, който стоеше с наведена глава край него и замислено чукаше камъче с тоягата си, и рече с въздишка:

— Навъдиха се болки, брайно, навъдиха се много, та не знам. И какви лоши болки — влезе ли в къщи, мòри, не жали ни мъж, ни жена, ни деца! От две години насам, брате, мрат, ама как мрат! Гинат сиромаси хора! И пак, да видиш, само една вдовица има в селото!

— И по нас са малко, старо — въздъхна шопът.

— Навсякъде една кукувица кука!

— Навсякъде една кука! — заклати глава чужденецът и замига, като че ще заплаче.

— Мрат сиромасите, мрат, а сиромашията сè живее — не свършва се.

Воденичарят млъкна и затегли силно от лулата. Шопът устреми замислен поглед към нивята и баирите, над които отдавна бе паднала есенната тъга, и не отговори. Слънцето разтапяше вече сланата и лицето на земята беше скръбно и мокро като лицето на жена, плакала над своите хубави спомени.

— Ти отдека си? — попита след дълго мълчание воденичарят.

— Отдалеко, дядо — чак от Ханчетата.

— А-ха, знам. Е, защо ти е тая Мариница?

— Нещо закачка имаме — рече с въздишка шопът и настави с тъжен глас: — Ходила бе на пазар у града, па нощуваше на хановете. Случих се и аз, човещина, знаеш, заприказвахме се. Разправи ми тя — вдовица била, така била, онака била. Е, рекох, що? — И аз съм вдовец. Никому господ да не дава, дядо! Умря ми жената, остави ми ситни деца на главата, па ух, та леле. Дирих да повторя, ама зема ли те някоя — всяка се напарила! Питам Мариница: няма ли по вашенско да се намери някоя, да се привие, та и аз човещината си да видя? Макар и да е от чернодрешковците, ѝ викам. Знаеш, шегувам се. . .

— Е? — погледна го воденичарят.

— Ще се намери, каже тя, защо да се не намери. Тè и мене човек да поиска, и аз ще ида — не може самичка.

Шопът млъкна. Старецът потегли пак силно от лулата и рече замислено:

— Коя ли ще е тая?

— Аз я гледах, гледах, па ми хареса. Пълна такава, здрава, едно весело лице! Само очите ѝ някак влажни, влажни и жаловити. Какво, помислих си, може тя да ми е на късмет! Па взех, та ѝ рекох: тè така и така, викам, ако искаш, що имам, половината на тебе ще припиша — да се вземем. Да ми гледаш дечицата, да позаякнат барем при майка. Тò мащеха не е та, ама какво щеш му? Ела зло, че без тебе като съща, по-зло!

— Не е като съща, брайно — въздъхна воденичарят.

— Съгласи се жената — поде пак тъжно полянинът. — Заръчвам аз вино, та се черпим, черпим всички там, що бяха, па ѝ дам една фаша царвули и една стотарка. . . Като хора, знаеш — да се знае, що е речено и казано. Изпратих я като своя, що има дума.

— То добро. Добре сте направили.

— Думата беше ни за днес — да дойда да я взема у село, какво що си му е реда.

— То се знае. Добре си направил, синко! Ами коя ще е тая вдовица? Не познавам такава. . .

Шопът въздъхна дълбоко.

В това време пусна черква и из улиците почнаха да минават на купчинки мъже и жени. Чужденецът се изправи и като се подпря на тоягата си, почна внимателно да изглежда жените.

А старецът си повтаряше нисичко:

— Коя ли ще е тая Мариница?

По едно време шопът го бутна по рамото и като му посочи няколко минуващи жени, рече:

— Не е ли оная-е — средната?

— Коя? Ниската ли? — рече старецът и се вгледа. — А-а. Е, нея викат Мариница, ама тя не е вдовица, има си мъж.

— Тя е — тя — рече шопът. — Има мъж, а? Бре, тя ме е излъгала!

И той се хвана за главата като треснат, па извика с отчаян и жален глас:

— Ами парите ми? Стоте лева?

И като тръгна бързо към жените, завика:

— Маринице, Маринице!

Мариница се спря, погледна го и без да проговори, забърза напред.

— Чакай, чакай да се разправим — не бързай толкова! — рече полянинът и я застигна.

— Какво искаш от мене, бре щопе? Я го гледай ти него! — викна му ядосано Мариница.

— Какво искам? Парите си искам!

— Какви пари бре. . . да те попарят по очите! Хвала-а-а боже, и такова чудо не съм видяла!

— Ти не се преструвай такава, ами ми дай парите, да се не влачим по съдилищата — рече меко шопът. — Като си имала мъж, защо ме лъжеш, да ме правиш за смях на хората!

— Хвала боже, хвала боже! Бре човече, ти луд ли си, или ще полудееш? Аз очите му до ден днешен не съм видяла, той пари ми иска! Я да се махнеш, че ако дойде Марин, само шопе ще стане.

Мариница тръгна гневна по пътя и почна високо да разправя нещо на жените, които бяха се спрели отстрана, и да кълне.

Но шопът пак я настигна.

— Парите, скоро! Стотарката и царвулите! — Той я хвана за плетника и я задърпа.

Жените наоколо взеха да кълнат и да викат:

— Няма ли кой да му строши главата на тоя шоп, ами закача хорските жени.

Воденичарят дойде при чужденеца и като го хвана за дрехата, рече миротворно:

— Недей, брайно, срамота е — хора сме! Съд има, ще се разправите.

— Коя е тя, да се подиграва с мене, бе старче! Какво съм ѝ сторил? — проговори с глух шепот шопът и очите му се наляха.

После отведнаж пак кипна.

— Парите! Парите! — завика той и почна да дърпа Мариница.

Тя го погледна разсвирепяла, грозна, бледна и изкривила насмешливо уста.

— Парите! — скръцна зъби шопът и я задърпа посилно.

Тогава Мариница вдигна и двете си ръце и ги цапна по лицето на шопа жестоко и силно като котка, изскубна се из ръцете му и си тръгна.

— На̀! Да познаеш!

Из носа на чужденеца швирна кръв, зацапа мустаците и ръцете му и почна да багри бялата му риза.

— Наведи се, брайно, наведи се! Що ти трябваше, ама на̀! Тя е лоша! Тя и мъжа си бие — рече воденичарят, развайкано и съжалително.

Шопът се наведе и кръвта закапа по пепелта на пътя бързо и изобилно.

— Такива са чернодрешковците! Гяволе са, ама ще се разправим — рече шопът разплакан.

Около него се събраха бързо любопитни минувачи и всички го съжаляваха. От това бедния шоп се разкисна повече. Той вдигна глава, та погледна хората. Цялото му лице беше зацапано с кръв, която бе се съсирила по мустаците му. Из нажалените му очи, като из два кладенци, извираха сълзи. Той се секнеше, плюеше, триеше си лицето с ръце и го цапаше повече, защото и ръцете му бяха кървави.

— Да ми вземе парите, да ме лъже, па и да ме бие отгоре, а? Ще се разправим ние. Полека! — говореше той.

Разплаканият му глас, нещастният му вид и зацапаното му лице разсмешиха хората. Едни почнаха да го подиграват.

— Ела, ела, брайно, ела да те водя у дома, па ще видим. Де, недей става такъв! — почна да го утешава воденичарят и го хвана за ръката. — Хайде! Върви с мене да идем у дома.

Шопът изгледа хората и тръгна покорно. По лицето му се четеше и скръб, и мъка, и срам, и гняв на жестоко обиден и унизен мъж, унизен от една жена.

Няколко хлапета тръгнаха издалече и плахо след него и се сборичкаха. Едно извика:

— Шопе, ку-ку!

Шопът обърна кървавото си лице, поспря се, напсува високо хлапето и го изгледа зверски.

Навалицата се изсмя.

АДВОКАТ

Окръжния съд заседаваше в пълен състав. Гледаше се делото на Митре Мариин от село Горосек, когото съседът му Петър Мариин съдеше за убийство на някакъв си кон.

Беше нетърпима горещина. Вън от улицата, през прозорците на заседателната стая, уморено и отчаяно гледаха белите стени на срещните здания, блеснали от светлина. В стаята беше душно и публика почти нямаше. Само двама-трима селяни, които бяха и свидетели по делото, плахо и неподвижно седяха на местата си и слушаха с отворени уста.

Говореше защитата — нисък тунтурест адвокат, с голямо шкембе, гола глава и износени дрехи. Той беше приковал очи към председателя на съда и от време на време изваждаше ръка от джоба си и като сочеше подсъдимия, говореше с неимоверни усилия да заглуши, да порази всички. Но гласът му беше тъп, дрезгав, сякаш излизаше из някоя разцепена цев. Той викаше, крякаше, сочеше небето, като вдигаше очи към тавана, и на края на всяко изречение величествено се изпъчваше и широко разтваряше ръце. Но по апатичните и неподвижни лица на съдиите лежеше, както всякога, онова невъзмутимо съдийско търпение и равнодушие, което никога не дава надежда.

Председателят бе унесен в далечни размишления. Един от съдиите рисуваше кончета. Другият, който имаше музикални таланти, беше написал пред себе си една голяма нота и внимателно я увеличаваше с молива.

Подсъдимият Митре Мариин, дребен рус селянин, бос и по риза, стоеше с шапка в ръка и като не разбираше нищо от речта на защитника си, гледаше как една голяма черна муха се бие с бръмчене в стъклата на прозореца, без да може да излезе. По едно време, когато адвокатът млъкна, за да си преглътне, Митре се обърна към разсилния, който безучастно си чопкаше ноктите до вратата, и рече високо:

— Приятелю, я изпъди тая пущина, стига е бръмчала!

Съдиите го погледнаха с насмешка и съжалително. Председателят натисна звънчето.

— Митре Мариин, трябва да разберете, че вашето положение на подсъдим не е много завидно. Приличието изисква да мълчите!

— Ха! Она излетѐ! — рече Митре, като посочи прозореца.

Съдиите отново се засмяха. Адвокатът изгледа строго своя клиент и като наложи пак благата си усмивка, продължи:

— Да, господа съдии! Тия обстоятелства трябва да влязат, така да се каже, в сметка. С други думи, трябва да се обясни психологията, момента, един вид! Представете си нощ — черна като дявол, селска нощ! Човек в око да ти бръкне! Моят клиент лежи сред двора си, или там нейде на харманa си, и със свещеното право на гражданин пази снопите си и купът жито, който е изкарал с кървав пот. Пази мъката си, един вид. Там той лежи уморен от повседневен труд! Той е забравил всичко. Всичко: женà, деца, дори и небето, както казва поетът! (Свидетелите се спогледаха в недоумение.) Трудът го е приспал дълбоко. Но, в миг. . . Какво виждаме, господа съдии? Какво? Няма думи, с които това може да се изкаже! Човешкият език немее! . . . Да! И в миг моят клиент се събужда и гледа. . . О, ужас! Животът на моя клиент виси на косъм! Нима? Над неговата глава стои едно грамадно чудовище, грозно, страшно, готово да го погълне! В страха си, твърде естествено, моят клиент, господа съдии, изгубва, един вид, съзнание. Той вижда огнени езици из ноздрите на чудовището, той вижда кръвясалите му очи, светещи от пиян. . . от хищност. . . В ужаса си моят клиент трепери. Той не знае де е, не знае какво става с него! В полусън той грабва пушката и да-а-а-ан — гръмва! Чудовището пада, после става, прескача плетищата, бяга в полето, намира една слама, заравя се в нея от болки и. . . умира! Е, господа съдии, питам ви аз вас, в какво е крив моят клиент, че това чудовище не е било нищо друго, а, един вид, конят на някой си Петър Мариин? Кон? — Някаква си нищожна кранта, която едва ли е струвала петдесет лева. Да! Къде е тук престъплението? Къде? . . . Прочее, господа съдии, бъдете и мислете! Вземете пред вид и двата закона: божият, който ни говори всяка минута да пазим живота си от чудовища и въобще от всичко, и човешкият, който разделя деянията на престъпни и непрестъпни. . . И двата тия закона оправдават моя клиент!

Адвокатът погледна наоколо си важно, отри потта от челото си и седна, като се усмихна към клиента си.

Съдиите почнаха да си шепнат продължително. Председателят удари звънеца и извика:

— Подсъдимий Митре Мариин!

— Я! — отговори Митре по войнишки и застана мирно.

— Какво можеш да ни кажеш ти по тая работа?

— Кой? — Язе ли?

— Че ти, ами. . . нали на тебе приказвам.

— Па и я ще кажа, че това си е така. . .

— Тоест кое — това си е така?

— За коня де — викна високо Митре. — Той ми прескачаше у двора. Я много пъти съм думал на Петър: съседко, затваряй си коня, че вълци ще го ядат! Прави ми пакост, какво? Смаза ми градината. Стъмни ли се, хоп, прескочи плета. Съсипа ме! . . . За нищо не бе ме яд, господа съдии, ама за тиквата. . . Сърцето си изядох, да ви кажем право. То беше една тиква, една тиква, нà — такава! Смаза я тая кранта! Траях, траях, па рекох: чакай, я ще ти дам, тамо нему, да разбереш. Напълних добре пушката, па чекам. Сред нощ, таман щях да легна, ето ти го — хоп — прескочи. Нали дяволът пусти няма работа. . .

— После? — запита председателят.

— После! Какво после? — Дигнах пушката, та. . . на място.

— После?

— После, го повлечем с жената, та край село. Там го заровихме в сламата, божем да скрием, пък то. . .

Адвокатът слушаше как неговият клиент чистосърдечно разправя работата и трепереше от яд. Той търсеше с очите си погледа на Митре, за да го порази, но Митре сякаш бе забравил своя защитник и гледаше само председателя.

— А колко, според тебе, чинеше конят? — запита го председателя.

— Па знам ли колко чинеше. Добър кон беше — отговори Митре.

Адвокатът шибна сърдито книгите на стола и стана нервно.

Съдът се оттегли на съвещание. Защитникът извлече Митре в коридора и треперещ от яд, викна му отчаяно:

— Животно! Като не знаеш да лъжеш, защо хващаш адвокат?

И сърдито слезе по стълбите.

КУМОВИ ГОСТИ

Колко му е на пролетния ден! Свърши се като всички божи дни. Нищо ново не се случи в село, нищо необикновено. Сè същите беди, сè същите тъги и радости. Утре е празник и пукнатата черковна камбана с треперлив ек възвести това на греховното село. Чуха работници в полето и побързаха да се приберат преди залез. Из кривите селски улици заскърцаха кола, загълчаха орачи, па настана тишина и предпразничен покой. И хората, и добитъкът ще си почиват. Полето безшумно ще се попече на благото пролетно слънце, ще станат ровки черни угари и златно семе и златни надежди ще се заровят там да чакат плод.

Слънцето заседна червено, кърваво и падна здрач. На кладенеца изпод селото се понесе троплива хороводна песен и кръшни momински смехове високо екнаха.

Мирно и тихо навсякъде.

Само у Дражови радостно гълчаха.

Син му Стойчо и снаха му Яна — млада булка, доведена преди месец в къщи — се готвят за дълъг път. На кум Милен гости ще отидат, през три села у четвърто. Цяла нощ като пътуват, заран рано там ще да осъмнат.

Старият свекър чичо Дражо сам мажеше и стягаше колата, постлана със сено.

Свекървата припкаше ту до избата, ту до къщи и носеше шарени цедилници с дарове, весела и пъргава като момиче. Стойчо, пременен, обръснат, стегнат, нетърпеливо държеше за юларите млади впрегнати юнци, и гледаше, крадешком от старите, булката си Янка, нагиздена като за венчило. Тя стоеше смирено отстрана и свенливо държеше писана бъклица с вино.

Чичо Дражо прегледа още веднаж колата, попогледна и своя млад Стойчо, млад — още хлапе — и рече бащински:

— Па си отваряй очите, да не стане пакост, че не мож стигна. . . Ха сега! Тегли!

Стойчо дръпна оглавниците, прекръсти се и пойде. Янка целуна ръка на свекър и на свекърва и последи колата, изпращана от старците с благословия и триста заръчки за много здраве на кум Милен.

Безшумно излезе колата из тесните улици и спря зад село. Двамата се качиха въз меката постилка от сено, Стойчо смуши воловете и колата тръгна по-бързо, затрака и заприказва нещо на младите.

Тиха нощ галено прегърна всичко. От небето хиляди звездици, като ангелски очици, устремиха взор надолу и с любов загледаха греховната земя. Пълнолика месечинка изплава зад ридове, засмя се сладко и като спря за миг, разгледа-разгледа, па спокойно тръгна сред звездите, като млад овчар сред вакло стадо.

Тè, за тая нощ Янка и Стойчо са мечтали цял ден! Самички в колата, из пустия път! Мрак и тишина! Няма ни стар свекър да се кашле, ни ревнива свекърва да подслушва. Кой по-голямо блаженство от това може да иска?

И Стойчо подвикна на воловете, замаха заканително остен и метна юнашка ръка през равна Янкина снага.

— Недей, Стойчо, ще ни видят — рече плахо Янка и се притисна до него.

— Не сме у село да ни видят — отговори Стойчо и почна да я милва по младото червено лице.

— Ух, боже, пък аз се и не сещам, че сме в полето! — засмя се Янка.

— Кум Милен е човек весел, ще ни срещне царски — взе да мечтае Стойчо.

— Какъв ли ми е дар приготвил?

— Хеле кумата, що е припряна, цяла нощ няма да мигне, да знае, че идем.

— Утре рано отведнаж ще се изтърсим, да ги посбъркаме малко.

— Каква радост ще е! — плесна ръце Янка.

— Кум Милен е човек гостолюбен — що ще вино да пролее! — рече Стойчо от сърце.

— Ба, ти за пиене все мислиш! — укори го мило Янка.

— Янке, не ме кòри, ще те цуна по гушката!

— Бре! Я глей го! . . . Много ти прилича!

— Чакай да видиш, не прилича ли ми!

— Недей бре! Их, Стойчо, какъв си — измачка ми шамията!

— Не вдигай шум!

— Глей го, ами да мълча ли?

В колата екна смях и кикот и започна боричкане, волно и весело.

Над ритлите изчезна бяла Янкина пребрадка и леко се отпусна дълъг остен. . .

Всичко се потаи.

Млади волове спряха насред пътя спокойно и безгрижно. Буен глас ги не подкара, ни дълъг остен заканително се размаха над тях. Те постояха тъй, помислиха, па легнаха с ярема и запреживяха равнодушно и сладко.

Блед месец лукаво се усмихна на небето и пришепна на немирните звездици нещо там на негов си език. Те лукаво се взряха надолу, закачливо си смигнаха и гледаха дълго-дълго, докато се зора пукна и небеса побеляха.

*

Златно слънце изгря зад планините, извиси се, прати топли лъчи навред и помилва колата, която още стоеше неподвижно насред пътя. Воловете, доволни от почивката, лежаха и си преживяха. Стойчо сепнато се вдигна и задърпа Янка:

— Янке, слънцето е на пладнина!

Янка се разбуди, погледна плахо наоколо и плесна с ръце.

Дружен сърдечен смях безгрижно и волно екна сред широкото поле.

ПЕЧЕНА ТИКВА

Душко Добродушков, архивар при окръжното управление, като занесе веднаж на подпис някои книжа в дома на господин управителя, намери го, че яде заедно с жена си и децата си тиква, опечена цяла на фурна.

Господин управителят, като подписа книжата, отряза едно парченце от тиквата и любезно го предложи на своя архивар:

— Заповядайте, господин Душко, да видите каква чудесна тиква! Само малко е прегоряла, но няма нищо. Ще извинявате.

— А, благодаря, благодаря, господин управителю! — отговори сконфузено архиварят — аз таквоз. . . тикви не обичам.

— Как тъй? Вий сте от село, моля ви се, а да не обичате тиква!

На Душко му ставаше неприятно, когато му напомняха, волно или неволно, че е от село. Той се зачерви от срам.

— Да, но. . . стомахът ми, знаете, господин управителю, е отвикнал от такива работи — отговори той, като клатеше глава и мръщеше лице.

Очите му неволно пробягнаха по захаросаното парче тиква с почервеняла и съблазнително прегоряла кора

и в гърлото му се набраха слюнки. Той не смееше да ги преглътне от страх, да не разберат слабостта му.

— Де заповядайте де, не свенете се! — канеше го любезно управителят, — аз толкова години не съм турял тиква в устата си, и се пак стомахът ми я приема!

— Не мога, господин управителю, противно ми е на стомаха, не мога да я накуся даже! —отговори Душко и си помисли: гледай какво диване излязох, трябваше да взема!

И за да не стои повече срещу изкушението, той се поклони смирено, рече «сбогом» и излезе.

Като се намери на улицата, той свободно преглътна слюнката си и пак укори себе си:

— Диване съм си, диване, и туйто! Гонят ли те — бягай, дават ли ти — вземай, ама де главо, де!

И Душко неодобрително удари с пръст главата си. Вкусното парченце тиква пак се мярна пред очите му — хубаво, топло, сладко и над него се вие тънка изкусителна пàра.

— Всъщност, ако има нещо, което най-много да обичам на света, то е печена тиква — почна да размишлява той, като вървеше с наведена глава по улицата. — Ям ги като прасе. Но да им не е пустото име такова! Тиква! Звучи някак просташко, дявол да го вземе! Глупешко, селендурско нещо. Ще кажат: тоя и тоя яде тиква — махни го — човек без култура, простак, с една дума — свиня. Някога ще ида в село, само тикви да се отям! Далече от хората!

И въображението му почна да слага пред него само тикви, сладки, хубави и ароматни.

От тоя ден Душко Добродушков стана неспокоен и нервозен. Призракът на печената тиква почна да го преследва.

Седне в канцеларията да работи, а мисълта го човърка. Пише той нещо, пише до съсипване. Но сѐ му се струва, че перото, което скърца бързо по книгата, му шепне: тиква, тиква, тиква. . .

Скара ли се с някого от другарите си в канцеларията, веднага ще го нарече или печена тиква, или — какво се червиш като печена тиква, или — я се погледни, моля ти се, какъв си пияница — от главата ти се вдига па̀ра като от печена тиква!

Нощем, щом заспи, мъчителният призрак на тиквата пак иде. Присънява му се едно поле, ама какво поле! Дълго, широко, края му се не вижда! По него се натъркаляли ония ми ти печени тикви и над всяка се вие сладка па̀ра! Душко върви из това поле, гледа тиквите и му се иска да си откъсне, но щом се наведе, тиквата изчезва. Той пак върви по полето. Поле, но не поле, а някаква си канцелария, уж широка канцелария! Там някъде се явява голяма тиква и почва да се търкаля към него и сѐ расте, расте, става колкото къща, колкото черкова, колкото планина, по-голяма, и почва по-бързо и по-силно да се търкаля към него. Душко трепери от страх и бяга, бяга, а краката му се скъсяват, скъсяват. Чудовищната тиква го настига и се хвърля върху него.

Архиварят трепва и се събужда, плувнал в пот.

Тоя сън почва да го мъчи всяка нощ.

Една вечер писарите от управлението имаха гуляй.

Опекоха си гювеч у Калчо гостилничаря и се събраха да се повеселят. Бяха го направили лют, за да пият повечко вино. Там, разбира се, беше поканен и архиварят.

Вино, речи, песни! Любовни ли не щеш, патриотически ли не щеш. После пиха тостове. Пиха за здравето на господин управителя, с условие «тук да си остане»,

разбира се, за красния пол в града, за величието на България, за царя, за българския народ, за бълхите в канцеларията и пр., и пр.

Най-после стана и господин Душко, качи се на един стол, прокашля се и вдъхновено вдигна чашата:

— Господа, почитаемо събрание, колеги, добри мои другари!

Но между тия излияния в мисълта му безцеремонно се изтъркoли оная ужасна печена тиква, която тъй непрестанно го преследваше, и разбърка в главата му архивата от идеи, брани в продължение на четиринадесетгодишна служба.

Душко се помъчи да продължи. Той направи един силен жест с ръка и като я изправи към ниския таван, тържествено я задържа няколко минути, с очи, вдъхновено спрени върху другарите си.

— На равна нога, тъй да се каже. . . отчасти. . . горе-долу. . .

Но тиквата пак се претърколи в реката на мислите му. Душко се почувствува съвсем безсилен. Той отпусна ръката си, обърна се към другарите си и проговори с един мек, прочувствен и благ гласец, далеч от ораторския патос:

— Знаете ли какво, господа, хайде някой път да си опечем една тиква! Тъй — другарски. Не струва бог знае колко! И пак да се повеселим.

Настъпи кратко мълчание. После всички викнаха «ура» и гостилницата на Калчо загърмя от ръкопляскания.

— Прието! Прието!

— Още тази вечер! — извика един глас.

— При-е-е-тоооо!

И вътре в пет минути те отвориха подписка, събраха известна сума, купиха тиква и я пратиха на фурната.

Душко потъна в щастливи мисли.

И когато след един час тиквата се опече, той пожела сам да я донесе, и отиде.

Но. . .

Тъкмо когато се връщаше с таблата, върху която разнасяше аромат опечената тиква, в тъмнината го срещна господин управителят.

— А-а, господин Душко! — рече му той — та вий сте си опекли тиква! . . . Радвам се, радвам се! Сигурно стомахът ви вече се е оправил!

Душко си глътна езика и не можа да каже нищо.

Когато внесе тиквата при другарите си, те всички забелязаха, че той беше прежълтял като мъртвец.

— Какво ти е? — запитаха го зачудени. — Прилоша ми нещо! — отговори Душко, безсилно се отпусна на един стол в ъгъла и остана там мрачен и ням. Вдълбочен в някакви си тъмни размишления, той даже не поглеждаше другарите си, които с охота и радост ядяха сладката тиква.

— Душко, вземи, братко — канеха го те.

— Не яде ми се — отговаряше той печален и убит и наставяше плачливо:

— Зле ми е,много ми е зле,момчета! . . . Ще се мре. . .

ХИТРЕЦ

Арестантът Петко Лисичката, дребен крадец, върви напред, а три крачки след него върви полицейският стражар Иван Кьосето, с пушка на рамо.

Полето пусто. Път кален и безкраен. Цялата земя мъртва и мокра като удавена бабичка. Небето се слупило над земята, облачно, грозно и безнадеждно.

— Такова ли време избрахте да ме карате, господин старши! Можеше да се почака — говори Лисичката и цапа из калта, с ръце, мушнати в джобовете на излинелите си потури, окаляни до пояса. Мъничките му сиви очи се въртят на всички страни, като че гледат има ли нещо за кражба.

— То не е моя работа! Началникът заповяда и аз те карам! — отговаря стражарят и клопа с чизмите след него.

— Началникът като е сляп, та не вижда, ти нямаш ли уста да му кажеш? — възразява арестантът.

— Как ще му кажа! Той е началник и аз съм длъжен да изпълня заповедите му. Нищо не мога да приказвам с него — отговори важно полицейският и изтри несъществуващите си мустаци.

— Ами аз как приказвам с тебе?

— Нашата работа е друга.

— Как друга? Ти си, да речем, началник — аз твой подчинен.

— Ти по служба не си подчинен — обяснява стражарят, — а тъй. Свободен си. . .

— И тебе господ такава свобода да даде!

Лисичката се обърна и тихо се засмя срещу лицето на стражаря.

— Ами да ти заповяда началника, да речем, да биеш брата си, какво ще правиш, господин старши?

— Ще го бия и туйто!

— Как така ще го биеш! Няма ли да ти домилее, да размислиш, че за някаква си нищожна заплата биеш брата си? Да те чукне, тъй, съвестта? — разсъждава Лисичката.

— А бе то човек, ако вземе много да му мисли — така е. . . Ама заповед. . . не може! — отговаря виновно стражарят.

— Тогава ти не си за жалене?

Арестантът наведе глава и мълчаливо зацапа из калта.

— Гледай какъв си опак човек! — мъмре след него стражарят. — В най-гъстата кал цапаш. Не виждаш ли стъпки?

— Аз сѐ по чужди стъпки вървях, затова влязох във вашите ръце, господин старши!

Лисичката вижда, че стражарят не е старши, но го ласкае.

— По приказките личи, че си умен човек, приятелю, пък да идеш да крадеш!

— Ако остане на глупавите да крадат, тежко и горко на България, господин старши!

Настъпи мълчание. Лисичката тръгна вече с наведена глава и се замисли нещо. Стражарят вдигна с ръка полите на шинела си и изпсува времето. Пътят напусна полето и полази въз един храсталат баир. По голите

шубраци висят едри капки от скорошния дъжд. Отстрани на пътя, като някакви странни животни, са налягали един през друг големи, мокри камънаци и спят като всичко наоколо. Над пътниците безшумно прелетя някаква си птица.

— Ех, защо не съм и аз птица! — въздъхна стражарят, който едвам мъкнеше широките си тежкоподковани ботуши. — Колко ще ми е леко!

— Хубаво ще бъде. . . хвъркàт стражарин! — засмя се замисленият арестант. — Вие така и така цвъкате, дето трябва и дето не трябва, какво щеше да бъде пък, ако бяхте птици.

— Само да не влизаме в капана като тебе — отвърна стражарят.

Пак настана мълчание.

На пътя изскочи заяк и страхливо застана на няколко крачки пред тях.

Лисичката се спря и викна високо:

— Мери, господин старши!

Заякът, подплашен, избяга в храсталака. Стражарят и арестантът се спряха и дълго гледаха подире му.

— Ама че си туткав, господин старши! Мерне ли ти се — бий! Изпусна лова. Защо мъкнеш тая цепеница на рамото? Разигра ми се ловджийското сърце. . . Да видя заяк и да не гръмна след него! Умирам от яд. . .

Арестантът седна на един камък и извади цигара. Стражарят също седна.

— Та ти си ловджия, а? — попита той Лисичката.

— Ех! — въздъхна арестуваният.

— Пък аз съм страшно вързан в ръцете — не мога кола със сено да ударя!

— Право да ти кажа, приятелю, яд ме е на тебе. Из-

пуснахме заяка. . . Че хвърли му тамо нему един куршум, да му се разиграе сърцето! Ти за мене ли ги пазиш? — Не бой се, аз не съм убил никого, та да бягам. Аз и без конвой бих си отишъл, дето ме пратят. Най-много три месеца ще лежа, па ще ме пуснат. Не бой се, че ще бягам, господин старши. Не ми се ще да си затварям къщата. Ех, с твоята пушка аз бих ударил врабче на триста крачки!

— Аз имам един чича, той е такъв. Едно око има, ама знаеш! — въздъхна с гордост стражарят.

— Пък аз, може лъжа да ти се стори, кога бях войник, ударих с пушката едно врабчо яйце на триста крачки.

— Може, защо не! Моят чича. . . просено зърно в торба удряше! — възразяваше пак насмешливо стражарят.

— Виждаш ли оная сойка на дървото горе — сочи арестантът. — Ако я не застрелям с една ръка. . . тъй, човек да не съм!

— Далече е. . .

— Ако е далече. . . Ще я перна, та няма и да мръдне! Да се ловим на бас, господин старши!

— Ще изгубиш.

— Не! Дай пушката!

Лисичката полека, като не снемаше очи от сойката, взема пушката от коляното на стражара, който си палеше цигара, и се прицели. Стражарят заследи с внимание.

— Лошо съм седнал. . . чакай! — рече Лисичката и се изправи. После погледна стражарина и извика на сойката:

— Пшът!

Тя изкряка и отлетя.

— Сега ставай, господин старши! Пък аз да повървя след тебе! Хайде, напред!

Стражарят, като видя пушката си в ръцете на Лисичката, пребледня от страх.

— Лисичка, не шегувай се! Дай ми пушката!

— Ще ставаш ли? Е, ти знаеш. Ако не щеш — сбогом!

Арестантът шумна в храстите.

— Какво правиш, ей? Лисичка. . . Хайде, ела да вървим!

— Ти върви сам, господин старши, моя път е на друга страна!

Лисичката бързо запрескача храстите, премина едно долче и излезе насреща.

— Къде бре, ей! Не се шегувай бе! — завика стражарят, побъркан от страх. — Какво правиш? Ти искаш аз да лежа в затвора вместо теб? Ела, бре човек! Ще пострадаш, ти казвам!

— Аз да не лежа, та друг, който щѐ, нека лежи! — обади се Лисичката, без да се обърне, и се изгуби в гората, над която падаше гъста мъгла.

Стражарят погледна наоколо, сякаш искаше помощ, но пътят беше пуст. Баирите намръщено се гледаха един друг. Гората мълчеше. Из храстите се белееше разпръснато вкаменело стадо от канари. Една креслива сойка прехвръкна, присмя се на това мълчание и отлетя нанякъде.

Стражарят седна край пътя и като не знаеше какво да прави — заплака.

НА БРАЗДАТА

Като заваля дъжд, та цяла неделя! Тихо, кротко, ден и нощ. Вали, вали, вали — напои хубаво майката-земя, па духна тих ветрец, очисти небето и пекна топло есенно слънце. Засъхнаха нивята. Оправи се време — само за оране.

Боне Крайненецът впрегна пак Сивушка и Белчо и тръгна след ралото. Нивата му е в един хубав широк валог. От всички страни гора и зàвет. Земята изпръхнала и се рони като захар. Той размаха копралята и извика:

— Де-е, хайде, братя!

Ехото се обади живо из гората. Старият Белчо замаха опашка и тръгна спокойно. Сивушка — слаба кравичка, два пъти по-малка от Белчо — прави усилие и върви успоредно с него.

И ето че се редят бразда, две, три — леха. . . Тъжното лице на Боне се разведри малко. Той забрави немотията и си подсвирна с уста.

— Не бързай толкоз, Белчо, че Сивушка не може като тебе. . . Хайде, Сивушке, хайде, слабушке, хайде, миличка. . . Уморихте се, ама какво да ви правя? И аз се уморих. . . Де-е, горе! Доле!

Белчо, изпечен стар вол, пъхти с ноздрите и пристъпя като някой големец. Дребната Сивушка се напъва с

всичка сила. Устата ѝ се отворила, гръбнакът ѝ се превил на кочияшка, тънката ѝ опашка се накокържила. Белчо пристъпи еднаж, тя — два пъти. Оплезила език — върви!

Наоколо няма никой. Из гората леко шумолят босите нозе на есента и под тях слабо трещят сухи съчки.

— Хайде, Сивушке, хайде, мила! — подвиква Боне и със страх гледа как кравата му все повече се уморява и губи сили.

— Стой! . . . Хайде малко почивка!

Уморените добичета се спряха. Боне отиде пред тях и ги замилва по челата.

— Белчо, ти от човещина не разбираш, умори много Сивушка! Нали, Сивушке? — заговори им той.

А Сивушка и Белчо спокойно и безстрастно го гледаха с тъжните си очи и дишаха тежко. От устата на Сивушка капеше пяна. Тя погледна белия си другар, погледна стопанина си и наведе жално глава.

— Що, миличка? Кажи! Тежко ли ти е? Сивушке-слабушке! Сърцето ти плаче, миличка. И днес да поработим, па утре е празник, цял ден ще си почивате. Ти какво ме гледаш, Белчо? Юнак си ти — говореше им Боне.

Но Сивушка не изправи главата си. Думите на господаря ѝ сякаш не бяха утешителни за нейното болно сърце. Хлътналите ѝ хълбоци тупаха силно и бързо. Краката ѝ трепереха.

— Кажи ми, Сивушке-слабушке, какво ти стана? — заговори уплашено Боне и почна да я милва като дете. После хвана ралото и подвикна:

— Де. . . хайде. . . да се поразтъпчете!

Белчо се напъна да пристъпи. Сивушка направи усилие да го придружи, но не можа и той се спря.

— Де! Хайде-хайде! — викна с висок и ободрителен глас Боне.

Ехото из гората живо му се обади.

Белчо тръгна пак. Сивушка направи още едно усилие, но краката ѝ се разтрепераха, тя се повали, падна в ярема и измуча жално.

Боне захвърли уплашено копралята, изпрегна бързо Белчо и застана смутен пред Сивушка. Тя лежеше неподвижно, с протегната шия, с муцунка, заровена в ровката пръст, със затворени очи и дишаше тежко.

— Стани, Сивушке, стани! — освободи я от ярема Боне и почна да я вдига за рогата.

Сивушка едвам отвори очи, погледна с молба господаря си, като че искаше да му каже: остави ме да си умра спокойно, и пак замижа.

Боне се завайка около нея и не знаеше какво да прави. Нивата орана-недоорана се печеше на слънцето. То еднично гледаше от небето и полека-лека отскачаше от пладне и клонеше зад баирите. Наблизо нямаше никой. Гората беше глуха.

— Хайде, Сивушке! Стани! Виж, Белчо ти се смее. . . Стани!. . . Не шегувай се, мила. . . я виж колко е ровка земята — само за оране!

Боне хвана кравата за роговете и полека почна да я вдига. Тя запъна краката си в земята и направи последно усилие да стане, но едвам се помръдна. И отпусна пак болно главата си на ровката земя и задиша по-тежко.

Боне седна пред нея, взе на колене главата ѝ, па я замилва и зацелува по челото.

— Не прави така, миличка! Съжали ме! Слушай! Само тая нива остана. Да орем, да я доорем, после почивка. . . До живот няма да те впрегна. Ще порасте твоята малка Галица и ще помага на Белчо. Пък ти цял

ден ще си лежиш в обора и ще си преживяш. Децата ще ти носят водица с белия медник, всяка сутрин ще те чешат, ще ти давам кърмило. . . Ти ще се оправиш, ще оздравееш и ще заякнеш, нали, миличка? Тогава Галица и Белчо ще орат, а ти ще пасеш на слога, ще ги гледаш и ще им викаш: работете, работете — и ще им се радваш. А вечер, като пусна Галица, тя ще те ближе и ще ти вика: добър вечер, стара майко! Стани, миличка! Стани! Хайде!

Но Сивушка се не поклати, нито отвори очите си да го погледне. Тя трепереше като трескава.

Боне стана, отчупи комат хляб, посоли го и го поднесе до устата ѝ.

— Нà, слабушке, хапни си!

Сивушка отвори очите си, погледна умилително господаря си и пак замижа.

Боне въздъхна отчаяно. Погледна нивата, която пръхнеше, погледна гората, която мълчеше, погледна Белчо, който пасеше кротко на слога, погледна слънцето, което бързаше, и видя, че е самичък в тоя валог, че отникъде няма помощ.

Той пак се обърна към болната Сивушка.

— Стани, миличка! Стани, че мечката е в гората, ще дойде да те изяде! — почна да я плаши той.

После взе от колата вехто скъсано черджe, наметна се с него, влезе в гората и почна да реве като мечка и да лази на четири крака към бедната крава.

— Бау! . . . Ауу! . . . — приближи се той до нея.

Тя отвори очите си. Дълбоко в нейния измъчен жален поглед гореше бесен ужас. Животното вдигна главата си и промуча отчаяно, но пак не можа да стане.

Боне хвърли черджето, изправи се отчаян над нея, прекръсти се и заплака.

Сивушка промуча още веднаж, отвори страшно очите си и престана да диша.

ЗАКЪСНЯЛАТА НИВА

Глъхне широкото поле под безстрастното августовско небе. Прегазило го е вече жарко лято и грозна картина е оставил след себе си селяшкият труд. От двете страни на пътя, докъде ти око види, се простират помачкани стърнища, без кръстци и ръкойки, покосени ливади, по които безсмислено се щура напъдена стока. Тъжно шумят узрели кукурузи, а из тях на облаци, на облаци се вдигат сиви врабци и като градушка падат по прашните пътища. Ниско над покосените ливади прелитат черни косета. Над главата ти безнадеждно гракне врана и отлети, в сърцето ти заседне скръб и те замъчи.

Отдавна е жътва минала.

Ала далече под село, сред широкото поле, усамотено стои непожънатата нива с наведени и почернели класове. От тъмни зори още там се мярка гиздава невеста по бели ръкави, с отпуснати краища на забрадката. Остър сърп блещи в ръцете ѝ, а под него падат ръкойка след ръкойка. От прегорелите класове се рони като дъжд изцибрено житно зърно и пада като съчми по острото стърнище, съчми, които удрят в сърцето младата жътварка. От нейните черни очи се сипват сълзи като градушка и мълком и неспирно текат.

До синура под трънлива круша виси пъстра люлка, а в нея изведнаж изпищява с прегракнал глас галена

рожба и пронизва като с остър шиш сърцето на майката. Тя хвърля сърпа и тича като луда, морна, потна, поема на гърди малкото пискунче, залюлява го тихо в прегръдките си и наведена над него, шепне му с любов.

— Мълчи, мама, мълчи, малка щерко, мълчи да пожъна!

И като спре сълзите си, запее му.

То млъкне, обвеси крехки ръце на майчина шия и сякаш се вслушва в тая тъжна песен, която са пели дедите му, която я пее баща му и майка му и която може би то ще пее някога сѐ с тоя тъжен глас. Вслушва се, гледа майка си и на сухите му страни грейне усмивка.

Наблизо, под сянката, усукан в парцалива черга, лежи болен дядо Сава. Бялата му чорлава глава безжизнено се покои върху златен сноп. По мъничкото му изсъхнало лице, набръчкано и потъмняло като пръст, едвам личи живот. Слабият дъх на немощните му гърди едвам движи изсъхналите и попукани устни. Кметът беше го изпратил от селото да повика снаха си, че някакви стражари я дирели, и бедният старец едвам се дотътра с тоягата си дотук — омаломощен и изоставен от клекавите си крака.

— Невясто, водица! — изпъшка угаснало той, размърда се и с лелечене повдигна сухото си тяло, изгубено като дрипа в сламата, на която лежеше.

Лазаринка бързо остави мъничкото и загрижено поднесе стомната до устата на болния.

— Их, тате! Защо ли си дошъл? Като не мож — да си си седял дома. . .

— Какво да правя, бе щерко? . . . Дойдоха, подкараха ме и аз къде-ща! . . .

— Не видят ли, че си болен? Душовадци ли са?

— Омръзна ми и в къщи, снахооо! Дотегна ми да

лежа. . . Рекох да се поразходя, дано се разшават кокалите ми, та да ти помогна. Ти иди, снахо, иди, нали те викат! Аз ще полежа, па полека-лека ще се върна.

— Аз няма да ида, тате, чу ли? За какво им съм потрябвала? . . . Дойно нали затвориха, нек взимат от него, що има да взимат. . . Мен да не задяват!

— Ех! — въздъхна старецът и замълча, сякаш потъна в някой вир. После почернелите му устни пак замърдаха: — Дойно. . . Дойно! . . . Той ме разсипа мене, той — грях му на душата! И тебе почерни, снахо.

Лазаринка не отговори. Тя вижда колко прави са свекровите ѝ думи, но те пак я мъчат, пак ѝ се струват обидни. И един потаен протест вълнува душата ѝ. Тя обича Дойно и тежко ѝ е, когато говорят лошо за него. Преди години той като орел я грабна от бащините ѝ колиби и я отнесе чак в планината. Какви дни преживяха те, какви! . . . Оттогава Дойно е за нея всичко и тя не можеше току-така да чува за него съд и проклетии, макар че той бе затворен преди месец за убийство.

Но старецът, измъчен, не можа да задържи глухата си, трептяща от немощ реч:

— Той. . . да стане убиец!. . . Разбойник ли беше баща му, а? Не можа ли да претрае неговата луда глава!. . . Ето ме! — Какво не ми се е случвало в живота, ама съм търпял, търпял като куче. . . Сиромашия, сиромашия, ама с честта си доживях до старини! А той? Ах, той!. . . Проклел бих го, невесто, ако не си ти и малкото.

— Ти пак го прокълни — рече задавена от вълнение Лазаринка и заплака. — Тате, не обичаше ли те той, не гледаше ли те? — глухо зарида вече тя.

— Кой дума за това, снахо? — захлипа се в сълзи старецът. — Кой дума това? . . . Дойно — бог да го поживи! — едвам произнесе той и тури ръка на сърцето

си, омекнал и съкрушен. — Но дотам ли трябваше да отиде той, дотам ли? Да убие човека! Боже, боже!

Остра кашлица отне слабите слова на дядо Сава. Той запъшка и отново сложи бяла глава на златния сноп.

— Думах му аз, бе татко, да се не пречка с него. Той е човек богат, може ли Дойно с него да се бори? Думах му — рече невестата.

— Ами като го знаеш какъв е, защо му обади онова, а? Да бе си мълчала. . .

Лазаринка спусна кърпа ниско над очи и лицето ѝ пламна от срам.

— Не мога аз да мълча! Как ще мълча? . . . Да бе веднаж, да бе дваж, ами всеки ден, всеки ден! Закача ме, пари ми подхвърля. . . Мога ли да търпя? Каква съм аз, да търпя на тоя безочник?

— Ох! — изпъшка старецът. — Дойно, синко, какво ще стане с теб!

— Ще го пуснат, тате.

— За убийство? Да го пуснат? . . . Ох, ще загине детето ми! — простена дядо Сава. — Не можа ли да потрае? Малко покорство трябва.

— Покорство, покорство, все покорство! Оня и сега нямаше да ме остави на мира, ако Дойно не беше му светил маслото! — рече твърдо Лазаринка.

— И ти ли, снахо? И ти ли си на неговия ум? Затова и тебе мъкнат по съдилищата! . . . Хайде върви си, виж защо те викат. . . То се е видяло, че и днес няма да се дожъне.

Старецът се помъчи да се вдигне, но не можа.

— Лежи си, тате, лежи. . . Аз няма да ида!

— Иди, снахо, иди, да те не карат насила!

— Няма да ида. . . какво съм крива аз, да си оставям нивата неожънатa?

— Иди, снахо! . . . иди!

Немощните думи на стареца се задавиха в едно море от скърби. Из угасналите му очи, като из два тъмни кладенци, бризнаха сълзи и обилно обляха сухото му лице. Лазаринка се захлупи над люлката на мъничкото, което гуткаше като гълъбче, и зарида с тих припев.

Слънцето упорно бе се спряло на пладнина. Над глухото поле триж по-глухо се простираше небето, лазурно и дълбоко. Незнайни пътници минаха из пътя и спряха учудени погледи към тая усамотена, непожъната нива, в която като в гробища се чуваше сподавен женски плач, и заминаха надалече.

ПЪДАР

ЛИЦА: Пройчо — селски пъдар, 20-годишен момък
Катерина — селска хубавица, хитро и весело момиче.
Пенка, Еленка и Иглика — нейни другарки, весели, лудички и хубавички момичета, всички скришом една от друга влюбени в Пройчо.

Полянка. Тесен неравен път, нагоре от нея, криволи между ниските сухокаменни огради на лозята. Тук-там иззад оградите се вдигат ширококлонни орехи. През изровения прелез на срещната ограда бежишком, с весели викове и подплашени скачат една след друга Пенка, Еленка и Иглика, спират се на полянката и с вълнение гледат надире. Всичките с кошнички в ръце.

Пенка. Не тичайте толкова ма! . . . О, боже, скъсиха ми се краката!

Еленка *(към Иглика)*. Видя ли го, ма Иглико, или само ни подплаши? Вижте как дишам! Сърцето ми ще изскочи!

Иглика. Пък ти не тичай толкова! . . . Кой те кара?

Пенка. Истина, ма Иглико, видя ли го? Как ни из-пла-шиии!

Иглика. Видях го ма, нима ще ви лъжа! Боже, какви сте! Видях го в черешака как ни дебне. Пълзи по шумата като смок. Пусти Пройчо!

Всички дружно и звънко се изсмиват.

Пенка *(плесва ръце)*. Ами Катерина?

Еленка. Тя остана. Ако смее, рече, нека дойде!

Иглика. Ба, много го е страх! *(Шепне им нещо. Всички се изсмиват.)*

Пенка. Знам, знам защо остана. Нима вече толкова се не бои! . . .

Еленка. Не бои се ма. О, колко е свободна! Аз не смея да остана, ако щеш ме уби. . .Сърцето ми още не може да се смири. Ти видя ли го, ма Пенке?

Пенка. Как ще го видиш, ма? Щом писна Иглика, аз драснах из лозето като луда. Какво сладко беше гроздето, та не знам отде го мътната измъти тоя Пройчо.

Иглика. Май киселко щеше да ни излезе.

Еленка. Ако бе ни пипнал! . . . *(Замисля се.)*

Пенка. Кажи си ма, Иглико, истина, видя ли го?

Иглика. Хва-ла божеее! Видях го ма.

Еленка. Причинило ти се е. . . Кой знае какво си видяла, я някой пън я!

Иглика. Какъв ти пън ма! Тѐ сега! . . . И Пройчо ако не познавам! . . . Видях как се сниси зад оградата и полази полека, полека, като котка за врабци. Пушката му блещеше в ръцете като змей.

Пенка. Да го разтресе тоя Пройчо! Щяхме да си наберем.

Еленка. Да бяхме стояли ма, какво щеше да ни направи?

Иглика. Какво ще ни направи? Нали знаеш какъв бутниколиба е Пройчо. . . Ще-е. . . *(Шепне им нещо.)*

Пенка *(удря я галено по устата)*. У, каква си! Ще зер? *(Скрива си лицето в ръце.)*

Еленка. Ще-ще, ще му приседне. . .

Смеят се.

Пенка. Слушайте, ха да му се разсърдим!

Иглика. Как щѐ му се разсърдиш ма?

Еленка. Чуй, Иглико, разсърди му се ти и не го поглеждай, нито му приказвай. Ние ще го закачаме — та да се пука от яд!

Пенка. Когато ти се усмихне, ти му се намръщи и си изкриви устата. . . Така. . . Как умееш да го правиш това!

Иглика. Аз не мога да се сърдя ма. . . Щом ме погледне, и ще се засмея. . . Разсърди му се ти, Еленке, ти имаш по-кораво сърце. . .

Еленка. У-у! . . . Аз не мога го направи. Кораво сърце съм имала! Каква си, Иглико! Пенка най-добре може да го направи. . . Може, докато е жива, да му не продума.

Пенка. Мога зер! Не мога ден да трая. Щом ми рече «Пенке, погледни ме», и ще го погледна, без да се усетя.

Иглика. Е, какви сте!

Еленка. Някоя от вас го обича! Познавам!

Пенка. Иглика, ако го обича, нека го обича! . . . Хич не ѝ завиждам.

Иглика *(към Пенка)*. Пък аз знам, че ти го обичаш.

Еленка *(с тъга и ревност)*. Вие и двете го обичате.

Пенка. Тебе — яд ли те е?

Еленка. Пък. . . като не казвате, та. . .

Иглика. Ти като се сърдиш — то. . . ти го обичаш. Ти отвори дума. . .

Еленка *(червенее от срам)*. У, какви сте! Няма да ви го взема, не бойте се. *(Обръща се сърдито.)*

Пенка. Ами Катерина ма? Де остана?

Иглика *(сочи с ръка)*. Не виждаш ли я? Ето там — е, между лозите. Бере си слободно, не иска и да знае. Що е хитра! Гледай как се снишава и бере.

Пенка *(вика)*. Кате, остави и за нас ма!

Катерина *(обажда се)*. Ух, страхлушини-и! Комуто се яде, нека си набере.

Еленка *(дърпа ги)*. Хайде и ние да влезем! Ха да влезем!

Иглика *(подсмива им се)*. Де, недейте!

Пенка. Ха да влезем, ма Иглико, ха да влезем! Три сме ма... И Катерина — четири: защо да му се боим?

Иглика. Ами ако ни подгони?

Пенка и Еленка. Ще го хванем, да го вържем.

Пенка. Ще му разпашем пояса и ще го вържем с него за ореха.

Еленка. Да му дойде ума...

Иглика. Ма с огън не си играйте!

Пенка. Ще му сипем водица... Ха да влезем ма! *(Покатерва се на прелеза и запява последвана от другите.)*

Покрай, Кате, покрай, душо,
да се не удавиш!

Веднага всички уплашено писват и хукват надире из пътя. След тях тича Катерина. В една ръка държи пребрадката си, в друга — кошницата. Тъкмо когато да скокне на пътя, Пройчо посяга от прелеза и я хваща за плетника.

Катерина. Пройчо, жив да си, пусни ме!

Пройчо *(закачливо и без яд)*. Падна ли ми в ръцете! Чакай сега!

Другарките на Катерина, които стоят на почтено разстояние, вземат по един камък и заплашително мерят към Пройчо.

Пенка. Пройчо, изсъхва ти ръчицата — пусни момичето!

Катерина. Пройчо, жив да си, пусни ме!

Еленка. Пройчо, в гроб да те пуснат — пусни момичето!

Катерина. Пройчо, жив да си, пусни ме!

Пройчо. Вие кълнете, тя благославя... Кате, ще те питам нещо!

Иглика. Пройчо, да те пройдат — пусни момичето!

Катерина. Пройчо, просто да не ти е, пусни ме!

Пройчо. Какво търсиш в чуждо лозе?

Катерина. Като сме влезли — не сме го изяли! Пройчо, пусни ме бе! ... Е! ... Ти от шега не разбираш, отскубна ми плетника... Ох, олеле! Пройчо, милост нямаш ли? *(Уж плаче.)*

Другарките й пристъпят малко напред и мерят заканително.

Пусни я, бре Пройчо!

Пройчо. Не я пущам... Да я науча как се бере чуждо лозе.

Пенка. Ти защо задяваш чужди моми?

Пройчо. Защото съм ерген.

Иглика. Не те е срам!

Пенка. Хубаво, хубаво, не те е грях!

Еленка. Е, то пък вече...

Иглика. Много ти прилича, Пройчо, чакай...

Катерина. Е, защо ме държиш, Пройчо?

Пройчо. Кажи, обичаш ли ме, ще те пусна.

П е н к а. У, какъв си, Пройчо! *(Сочи разсърдено с пръст и се обръща настрана.)*

П р о й ч о. Не ме е страх.

Еленка мълчешком прави същото.

И от теб не ме е страх.

И г л и к а. Чакай, Пройчо, чакай!

П р о й ч о. От тебе никак.

В с и ч к и *(към Катерина)*. Плачи мари, плачи да те пусне!

К а т е р и н а. Та не плаче ми се ма. . .

П е н к а *(към другите)*. Я да си отидем — да ги оставим.

П р о й ч о. Идете си! *(Към Катерина.)* Кажи, обичаш ли ме?

И г л и к а. Речи «не» мари! Коя теб ще те обича бре?

Е л е н к а *(ревниво)*. Да съм на твое място, Кате, какво бих му надумала. *(Гласът й затрепервa.)* Да, той, той да прави така. . .

П р о й ч о. Кажи, Кате, обичаш ли ме, или не? Каквото и да кажеш — ще те пусна, само кажи.

К а т е р и н а *(сърдито и галено се дърпа)*. Пусни ме бре! Е! Какъв си! *(Закрива си лицето с ръце.)*

П е н к а. Да съм аз на твое място, Кате, каква клетва бих му изрекла, на. . . *(гласът й се разтрепервa)* на. . . на. . . тоя. . . Чакай, Пройчо. . . Ще ти се разсърдя! . . .

П р о й ч о. Защо? Аз на тебе нищо не правя.

П е н к а. Пусни момичето де. . .

П р о й ч о. Кате, отговори ми. *(Близо до ухото й, с вълнение.)* Обичаш ли ме?

П е н к а *(пристъпя към Пройчо)*. Пройчо! . . . Кате, кажи «не», кажи «не». . . Ако те не пусне, ние ще стоим тук до довечера, и той не може да ти стори нищо.

П р о й ч о *(страстно и умолително)*. Обичаш ли ме, Кате?

Е л е н к а *(с ревност)*. Катеринке, кажи «не», сестрице, кажи «не» на тоя вироглавец! *(Доплаква й се.)*

П р о й ч о *(с вълнение)*. Обичаш ли ме, Кате?

И г л и к а *(ревниво)*. Не, не! . . . Тя не те обича. Кажи «не», Катеринке, кажи «не»! . . . *(Гласът й плачливо затреперва.)*

П р о й ч о *(с вълнение и глухо, притиска се близо до нея и я хваща през кръста)*. Кате, Катеринке, кажи, обичаш ли ме?

К а т е р и н а *(немощна, засрамена и развълнувана)*. Обичам те!

Другарките й изпущат камъните.

З а в е с а

ПРЕСТЪПЛЕНИЕ

Ето. След три години скитане по чужбина Липо пак се връщаше в село. Бос, с тесни стражарски панталони, попукани от напора на едрите му бедра, по риза — кирлива, залепена като мушама на плещестата му потна снага, рошав и нечист, с оръфана сламена шапка на главата, той — двадесетгодишен момък — изглеждаше много по-стар. Липо върви покрай Искъра полека-полека, с ръце, метнати като ветрила на голямата тояга, препречена през плещите. Босите му крака тежко пухат в дебелия мек като брашно прах по нажежения от слънцето път и вдигат цели облаци.

Пътят на прищевки се вие из хубавия пролез на реката и ту полазва върху плочестите нанагорници, ту се спуща край песъчливите брегове. Наоколо се вдигат високи върхове и гори, облечени в зелено. В синьото небе над тях се спряло юлското слънце и пече, та гори. В задухата между баирите реката тежко диша хладина, немирно се мята, негодува и бърза към полето да си отдъхне нашироко.

Всички тия места бяха познати на Липо, но той ги заминаваше като чужденец и не чуваше даже шума на реката, покрай която някога заедно с баща си пасеше селските говеда. Той вървеше тежко и бавно към ония

гористи баири пред него, зад които беше селото им, и мислеше за майка си, наскоро починала, за баща си и за сестра си, която остави дете, а ще завари мома за женене.

— Ех — въздъхна той, — нищо не могох да им занеса! Изгубих си годинките! Няма какво! Като ида в село, ще се стегна мъжки. Ще работим нивите, както трябва, и пак ще се съвземем. . . Да се поотплати веднаж старият — оттам нататък не ме е страх. . .

И Липо мечтае как ще си направят нова къща, с градина зад нея, как ще се ожени за най-хубавото момиче в селото, какви хубави дрехи ще ушие нему и на баща си. Как всеки празник, щом чукне първо клепало, той ще ходи в черква с булката си и ще пали свещ пред новата икона, която сам ще поръча да направят. Всички хора ще ги поздравляват, ще им завиждат и ще им се чудят! Всичко е занапред. — На какви занаяти се не залавя Липо! Полицейски става, боклукчия става, слуга става, спирач става — и не можа да спечели. Ама миналото учи човека. Той знае вече как трябва да се живее.

При едно кладенче в гората Липо се отби да почине и полегна на гръб под горската сянка. През клоните на дърветата се виждаше небето. Зелените букови листа полека си играеха с лъчите на слънцето, наоколо лъподхвъркаха птички, гукаха гълъби и всичко това лъжеше мечтите на Липо като някога, когато беше дете и обичаше малката Николина.

Из гъстака запращяха сухи съчки и се чу рязка кашлица. При кладенчето, без пътека, слезе дребен, сух петдесетгодишен човек със селски потури, с мундир и шапка на горски стражар и с пушка на рамо.

— Добър ден — поздрави той Липо със слаб глас и пак закашля силно.

— Я. . . тате! Ти ли си бе? — изправи се Липо.

— Синко! . . . Липо! — едва можа да продума горският стражар, като позна сина си. — Идеш си, а?

В душата на тоя прост, болнав човек извря една силна и топла струя от любов и милост, събирана с години, и задуши гласа му. Липо, засрамен и някак виновен, не смееше да погледне баща си в очите, а само премяташе една сламка в ръцете си и не знаеше какво да каже. Баща му седна срещу него, сне шапката и въздъхна:

— Е, синко, рече да се прибереш вече, а? Не си му избрал времето!

— Защо, тате? — попита гузно Липо и закъса сламката със зъбите си.

— Защо? Останахме без волове. . . Няма с какво да се работи. Кравата умря. Еша ѝ дадох пощо-защо на чорбаджията, та прихванахме там малко. . . Вързах си ръцете. . .

— Затова ли стана горски?

— Станах — какво да се прави! . . . Сега стана кмет оня вълк, та ме предума. За него служа. Триесет лева ми е заплатата на месец, ама само десет вземам, ония прихващаме на сметка. . . Скитам по горите по цял ден и мисля, мисля — главата ще ми се пукне. . . Какво бях, какво станах!

Старецът наведе прошарената си глава към земята и млъкна. Гласът му се откъсна като на плач. Суха кашлица зацепи гърдите му.

Липо погледна баща си и му стана жално. Искаше му се да каже нещо добро, нещо утешително, да го насърчи, но той не знаеше какво, не намираше думи.

— Тоя проклет мундир стяга душата ми, синко, задушва ме. . . Не съм си на нивата вече. . . Ех! — въздъхна старецът. Гласът му трепереше и издаваше сърцето, което плачеше. Лицето му беше бледо и страдалческо.

— Гледай си работата, тате. . . Такива са времената, какво ще правиш? Полека-лека всичко ще се оправи. Ето ме нà — здрав съм. Ще се стегна на работа и ще надвием. Човек, като вземе да се окайва и да мисли, остави. . . Не трябва да се боим. . .

— Ех, синко, синко! — въздъхна бащата. — С какво ще работиш, с голи ръце не може. . . Прогни ми ралото под стряхата. И нему червеят яде сърцето, като и на мене. . .

— Какво и да е, тате, ама не трябва толко да се отчайваш. . . Имаш деца най-после. . . Малко надежда имай в нас. . . Аз, Ивка. . . нали сме здрави. От що се боиш? — заговори Липо да утеши баща си, но старецът се не обърна и да го погледне. Той седеше с наведена глава, с очи, устремени в земята, и сякаш не чуваше думите на сина си и не намираше в тях ни сила, ни горещина, ни утеха.

— Ивка, викаш ти, а? — каза той като в просъница след дълго мълчание. — Ако знаеш ти какъв срам тури тя на лицето ми!

Липо вдигна глава и погледна уплашено баща си. Почернялото му от слънцето лице пребледня като на трескав. Очите му се отвориха, широки и учудени. Той прехапа устни и почака да чуе това, което баща му не доизказа. Но старият не проговори.

— Какво има, а? — попита нетърпеливо Липо.

— Срам ме е да ти кажа, сине! — отговори бащата, без да погледне сина си. — Не смея пред хората да изляза. . . Трудна е. . . И това дочаках. . .

Като чу това, Липо се изправи, сякаш дигнат от някоя пружина, и скръцна със зъби:

— Аз знам от кого е! Синът на оня вълк, дето ни яде. . . Нено е това. . . чух нещо аз. . .

— Женен човек, и на! Съсипа ни честта! Сега не знам какво да правя! — каза с тъга старецът и остана сè така неподвижен. — Слаб съм, не мога да се боря с тях. Ех, синко, ти по-добре не ходи в село. Не мож живя ти там от хорски присмехи, от думи. Ще туриш бела на главата си. По-добре върни се в града и живей, както можеш, па тука нам господ да ни е на помощ!

— Съд, съд за такива! . . . Да не прощаваш, тате, всичко да продадеш, ама да не прощаваш. . . Ако има право, да го тикнат в затвора да се сплуе. Ако не, аз сам ще вляза в затвора, но това няма така да оставя! — рече разтреперан от гняв Липо и се удари по широките голи гърди.

— За такива съд няма, синко. . . Съди го, прави го каквото щеш, пак той прав ще излезе. Рекох днес да сляза долу на пътя и да го причакам, стягаше коня да ходи в града, та пак да му приказвам, да я дене някъде, че не мога да я гледам — рече старецът и метна пушката на рамо да върви.

Липо помисли, помисли, погледна баща си, който вече тръгваше, и го спря:

— Не, тате, ти си иди в село, па кротувай. Аз ще ида в града да се допитам до някой адвокат и тогава ще видим. . .

— Ех, синко — въздъхна бащата, — ние сме хванати в серкмето и колкото повече шаваме, толко повече се заплитаме. . . С кои очи ще тръгна аз по съдилищата за такива работи?

— Ти слушай какво ти казвам, тате. Аз главата си

ще заложа за тая работа. Върни се в село, след два деня пак тук ще се срещнем.

Бащата постоя, помисли, па махна с ръка, въздъхна и възви из пътеката за към село. Прегърбавен, грохнал и дрипав, той с мъка се запровира из гъстака и сухата кашлица пак зацепи гърдите му. Липо дълго гледа след него, па се хвърли на земята по очите си и зарида с глас.

Когато той стана, слънцето беше отскочило от пладнина и силно прижижаше. Даже птичките бяха се смълчали в гората. Нито листец трепкаше по дърветата. Само Искърът долу еднообразно шумеше.

Липо изтри мокрите си очи, пийна водица от кладенчето, зема тоягата си и тръгна обратно из пътеката, по която дойде. Като излезе из гората, той се спря и погледна надолу. От срещния връх се спущаше прашен път и се простираше покрай реката като платно. По него бавно слизаше конник и пееше.

Липо се спусна по урвата надолу, спря в шубраките край пътя и притаи дъх. Той позна, че това е Нено, когото баща му щеше да среща. Той в миг забрави всичките съдилища на света и душата му кипна за отмъщение.

И когато Нено наближи, той изскочи внезапно на пътя, хвана му коня за юздите и извика силно, като обезумял:

— Слизай!

Нено се уплаши. Красивото му червено лице пребледня. Той остана като закован на коня и не можеше да познае Липо.

— Слизай! — повтори Липо разтреперан. Нено покорно скочи от коня. Той помисли, че неговият нападател ще му иска пари, затова извади дълга кожена ке-

сия и я хвърли пред него. Тя падна тежко в праха, иззвънтя и гайтанът ѝ се проточи на пътя като влечуго. Липо се наведе, хвана я за края, замахна с нея и тъй силно удари слисания Нено по главата, че той падна.

Тогава Липо заслага по главата му тежки удари с голямата си тояга, бързо и силно, като че трепеше змия. Нено не шавна. Главата му стана на пита. По пътя и по дрехите на Липо пръскаше кръв и месо, но той, упоен от отмъщение, не обръщаше внимание на това, а все удряше, удряше и удряше. . .

Кончето беше избягало далеч, настръхнало гледаше страшната сцена и цвилеше.

Искърът, задушен в тоя маранлив пролез, немирно се биеше в бреговете, шумеше, негодуваше и бързаше към полето да си отдъхне нашироко.

ПО ЖЪТВА

Усилна жътва кипи из равното Софийско поле. От край до край, докъде ти око види, се люлеят златни ниви и морни работници се мяркат там от тъмни зори. Бог тия дни даде страшна жега. Свило се е синьо небе над земята и сипе огън и жар. Над широкото поле трепери адска маранà. Отпуснати и уморени се синеят далечни гори и планини, и сякаш чакат кога полето а-ха ще пламне в пожар. Птичките са забягнали далеч из хладните усои и не им се чуе гласът. Само гугутка се обажда изрядко от сенчеста круша или грив гълъб усамотено префюфюква с криле към гората.

Тежко и душно.

Слънцето се е спряло огнено и немилостиво в небесата, но жарките му лъчи не пъдят от полето работливите селяци.

Неуморно те жънат там и трупат златни снопи. Пот се сипе от челата, душата без сила остава, няма почивка. Узрялото жито не чака.

Бог обилно наспорѝ тая година и не прати ни град, ни скакалци, ни грозна напаст за греховните селски души, напатени и настрадани. Зарадва ги той с благодатни майски дъждове и не искà да им отнеме лелеяната в душа надежда за плодовита жътва.

Колко думи, молитвени и чисти, се изтръгнаха от ободрените селски души!

— Бог ни помага! Нека работим, нека работим!

И ей в това усилно време, под адския слънчев пек, над златното поле ехтят песни и се носят на вълни чак до небесата като благодарствени молитви. Подемат се из краището нейде дружни момински гласове, залюлее се песен млада, волна, широка като полето, светà като любовта.

Из други задселски краища се отзове друга, мило, високо, и изпрати надежда и сили.

Левент Никола често оставя тежък сноп и дълго се ослушва. После усмихнат и бодър гледа как жънат сами-самички стара майка и малка сестрица.

Тя се обръща и весело го задява:

— Бате, не мож позна Пенкиния глас!

И прижуреното ѝ пълно личице, младо и свежо, светне от усмивка.

— Долавям, но слабо. . . слива се с другия и се губи! — отговаря Никола, па наставя:

— Майко, я си почини и ги послушай! Ако схванеш Пенкиния глас, да знаеш, че наистина снаха ще ти стане.

Изправя се старата му майка, усмихва му се с любов и като зажъна, рече:

— Ако ти не мож ѝ позна гласа, та аз ли ща, бре синко?

— Да пее сама — през море да е, ще я позная!

В миг млъкна дружна песен и полето затихна. И ето че някъде далече се поде самичък глас — висок, звънлив и треперящ. Той се емна леко и тихо, па полека-лека се засили и се залюля на мощни вълни над полето.

Никола остави снопа и плесна ръце.

— Ето я нà — тя е!

И дълго се ослушва.

А песента се шireше, волна и млада, чиста като извор, пълна с надежди и желания. Тя кичеше на китки мили хубави думи и ги пращаше с любов някому някъде. И ту развълнувано глъхнеше, ту смело се вдигаше, сякаш се бореше с някоя безкрайна скръб, с някое злокобно съмнение, и победоносно взимаше връх и се носеше стремително и гордо.

Не изтърпя Никола, а се изстъпи сред нивата и се провикна:

— Еее-ех!

Екливи и ободрителни смехове му отговориха от околните нивя.

Леко се завълнуваха узрели класове и весело си зашушукаха нещо.

Чу го Пенка отдалече и му прати закачлива и обична песен.

Над полето, сякаш с кръст в ръка, прехвръкна надеждата, по нея радостта.

Ободриха се морни души и заехтя полето пак от смях и песни.

Но ето че дотича из отдалеченото краище босоного хлапе и уплашено обади, че Пенка примряла от жега.

Грозната вест се разнесе из уста в уста по цялото поле.

Пенка примряла от жега!

Боже!

Пак жертва!

Град да бе паднал, не би тъй убил сърцата.

Захвърлиха жътвари остри сърпове и затичаха нататък, плахи и тъжни.

— Боже, дано лъжа бъде!

И булки и моми, и мъже и жени, и майки се стекоха на Пенкината нива ужасени.

Край златен сноп бе паднала възнак, като с куршум ударена, Пенка — селско дете обичливо. Бяла пребрадка небрежно бе паднала над чело, да засени хубавото ѝ лице. Тъмнееха гъсти ресници, мъртвешки склопени. Из полуоткрити уста бе потекла струйка алена кръв и обагрила бялата ѝ гушка. Едната ѝ ръка още държеше острия сърп, другата грижливо стискаше ръкойка класове.

Слънчев удар бе убил момичето.

Спусна се Никола изумен, отчаян, разбута навалицата и падна разбит до студеното ѝ мъртво тяло.

— Пенке, моя радост, моя песен!

Гласът му се сподави в ридания.

*

На другия ден слънцето все тъй жестоко и силно печеше, но из нивите се не мяркаха работници, макар че бе делник. Златни класове се ронеха и горяха самотни.

Полето празнуваше тъжен празник.

Погребваха Пенка.

СПАСОВА МОГИЛА

Дядо Захари върви полека и крепи на гърба си малкия Монка. Той е скопчил сухите си ръце около шията му и безсилно се е отпуснал. Браздулици пот шарят изгорялото лице на стареца и мокрят опънатата му от напрягане шия. Ръчичките на Монката го душат и мъчат тъй, че пред очите му минават кървави мъгли, но той върви полека и грижливо крепи товара си.

Слънцето вече захожда. Наоколо из миризливите ливади, из зелените нивя, из храсталаците и тъмните кории, които се простират надалеч, таинствено и с въздържано дихание дебне нощта.

Пък хора, хора! От всички страни, по всички пътеки идат хора един през друг, настигат се, заминават се, все към оная висока, стръмна и островърха могила, Спасова могила. Вижда се кичестият стар дъб на върха и малкото бяло параклисче до него. По голата зелена стръмнина плъзнал свят като мравуняк. Дядо Захари гледа и се чуди. Отде се взе тоя народ, това чудо! С кола, с коне, пеши, отблизо и отдалеч, отвсякъде идат хора и бързат нататък. Между тях какви не, какви не! Бедняци, дрипави, с оголени меса. Богати, пременени празнично. Всички носят по един недъг и по една надежда за изцеление. Някои с пречупени кръстове се влачат като змии, други на кокили, трети с мръсни рани по тялото. Слепи, сакати. . .

— Дядо, къде отива тоя народ? — пита болният Монка.

— Всички там отиват, чедо.

— Всички болни ли са, дядо?

— То целият свят е болен, синко. Едни от това, други от онова. Няма здрав човек на света. Гледаш, тялото желязно, а душата — гнила.

От върха се понесе тихо черковният глас на дървеното клепало и се разля като благословия по цялата зелена околност.

Дядо Захари седна уморено край пътя и въздъхна:

— Прекръсти се, чедо!

Монката откопчи ръце от шията на дяда си, па и двамата дълго се кръстиха, седнали в зеления бурен край пътя.

— Дядо, искам да походя.

— Слабичко си, момченцето ми, ще се умориш.

— Искам да походя, бе дядо — настоя плачливо Монката.

Дядо Захари го повдигна грижливо и като го улови за ръка, тръгнаха пак. Монката, десетгодишно момче, болнаво и хилаво сираче, тръгна край дяда си като сянка. По бледото му сухо лице се прозираха големи сини жили, краката му се преплитаха от слабост, ръцете му висяха като клечки. Големите му сини очи, някак страшно отворени, се въртяха навред и с едно умилено учудване следяха ту птичките, които мълчаливи прехвръкваха към гнездата си, ту гривите гълъби, които чезнеха във вечерното сияние към тъмната кория на запад, ту златните мушички, които жеркаха като водни капки във въздуха.

Дядо Захари вървеше съвсем полека, за да не умори малкия, но като видя, че слънцето вече заседна и хората по пътя намаляха, той отново го качи на гръб и тръгна по-бързо.

По върха на могилката се мяркаха човешки сенки безцелно, като заблудени.

— Хората си търсят вече място, закъсняхме, сине — рече старецът.

— Дядо господ рано ли ще слезне там, дядо? — пита Монката.

— Къде ти рано! Той ще чака да дойдат всички, които са тръгнали. Зер има и отдалече, има сакати, слепи, има такива, дето не знаят пътя, може да се заблуди някой. . . Като се приберат всички и като заспят всички, дядо господ ще повика едно ангелче да му носи патерицата и ще му каже — хайде! Ще се спуснат мълчаливо там отгоре, измежду звездите, и полека-лека ще слязат долу. Ще мине дядо господ между тоя народ, дето е тук, тихо, никой да го не чуе, никой да го не види, и ще каже изцеление на всички. После полека-лека, както си е дошъл, ще се вдигне и ще си отиде на небето. Също както някога се е възнесъл на планината, тѐ на тоя същия, утрешния ден — Спасовден.

— Болните ще оздравеят ли, дядо?

— Всички — всички! — отговори с дълбока увереност дядо Захари. — Може сега, може след година, след пет, след десет. Който вярва, ще се спаси.

Монката слушаше тайнствените думи на дяда си, пропити с гореща вяра, и макар че не ги разбираше, на душата му ставаше светло и топло. Той сложи бледото си лице върху рамото на дяда си, взря се във високия дървен кръст на могилата и се замисли. Всички, всички ще оздравеят. Кой сега, кой след пет, кой след десет години. Защо дядо господ, като дава здраве на хората, не им го даде още сега? Утре всички да се върнат здра-

ви. Ето, дядо Захари се измъчи да го донесе тук, а пък той може да оздравее чак след десет години. Не, Монката иска да оздравее още тая нощ, та утре да се върне здрав, да тича по ливадите, да си бере цветя, да гони пеперудите и да играе на топ с другите деца. Откога, откога той не е играл на топ! Как му се е доиграло!

— Ами остават ли някои за след двайсет години, дядо? — пита ненадейно Монката.

— Божа воля, чедо! Може и след двайсет — отговаря дълбокомислено дядо Захари и въздиша.

Монката пак се замисля. След двайсет години! Детският мозък на болното момче никак не може да разбере това и върху чистата му душа, изпълнена с надежди и радост, пада сянката на разочарованието. Да беше знаял, той щеше да иска от дядо си да го води при доктора. Наистина, всички казват, че докторът искал много пари, но човек, като му се помоли, може и с по-малко да мине.

— Нали докторите могат да лекуват отведнаж, дядо? — пита пак Монката.

— Какво може да направи докторът без божата воля! — отговори дядо Захари и настави малко укорно: — Глей какво ме питаш!

Монката не каза нищо.

Дядо Захари мълчаливо и с усилие върви по кривата пътека, която се качва на могилата, и браздулици пот една след друга шарят лицето му.

Като излязоха на върха, беше вече тъмно. Звезди обсипваха гъсто небето, една до друга, като никога. Тяхното кротко и чудно сияние притискаше мрака към земята и Монката освен сънливите сенки на околните върхове не можеше да види ни корията, ни полето, ни тяхното село, ни пътя, по който дойдоха. Дядо му събираше из трънаците шума и съчки за огън, а той се въртеше около него, взираше се плахо в тъмнината и някакъв тайнствен страх пълнеше душата му. Малкото прозорче на параклиса като светло око гледаше в тъмнината неподвижно и страшно, а силуетът на кичестия дъб до него стоеше като голяма и грозна мечка с отворена уста. В тъмнината се мяркаха мълчаливо и тайнствено човешки сенки като призраци, които внезапно никнеха из земята и пак потъваха в нея. Тук-там горяха огньове и около тях се чуваха откъслечни разговори или продължителни, дълбоки и болезнени охкания, от които настръхваше косата на малкия Монка. Някъде в тъмнината простена немощен глас:

— Мамо, майко, повдигни ме, майчице! Умирам.

— Дядо! — прихленчи Монката и се сви в коленете на стареца, който стъкваше огъня.

— Не бой се, чедо, не бой се! — погали го дядо му.

Като повечеряха, дядо Захари уви Монката хубаво в абата си, па и двамата легнаха един до друг край мъждивия огън.

На Монката се не спеше. Той слушаше откъслечните говори на хората, които лежаха тъмни и неподвижни като мъртъвци около огньовете, слушаше дълбоките въздишки на болните и в ума му изпъкваше голямата икона в селската черкова, дето е изписано второто пришествие с пъкъла, с дяволите, с грешниците, над които със страшна сила лети из облаците дядо господ, голям и сърдит, със златен венец на главата.

— Дядо, кога ще дойде второ пришествие? — пита Монката.

— Кое? — обади се в просъница дядо Захари.

— Второ пришествие?

— Хайде, хайде спи, чедо — отговори сънливо старецът и пак захърка.

Монката отхвърли покривката от главата си, обърна се по гръб и се загледа в небето. По него една до друга трептят звездички мило и хубаво, като живи детски очици. Монката ги гледа усмихнат и малкото му сърце се пълни с една радост, тиха и кротка като тяхната светлина. Той няма да спи, той ще чака да види как измежду тия хубави звездици ще се появи дядо господ с малкото ангелче и как ще се спуснат на земята. Въображението на Монката вижда вече тоя всесилен изцелител — дядо господ.

Отведнаж на Монката му стана зле. Остри тръпки минаха по тялото му, главата му се замая. Върху очите му пада една черна пелена, пада друга, трета, четвърта. Той иска да извика дяда си, но черните пелени чезнат една по една и нему му става леко, хубаво, сякаш някой тихо-тихо го люлее. Той отваря очи и вижда как небето и звездите са се дигнали високо, много високо. Една звездичка се откъсна от небето и се спусна към земята. Стана светло, светло. Небето се отвори и дядо господ, голям, много голям, се спусна към земята, със златен венец на главата, както е изписан в черквата. След него едно малко ангелче му носи патерицата и гледа горделиво децата наоколо, като Ценко Попов, когато кади пред баща си на литургия. Колко благ, колко добър старец е дядо господ! Щом слезе, той отиде право при Монката, улови го за ръка и му каза: бъди здрав и ела с мен да те заведа при майка ти. Монката никога не е виждал майка си. Той тръгна с дяда господа към небето, към звездите. Наоколо е тъй широко, тъй хубаво. Нейде се чуват песни, трептящи като медни звънчета. Монката върви с дяда господа и му е леко, и

му е радостно, че ще види майка си. Ето ги по-високо, по-високо — земята остана някъде си. . .

— Мамо — вика за пръв път той, — мамо!

И тая чудна дума му звучи тъй сладко, тъй мило. Душата му се стоплюва от нея и той се държи здрав и радостен за ръката на дяда господа.

Рано, преди слънце, дядо Захари се събуди и погледна наоколо. В сумрака по всички пътеки на могилата, низ стръмнините и камънаците, хората бягаха надолу като луди. Мъже, жени, деца, слепи, сакати, едни с патерици, други по ръце, с кола, с коне — всички бягаха и чезнеха като призраци.

Дядо Захари се сети, че според обичая трябва да се бяга оттук преди изгрев слънце, та да оставят болестта. И той забута Монката:

— Монка, чедо . . хайде, синко!

Но Монката лежеше по гърба си неподвижен и студен, с лице, обърнато към небето, с тихо склопени очи. Една лека и чудна детска усмивка бе замръзнала на устните му.

Той беше вече горе, в скута на майка си.

САМИЧКА

Тежък мокър сняг вали и покрива село Сънино, полята, горите, целия свят. Бързо и непрестанно падат едри парцали, замрежват погледа и затрупват всичко с дебела покривка. Безумен вятър от време на време се спуща из полето, подгоня едрите снежинки, вдигне на кълба бели вихрушки и отиде, та се не види. Старото селско училище, клекнало под тежестта на своята безнадеждност, едвам дими из счупения си комин. Вътре бръмчат като пчели учениците и тоя жив и непрестанен шум лети вън на весели вълни. Вятърът се спуща върху тях, грабва ги, зарива ги в преспите, усуква ги в снежните вихрушки, сподавя ги и отлита. Но след него те отново се съживяват и весело и игриво се смеят: а-а, а-а, а-а! . . .

Учителката седи на масата в стаята си, гледа снега през мътните стъкла на малкия прозорец и мисли. По сухото ѝ болничаво лице лежи тъга. Шумът на учениците, който иде от стаите, бие слабите ѝ нерви и я измъчва. Вятърът свири в тръбите на печката и усуква мислите ѝ на болезнени вихрушки. До силно горящата печка седи и дреме, облегнат на стената, старият слуга дядо Кола. В ръката му дими миризлива лула, от нечистата му риза, останала без нагръдки, като винаги стърчи навън големият му корем. Търдухавите му гърди пищят

на различни гласове, като развалена латерна, и пригласят на вятъра, който пее в тръбите. От стените, печално и сънливо гледат две прашни карти. Зад шкафа скърцат и се гонят мишки.

— Днес петък ли е? — пита учителката, без да се обърне.

Дядо Кола трепва и отваря сънливите си очи.

— Кво каеш, учителко?

— Днес е петък, нали?

— Петък е. За пощата ли? Рано е още, куриерино иде у три, три и половина, пък в такова време. . .

Слугата пак задрямва.

Учителката се унася в своите нерадостни мисли. Тя е младо и хубаво момиче, сираче, отрасло при далечни роднини. Тая година ѝ е първа от учителството, но ней ѝ се вижда тежка и непоносима. Тя чувствува, че не ще може да утрае повече тук, и ѝ се иска да избяга. Тя не знае какво ще прави после. Но тя има една далечна надежда пред себе си. Когато свърши, нея обикна един подпоручик, красив, весел, и тя му даде цялото си сърце. Той сам я доведе и настани в това село, уж като неин роднина, и в първите две-три седмици те си размениха горещи писма, пълни с любов и нежност. Ала после той не се обади и не отговори нито на едно нейно писмо. Това мъчеше страшно Маринка, но тя не искаше да вярва, че той я е оставил. Ако е направил това, той ще ѝ обади, той е толкова благороден, че няма да я остави в такава неизвестност. Може би да се губят писмата му. Селската поща е така неуредена и несигурна. И всеки петък и вторник, когато минаваше междуселският куриер, Маринка прекарваше времето си като в сън, унисаше се в мисли, ставаше разсеяна, не ѝ се работеше при децата. Често дядо Кола я виждаше да плаче.

Днес тя се събуди с пълна надежда, че ще получи писмо. В съня си беше чула гърмеж от пушка.

— Дядо Кола, какво значи, като чуеш насън пушка? — запита тя дядо Кола.

— Ще получиш писмо — отговори той, като знаеше, че учителката отдавна чака някакво писмо.

— И съновникът казва така. . .

— Това го знам от дете — потвърди дядо Кола. — А когато наш Иван беше войник, майка му току речеше на дечурлигата — деца, днес ще имаме от бая ви писмо — сънувах пушка. И ако не тая поща, до поща — писмото пристига. . .

Маринка не вярва на сънища, но на душата ѝ става топло. Тя мислено чете и целува това писмо, което сега, нейде през затрупаните в снегове гори, носи куриерът. Нейният Стефан иска прошка, казва, че бил болен, че не искал да ѝ пише, да не я кара да страда, като се научи. Маринка мислено съчинява отговор. Тя му прощава, тя, която няма никого на света, никого, нито кому да се оплаче, нито с кого да раздели своите мисли, своите скърби и радости. Тя има само него — едничкия, хубавия, красивия, живия, веселия. . .

Тя го целува, радва му се и го чака всеки ден да дойде да се видят.

Снегът все вали и се лепи по стъклата на прозорците. Вятърът пее в тръбите на печката и дядовата Колева латерна пак му приглаша.

Децата, оставени самички в отделението, вдигат страшен шум. Едно пее, друго плаче, трети тичат из коридора, гонят се вън по снега и викат, колкото могат, с писклилите си гласове. Но Маринка не чува тоя шум. Тя е далече от тоя мир.

Внезапно се обажда дрезгавата тръба на куриера. Учителката скача нетърпеливо.

— Дядо Кола, тичай на общината. Куриерът дойде. Донеси ми писмата. Ама не се бави, моля ти се. Веднага да дойдеш!

Дядо Кола става и бавно отива, като бъбри нещо на лошото време.

Маринка нетърпеливо ходи из стаята и поглежда през прозореца.

След малко дядо Кола се връща, цял побелял от сняг.

— Няма, учителко!

Учителката побледнява, прехапва устни, сяда отчаяно до масата, закрива лицето си с ръце и дълго стои така. Дядо Кола поклаща глава и съжалително и учудено я поглежда.

— Не плачи, госпожице. Може да получиш до поща!

Като се наплаква, учителката взема перото и пише: «Мили Стефане, това е петнадесето писмо, което ти пише твоята забравена вече Маринка. Какво правиш ти? Защо не се обаждаш? Една думица макар. За мене и тя е достатъчна, защото никой ми не пише, никого нямам. Тук, заровена в снеговете, сред горите, далече от града, между тия чужди и странни хора, аз чакам твоята дума, твоята любов да ме спаси, да ми помогне. Стефане, съществуваш ли ти, или си мой изчезнал мил сън от детски години?»

От очите ѝ закапват едри и топли сълзи. Тя чувствува, че няма сила да напише, да разкаже своята скръб, оставя перото и дълго плаче с лице, скрито в престилката. И през задушителните си хълцания тя чува как в

стаята влизат кметът и писарят и как сърдито, дрезгаво и грубо говорят:

— Тук има ли учител, или не? Децата ще се изпотрепят вън! Няма началство да ги смири. . . И никакво разпореждане, и никакво педагогическо възпитателство! Тежко и горко!

НЕВЕСТА НЕНА

Рано една есенна утрин из село се разнесе пронизителен женски писък. Из улиците тичаше като замаяна Нена, невестата на Кольо Загорчето, боса, гологлава, с разскубана коса. Лицето и ръцете ѝ бяха оцапани с кръв, която извираше някъде от главата, течеше на широки браздулици по бледния образ и капеше по кирливата пазуха. Нена тичаше, ревеше с всичка сила, с глас, задавен от сълзи, грозен, и викаше към всеки срещнат:

— Хораaa, пребиха ме. Моя мъж ме преби. Здравето ми взема, господ душата му да вземе!

Хората се отбиваха плахо от пътя, гледаха я учудено и я окайваха.

Нена мина край черквата, прекръсти се, без да спира, прецапа с босите си крака воденичната вада и ревешката спря пред училището.

Беше много рано. Нямаше никой наоколо. Нена зарида сред буренясалия двор, помисли нещо и бутна вратата.

— Учителю, прошение да ми напишеш. Кольо, мъж ми, ме утрепа.

Училището бе пусто и рева ѝ прозвуча още по-страшно в празния коридор,

Нена се върна и се обърна с безпомощния си плач към биволицата, която се чешеше на ъгъла:

— Олеле, боже, какво да правя!

Биволицата протегна влажната си муцуна към Нена, погледна я зачудено с големите си очи и продължи да се чеше. Две подранили дечица, облечени в изтъркани дрешки, с торби през рамо, мълчеливо ядяха хляб, клекнали до училищната стена. Като видяха разкървавената жена, те скокнаха уплашени.

Нена почна да трие кървавото си лице с широките ръкави на ризата и да нарежда още по-високо:

— Моя мъж ми здравето взема, господ душата му да вземе!

Децата погледаха, постояха и бързо избягаха зад училището.

Нена се повайка насам-натам и наду гайдата към къщата на помощника.

Той дялкаше нещо на дръвника и като видя Нена такава, остави работата си и я срещна чак на портата.

— Какво си тръгнала из село като клана-недоклана — назад! Не ща да ми плашиш децата!

— Олеле, чичо Симоне — зарева с всичка сила Нена, — моя мъж здравето ми взема, господ душата му да вземе!

— Мълчи, мълчи — викна чичо Симон. — Тю, какво гласище! Не викай толкова, не си в гората. Бил те — бил, мъж ти е, воля му е. Ако ще, ще те бие, ако ще, ще те гали, пък ти си му жена — търпи! Като те е бил, не те е убил!

Стрина Симоница беше си подала главата из къщната врата и гледаше плахо. Чичо Симон ѝ подмигна да си влезе, но тя се престори, че не разбира, и продължи да гледа.

— Я влезни вътре, да не ядеш и ти дървото — подвикна ѝ строго мъжът и тя офейка, като че се изпари.

Невеста Нена престана да вика, но из гърдите ѝ се къртеха дълбоко подавени стонове:

— Как ще се живее вече, чичо Симоне! Викнете го, посъдете го. Всеки ден бой, бой — за нищо и за никакво. От желязо да съм, не мога утрая. Ще ме съсипе.

На пътя бяха се събрали вече купчина любопитни мъже, жени и деца.

— Хайде, хайде, невесто — подвикна помощника, — върви си, не мога да ти помогна. Иди при писаря, той пò разбира законите.

Нена пак даде воля на душата си, отпусна глас и запищя към общината.

— Какво има, невесто? — посрещна я писаря пред канцеларията. Той бе спал вътре и сега току-що беше се умил и изтриваше с пешкир мокрото си лице.

— Мъж ми Кольо ме изеде, господин Панайоте. Прошение давам да го съдите — заговори на песен Нена, като извиваше продължително края на всяка дума.

— Къде ти е прошението? — попита сериозно господин Панайот, като метна пешкира на рамо и почна да закопчава ръкавите си.

— Тè ми прошението — запя през сълзи Нена и наведе пред писаря разчорлената си коса, която бе слепнала от съсирена кръв.

Господин Панайот турна очилата и прегледа внимателно раната.

— Бре, хубаво ти е пукнал кутлицата! С какво те удари?

— С климията ме удари, гръм да го удари!

— Я слушай, Панчо — обърна се господин Панайот към общинския пъдар, който току-що беше дошъл отнякъде, — намери малко вълна да ѝ запарим раната, че ще ѝ изтече мозъка.

— Очите да му изтечат — завика невеста Нена и доброволно наклони глава, докато писаря и пъдаря ѝ запаряха раната.

— Е, какво искаш, невесто? Ако искаш да се развеждаш, дай прошение до владиката — това е негова работа.

— Не искам да се развеждам — зарева Нена, — не искам, не искам. Искам да го смъмрите, да го посъдите, да ме не бие вече!

— Ако го съдиш за побой, ще го затворят.

— Ааа — завика пак Нена, — не ща да го затворят. Кой ще гледа къщата? Не ща!

— Тогава иди при попа да ви помири. Той ви е венчал, той да ви съди.

Нена не чакà повече. Тя зарева пак, мина край любопитно натрупаните около нея жени и без да ги погледне, съпроводена от шеги и насмешки, скриви към поповата къща.

Попа, гологлав и без расо, сипваше помия на два угоени шопара и им говореше галено, като ги чешеше зад ушите. Като видя Нена, кървава и разплакана, той я спря със суров глас:

— Къде си тръгнала, ма? Я се погледни каква си!

— Олеле, отче — заплака и занарежда своята кратка история Нена. — При теб ида да ти се оплача. Кольо ме утрепа. Ти си ни венчал, ти да ни съдиш.

Сълзите ѝ затекоха обилно и правеха браздулици по засъхналата кръв на лицето ѝ. Тя се тръшна на земята и се сви като изгонено куче, завря лицето си в скута, хвана се за главата и зави като на умряло:

— Сирота аз, сирота! Каква ме орис постигна! Три годин става, как се ожених. Бял ден не съм видяла. Божичко, божичко! Дали съм грозна-омразна, дали съм клета бездетка, та ме е така намразил.

— Мълчи! Мълчи! Стига си вила. Какво съм ти крив аз, че те бил мъжът ти? Докато се вземахте, селото наопаки обърнахте с вашата любов, сега си дошла тук да цивриш. Махай се! Иди му искай прошка!

Попа хвана Нена за ръцете, изправи я на крака и я изтика из портата.

Нена се намери пак на пътя и не знаеше накъде да тръгне. Зад нея се чуваше лакомото мляскане на свинете.

Хорските сърца бяха корави, немилостиви. Никой я не разбра, никой я не утеши. Тя чу само укори и подигравки и ѝ се струваше, че е паднала в някакъв дълбок и тъмен кладенец, от който никога няма да излезе. Никой не попита нейното скръбно сърце защо я боли. Тя престана вече да плаче. Тя вече не усещаше и болката на счупената си глава. В душата ѝ имаше по-голяма рана и тя я болеше. Тая болка беше свила нейната млада изтощена снага на купчинка и в тая купчинка се беше събрало едно горчиво море, в което тя се давеше.

На пътя пак се струпаха любопитни хора, гледаха я отдалече, тюхкаха се и подмятаха шеговити думи. Милостиви жени я задърпаха, заговориха с утеха, но Нена стоеше свита, като загубено куче, след което всеки хвърля камък. Стоеше неподвижна, сама-самичка в целия свят, не вдигаше очи да погледне никого и стенеше задушено.

От големия орех пред поповата къща върху нея падаха едно след друго мъртви корави листа като замръзнали въздишки и я покриваха, но тя не трепна да ги отърси.

Отсреща се зададе мъжът ѝ Кольо с голямо дърво в ръка.

— Още ли е тука оная магарица? — завика той. —

Да си остави децата да плачат и да скита по улиците като луда.

Като го видя, Нена пак почна да пищи и да нарежда:

— Кольо, Кольо, как ще се, Кольо, живее! Ако не те е срам от хората, не те ли е грях от бога!

Кольо я хвана за плитката и я задърпа.

— Хайде, прибирай се дома, не ставай за смях на хората.

Той я бутна напред и я подкара с дървото като овца.

— Брей, Кольо — обади се една стара жена, — не бий булката си — бога биеш.

— Защо да я не бия? Жена ми е. Моя жена — изръмжа Кольо и скриви подир невестата си към къщи.

ЛЕПО

Младият войник Лепо Гьоргин се връщаше уволнен за лятната работа в село. Той се отби от широкия път и се спусна бързо по стръмната горска пътека към Прокоповата воденица.

Тежка юнска жега трепереше във въздуха и всичко омърлушено мълчеше в задухата. Само воденицата в дола, като едничко живо същество, шумеше непрестанно и еднообразното тракане на кречеталото се носеше далеко из тихата и безучастна околност.

Лепо, с разкопчана куртка, с тежки войнишки чизми, вървеше бодро и наместяше ремъка на новата си, току-що купена ловджийска пушка, която висеше на рамото му с уста надолу. Често той се спираше, повдигаше се на пръсти и нетърпеливо поглеждаше през зелените листа към воденицата, дано му се мярнат нейде белите ръкави на Войка, воденичарската дъщеря, която той обичаше с душегубна любов.

Дълго време Лепо не беше я виждал и сега сърцето му неудържимо се мяташе в гърдите и пращаше всичката млада кръв в лицето му, което гореше и се обливаше в пот. Той бързаше и мислено виждаше как тя го среща засмяна и радостна на мостчето пред воденицата. Той не можеше да си представи точно какво бе нейното лице, очите ѝ, устата ѝ, колко лунички имаше под едно-

то ушенце — две или три. Неговата запалена кръв удавяше въображението му и Войка се изправяше пред него като мила и сладка усмивка, осветена от синия любовен поглед на очите ѝ. Само косата ѝ, руса и златна като жълта тинтява, светла и рохава като опашката на някоя звезда, той виждаше ясно в мисълта си, виждаше даже как слабо си играе с нея вечерният ветрец. И пламъкът, който гореше в душата на Лепо, светеше в очите му, играеше по прижуреното му лице и го правеше замислено, решително и вдъхновено от надежда.

Войка беше дъщеря на дядо Горчилан, който държеше Прокоповата воденица. Тя беше мъничко и хубаво селско зверче, свободна и шеговита, ала не много срамежлива. Тя усещаше, че има силата да блазни, затова беше закачлива и лекомислена. Двадесет години нямаше още, а бе успяла на много момци да подметне думи и погледи, от които човек дълго време не може да дойде на себе си. Баща ѝ беше беден и освен воденицата, която държеше под наем, нямаше нищо друго. Но Войка не искаше да знае. Тя си живееше леко и на воля. Тя беше слугувала три-четири години в града и беше научила да превръзва косите си с панделки, да се носи чисто, с гола шийка, и така да играе с тантелените ръкави на ризата си, че да падат до рамото ѝ при най-невинно движение на ръцете. Това съблазняваше момците и упояваше нея самата. И когато чуваше зад гърба си похвали и въздишки, тя трепваше от гордост, правеше игриви движения и сякаш се обръщаше на пчела, готова да журчи из въздуха, да каца от цвят на цвят, да жили и да блещи на слънцето.

Лепо беше хубаво момче. Още от малък служеше ратай у по-богатите по селата. Беше юначен, работлив и сръчен момък. Ту овчаруваше по планината, ту ореше

в полските села, ту ходеше коларин по чифлиците. Като се влюби във Войка, той заряза всичко, прибра се, стана селски пъдар и почна да се върти по цял ден около воденицата на дядо Горчилан. Войка го държеше в плен, присмиваше му се, измъчваше го и го караше да страда от ревност. Понякога тя може би го обичаше. Кой знае? Никой не е познал кога една жена обича наистина от сърце. Тя го срещаше често, говореше му дълго и го гледаше в очите с един такъв поглед, че той забравяше обидите и всичко лошо и почти с плач искаше прошка за никога несторени грехове. В такива минути тя се гушкаше до него, кротка и мълчелива, като малко бяло агънце. Той чувствуваше на ръката си меката ѝ коса и не смееше нито да я милва, нито да я целува. Само се мъчеше да не трепери и да не шавне, за да не прогони щастливия миг. Войка му улавяше главата с две ръце и го целуваше в устата няколко пъти наред, като казваше:

— Да не си шавнал, че няма да ме видиш вече!

Бедният Лепо стоеше неподвижен, като вкаменен, и гореше на огън.

Някой път, когато Войка виждаше Лепо да иде през гората или да минава мостчето, тя нарочно влизаше във воденицата и се скриваше. Тогава той сядаше под сянката на големия орех край реката и разговаряше с дядо Горчилан, който цял брашнен лежеше подпрян на лакът, пушеше луличката си и философствуваше върху живота. Лепо седеше неспокоен, като на тръни, умираше от мъка, чакаше да се подаде Войка и слушаше разсеяно. Дядо Горчилан приказваше дълго и като го виждаше така изгубен, викаше силно:

— Хей, паткопасец, къде ти е ума!

Той се смееше гръмко и весело. Кашляше силно и

пак се смееше. А Лепо се червеше и се усмихваше виновно.

Най-после, когато мъката му станеше непоносима, измисляше си някаква работа и тръгваше да си ходи. Чак тогава от вратата на воденицата излизаше Войка с хурка в ръка, лукаво усмихната и викаше:

— Лепо, мини привечер да ме заведеш до село. Страх ме е самичка по пътя.

Тия думи влизаха в сърцето на Лепо като чудодейно лекарство и мъката му чезнеше безследно. Той се обръщаше към нея с вяра, като пустинник срещу слънцето, и казваше:

— Аз ей-сега ще се върна.

След малко той се връщаше и чакаше вечерта, за да тръгнат заедно към село.

По пътя тя вървеше близо до него, подпираше се на ръката му и като се изправяше на пръсти, казваше:

— Виж, че съм колко тебе.

Лепо стоеше до нея, изтомен от любов, и чакаше обещание от очите ѝ. Тя му казваше:

— Колко си приличаме двамата.

— Ех, ти не ме обичаш. Много си лоша, Войке!

Тя му взимаше главата с две ръце, като чаша, целуваше го с порив и казваше с томление:

— Моето момче пак ми се сърди. Войка го обича! . . . Още веднаж, още веднаж, още веднаж!

Лепо посягаше и я прегръщаше неловко и развълнувано. Тогава тя се дърпаше настрана и казваше заканително:

— Пшът! Ръцете в джоба!

Лепо покорно туряше ръце в джобовете, усмихваше се добродушно и глупаво и тръгваше редом с нея.

Някой път нощем, когато дядо Горчилан биваше малко пиян и заспиваше тежко под неспирния шум на камъка и кречеталката, Войка излизаше предпазливо през ниското прозорче на стаичката си и отиваше тихо в гъстака край реката, дето я чакаше Лепо със затаен дъх. Те седяха прегърнати в буренака до сутринта.

Но понякога Войка не излизаше и Лепо чакаше напразно. Листата натежаваха с роса, звездите чезнеха в небето, славеите се уморяваха от песни, а Лепо бдеше и чакаше. На няколко пъти той отиваше до малкото прозорче и чукаше тихо.

— Войке, чакам те!

Но никой не му се обаждаше. Той тръгваше бавно, съсипан от чакане, измъчен от мисли, капнал за сън, кривнеше към село, после се отбиеше през ливадите и скиташе по пътищата безцелно, като смахнат. Сутринта, при изгрев слънце, той пак се намираше при воденицата. Войка, наведена при мостчето, вече пръска лицето си с хладна вода. През рамото ѝ пада като златен водоскок косата и краят ѝ се мие в реката. Първите слънчеви лъчи се ронят около нея. Върху водите на бента спят спокойно гъстите сенки на върбите. Всичко е тихо. Само воденицата непримиримо се кара с реката и сякаш говори ядовито:

— Течеш, течеш — ще претечеш, ще претечеш! . . .

Лепо прескача на другия бряг и застава пред Войка.

— Добрутро!

Тя се изправя с мокро, зачервено от студената вода лице и му казва:

— У, Лепо. . . Ти като че не си спал цяла година. Я си виж очите!

— Как ще си видя очите. . . Дай ми твоите, да видя моите — мъчи се да отговори весело той, но от думите му се лее горчивина.

Лепо нямаше вече своя воля. Войка бе магьосала сърцето му и то не можеше да живее без нея. То търпеше всичките мъчения и чезнеше.

Наскоро Лепо отиде войник. Вечерта, преди да тръгне, Войка го викна при воденицата и много плака. Плака и той. Тя държеше ръката си на рамото му и не знаеше какво да му каже, а само повтаряше:

— Лепо, Лепо, как ще те прежаля!

— Ти ще ме забравиш! — казваше Лепо жално.

— Никога, никога! Ще те чакам да се върнеш. Помни ми думата!

Оттогава минаха няколко месеца. Сега Лепо се връщаше пак, теглен от сърцето си, вълнуван от спомена на последнята среща, за която му говореше всичко наоколо: и зеленината, и прохладата, и тоя рòден шум на воденицата, и пенливата река, която весело играеше по зеленясалите камъни. В душата на Лепо се разкриляха надежди, той крачеше бодро, подсвиркваше с уста и се усмихваше на милия Войкин образ, който светеше в мисълта му.

Шумът на воденицата се чуваше по-близо и по-ясно. Ето покривът ѝ. Сладка притома обезсили Лепо. Дъхът му се спря. Краката му трепереха и той се подпря на дънера на една стара бука. Откъм воденицата веднага се донесоха весели и игриви звуци от хармоника, пресичани от възторжен младежки вик. Тия нехайни звуци се носеха из дола с лудешко безгрижие, и реката шумно им пригласяше и кречеталото на воденицата се кикотеше обезумяло.

Лепо се почуди. Кой свиреше тъй сладко и безгрижно? Той се спусна по пътеката, слезе бързо до реката, застана тихо в лещака и погледна. Пред воденицата, под сянката на ореха, седеше на един голям пън Иванчо Бакалчето и като кривеше в прехлас глава ту на една, ту на друга страна, свиреше унесено. Той бе кръстосал крак въз крак и чизмите му блещяха от чистота. Пред него стоеше Войка босонога, с гола шия, с разчесана коса, спусната по плещите ѝ, и слушаше прехласнато. Иванчо Бакалчето я гледаше и се усмихваше. На жилетката му висеше тежка сребърна верижка и трепереше.

Зла догадка парна като с куршум Лепо в сърцето. Любов, ревност и обида се сборичкаха в душата му и за миг поломиха всичките му алени надежди и сини небесни мечти. Той се видя излъган и не можеше да гледа повече, а сви из гъстата гора.

Дълго време той се провира из трънаците и клоните, без да мисли къде отива. Подир него на превара тичаха игривите и весели звуци на хармониката. Стори му се, че по цялата гора се разлюля невидимо хоро и го загради в безумния си пръстен. Ревността растеше страшно в душата му. Не можеше вече да я носи. Той избяга далек и легна изнемощял на една поляна. От мъка пръстите на ръцете му се забиха в земята като ноктите на ранен орел.

До Лепо не стигаха вече безгрижните звуци на хармониката, но пред очите му стоеше нехайният образ на Иванчо Бакалчето с тънките засукани мустаци, с накривената шапка, със сребърната верижка и лъскавите чизми и го мъчеше. В ума му минаваха през пламъци разни планове за отмъщение. Войка му измени. Тя забрави думите си. Тя обича другиго. Но Лепо по-лесно ще влезе в гроба, отколкото да се раздели от нея. Той ще я открадне или ако тя не иска, ще я убие.

Лепо се спря дълго на това и като виждаше пред себе си Войка мъртва и убита, мислите му се застилаха

в мъгла от смътна кървава радост и любовта му тържествуваше отмъстена. Или не! — Той ще отреже косата й до главата, да не може цяла година да излезе пред хората и да бъде осмеяна от всички.

Привечер Лепо стана, обрамчи пушката и тръгна като пиян. Всичко е свършено. Той няма вече да й се моли. Няма да иде при нея. Но сладки спомени пробиха мрачните му мисли и сърцето му се сви от копнежи. Той слезе пак при воденицата и мина мостчето. Бакалчето вече не беше там. Войка седеше самичка на прага на воденицата и предеше на хурка. Тя го видя и се изправи изненадана. Лепо позна, че тя не се зарадва. Той я поздрави смутен, сне фуражката си, почна да я върти в ръце и едвам произнесе със задавен глас:

— Не познаваш ли ме?

— Познавам те, защо да те не познавам! — каза малко сопнато Войка.

— Не ми се радваш. . .

— Е, какво било — минало.

Войка влезе за малко вътре и пак се яви на вратата.

— Забрави ме и ти, Лепо!

На Лепо му дойде на плач. Войка, за която той мислеше постоянно, сега го отритва студено и спокойно. Той се видя слаб, нищожен и обиден.

— Ще видим! — отговори заканително и гневно той, нахлупи фуражката си, повърна се бързо и тръгна към гората.

Сприхавата Войка се докачи.

— Не можеш ме уплаши! — каза тя ехидно след него.

Лепо се върна в село късно и разбит от мъки. Не му се щеше да влезе в къщи. Той седна на един камък пред

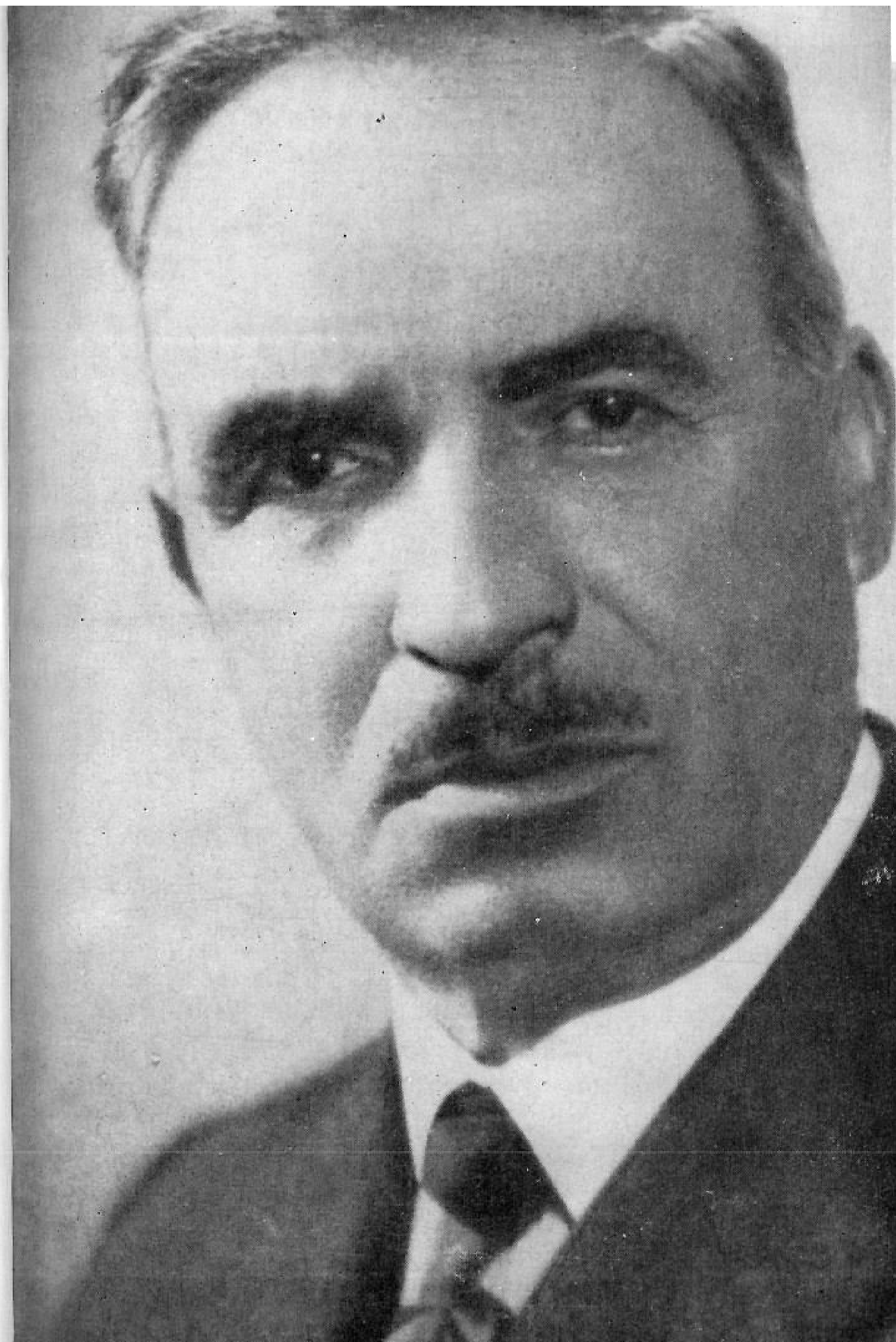

и горѣлъ на очи за Магдалина и решилъ или да загине или да я спечели.

съ гордо вирната глава. ~~Той [illegible]~~ еледи Магдалина и да й краде вѣнеца отъ иг-личина.

— Магдо — казалъ й той — ти виждашъ, че те обичамъ, ~~[illegible] се отъ лудото желание, което ще убие и двама ни. Ние и безъ туй ще бж-демъ честити.~~

— ~~Не е честитъ оня, който не може да по-стигне мечтитѣ си, съ които е порастналъ,~~ — отго-ворила Магдалина и посочила зѫбитѣ въ синьото небе ~~скали~~.

— Азъ се не плаша ~~[illegible]~~ ще те из-веда! — ~~отговорилъ мрачно, но решително мурга-вятъ момъкъ, въ чието сърце, като енчъ на своето време, тъй сѫщо горѣло желанието да се по-качи горе.~~

— И тогава азъ ще те обичамъ и ще бжда твоя, — отговорила разтреперана ~~[illegible]~~ Магдалина.

— Ами ако загинемъ? — попиталъ момъкътъ.

— Ще загинемъ заедно, — отговорила тя и попитала:

— Ами ако не можъ ме изведе ~~горе~~?

— Ако ~~се [illegible]ишъ~~, ~~[illegible]~~ нѣма и да тръг-нешъ. ~~Но докато си съ мене, азъ все ще имамъ сили да се боря съ опасноститѣ и да побеждавамъ.~~

На другия день премѣненъ като за сватба народъ се стичалъ отъ всички вършища и колиби къмъ поляната въ подножието на непристжпния връхъ, ~~да изпрати~~ Магда и смѣлия й любовникъ ~~въ неизвестенъ пѫть~~.

— Безумецъ! — укорявали го старцитѣ. — За една жена ~~[illegible] хвърля въ опасности~~...

— За една любовь, ~~а не за една жена~~! — от-говорилъ момъкътъ,

76

ЧАСТ ОТ КОРЕКТУРА НА РАЗКАЗА «САМОДИВСКИТЕ СКАЛИ» ЗА СЪЧИНЕНИЯ, 1938, ТОМ I

ЕЛИН ПЕЛИН, УЧИТЕЛ В С. БАЙЛОВО, 1896 г.

[illegible] съ [illegible] мустаци, засукани юнашки [illegible] [illegible] му сини очи постоянно се [illegible].

[illegible] спокойно разправяше нѣщо, като [illegible] мъничѣ, което лежеше предъ [illegible].

— [illegible] нѣкое си царство имало една царска [illegible]... Ти била хубава, хубава, друга като нея нѣмало по свѣта... Косата ѝ се [illegible] като [illegible] ръка и лъщѣла като злато. [illegible] ѝ били черни като тая черна нощь, и [illegible] погледала [illegible] отъ любовь [illegible]. [illegible] като водопадъ, огрени отъ слънцето!

— [illegible] по-малко! — обади се момъкътъ [illegible] дълбоко.

— [illegible], мълчи! — обадиха се другитѣ.

Благолажътъ го погледна право въ очитѣ и рече:

— Това е приказка, бе хлапе!

— Бабини деветини... измислици! — рече твърдо Лазо и нѣкакъ нерешително и плахо се озърна въ тъмнината, дето на нѣколко крачки отъ тѣхъ спокойно чопкаше изъ ракитата черниятъ силуетъ на магарето.

— Това е приказка, разбирашъ ли — рече твърдо Благолажътъ, и настави: — [illegible] истина [illegible]?.. Да зема да ти разправямъ, да речемъ, за дрипавитѣ гащи на дѣдо Тодоръ, или за смачканата калимявка на дѣдо попъ?.. Или да ти разправямъ за насъ голишарчета, дето сме тръгнали, съ коси на рамо и съ по единъ просеникъ въ торбата, да биемъ пжть цѣла седмица до Тракия на коситба? Всичко това, [illegible], е истина. Ама защо ти е тая пуста истина?

— Ами тия чудновати работи, дето ми ги разправяшъ, защо ми сж? — отговори Лазо.

— Чудновати, но хубави!.. Слушашъ, слушашъ и се забравяшъ, отидешъ... И току бижъ,

ЧАСТ ОТ КОРЕКТУРА НА РАЗКАЗА «КОСАЧИ» ЗА СЪЧИНЕНИЯ, 1938, ТОМ I

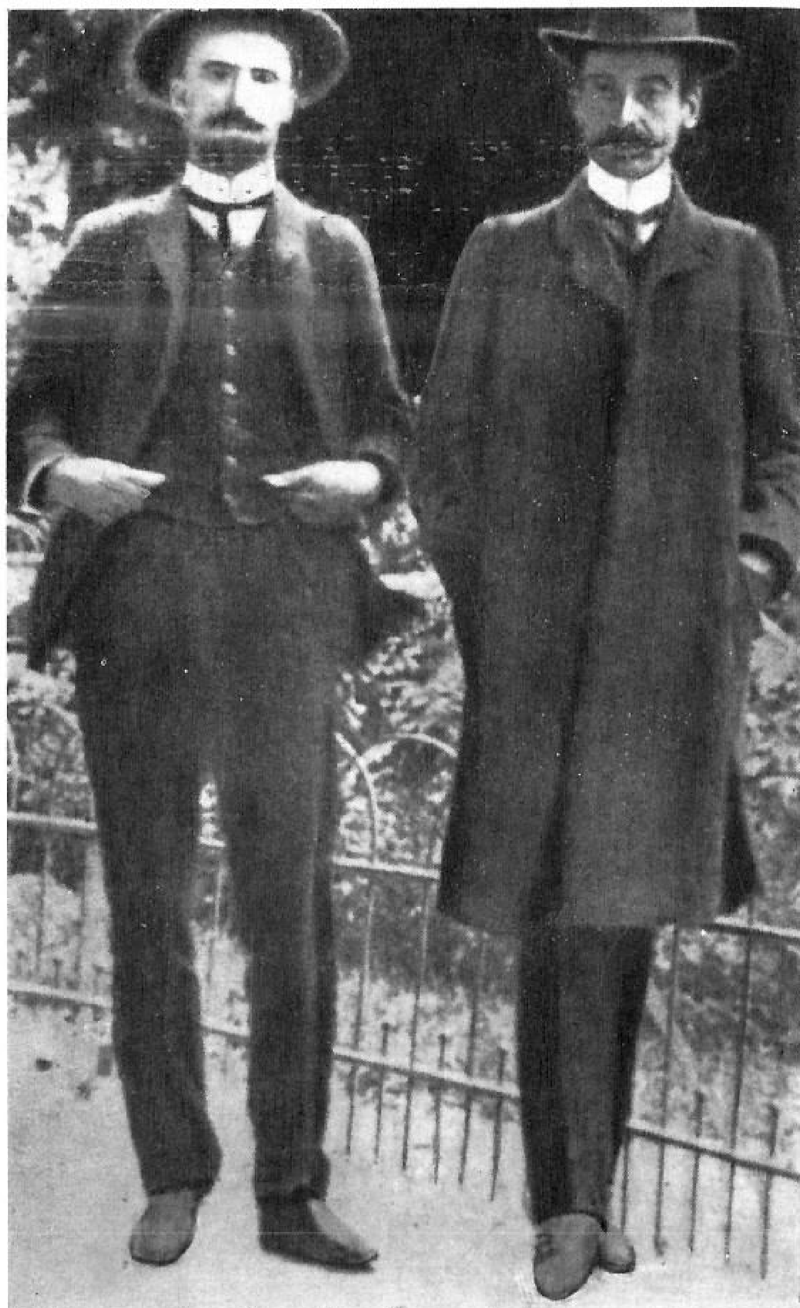

ЕЛИН ПЕЛИН И П. К. ЯВОРОВ

ЕЛИН ПЕЛИН

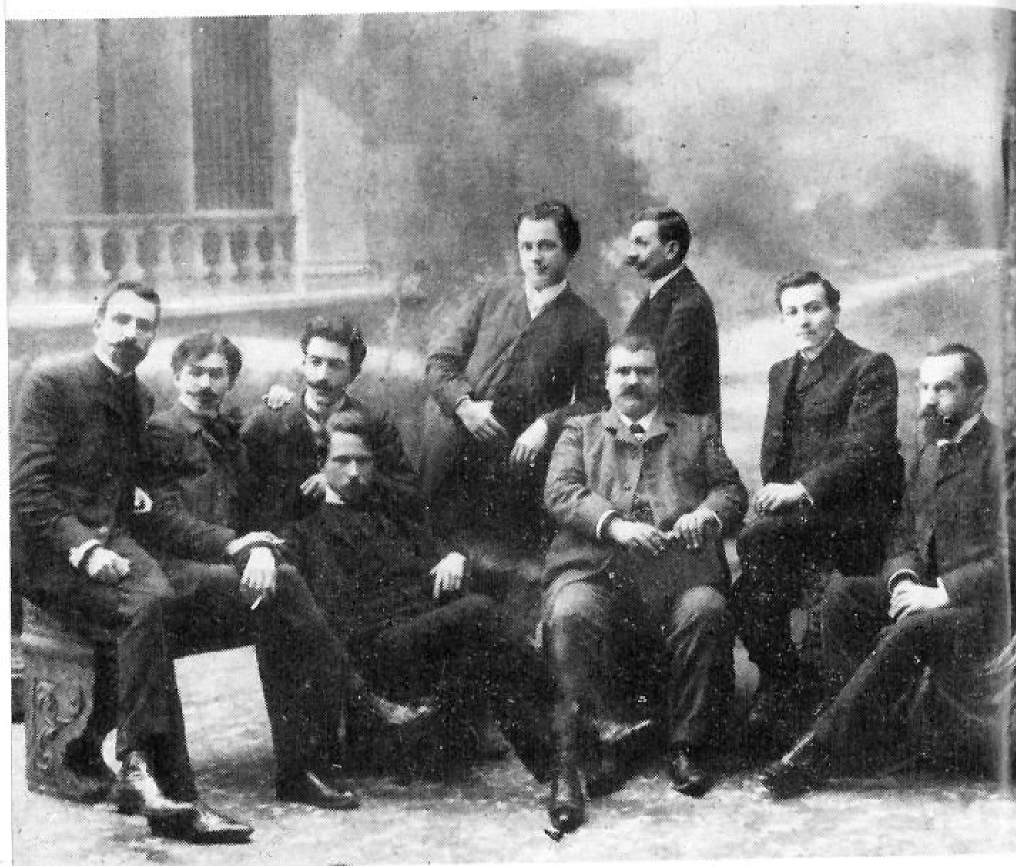

ГРУПАТА «БЪЛГАРАН» (ОКОЛО 1908 — 1909 г.): ЕЛИН ПЕЛИН, АЛ. БОЖИНОВ, АРХ. КЪНЧЕВ, П. МОРОЗОВ, В. КИРКОВ, БАЙ ГЕОРГИ (СЪДЪРЖАТЕЛ НА ГОСТИЛНИЦА «СРЕДНА ГОРА»), Д. ГАНОВ, В. БАГАРОВ, БУЧКОВ.

обора. При него дойде кучето, позна го и заскача галено въз колените му. Лепо го помилва по гърба, но не му каза нищо. Той дълго стоя там с подпряна на длан глава, с очи, втренчени неподвижно в тъмнината. Но той не гледаше никъде. Неговият поглед бе обърнат в душата му, която ридаеше безнадеждно. Светлината в къщи угасна. Селото заспа сладко в нежните прегръдки на хубавата звездна нощ. Замлъкнаха последните звуци от цафарата на някое неопитно момче. Някъде се смълча медно звънче и нощната тишина се изпълни с безспирната песен на щурците и с челичения настойчив вряк на жабите от крайселското блато.

Лепо стана, походи из двора, подвоуми се. После влезе в обора, помилва кравата, до която се гушеше галено мъничко теленце, погали и него. Каза нещо на стария кон, който хрупаше с мъка току-що накосена миризлива трева, излезе и застана сред двора неподвижно, като кол. Войка, Войка, викаше нещо в душата му. Войка, Войка, едногласно повтаряха щурците и настоятелно твърдяха жабите.

Лепо излезе тихо през портичката и се упъти към полето. Ревност и мъка го тласкаха да върви, но той не знаеше накъде и тръгна напосока в мрака. Той се усещаше останал самичък на света. Даже куче го не залая. Той вървеше като някой прогонен от магии дух, спъваше се по неравната земя и вървеше безцелно. Той ходи дълго. Кръстоса два пъти полето. Призори се отби в ливадите, тръшна се при една купа сено и капнал от умора, заспа като заклан.

На другия ден, когато се събуди, слънцето гореше сред небето и овчарите караха стадата към пладнищата. Лепо скочи бързо като войник и разгледа наоколо. Всичко беше мирно, спокойно. По полето се виждаха

работници. Някъде ечаха песни. Наблизо косач клепеше косата си и мерният звук на чука се носеше весело по ливадата. Насреща по баира пееше меден звънец. Но сред тая мила родна картина застана мигом образът на Войка и пак го замъчи. Доиска му се страшно да я види. Но той си спомни за вчерашната обида и от сърцето му закапаха кърви.

Лепо обрамчи пушката и тръгна пак към воденицата. Той премина като призрак нажеженото поле и се озова в гората. Оттам повея хладина и помилва като с копринена кърпа горящето му лице. До него достигна познатият шум на воденицата и зачете пред него всички мили спомени, до вчерашния — убийствения. Лепо усети като че сърцето му се удари о черепа, разби се на късове, които се разсипаха като мразници по цялото му тяло. Лицето му пребледня, краката му се подкосиха и той се тръшна на един пън, като че ли дръпнат от страшна тежест.

Далече по пътя замина на кон Иванчо Бакалчето, идейки от воденицата. Конят играеше немирно под него. Той дърпаше юздите, биеше го с махмузите и чизмите му блещяха на слънцето. Вчерашната ревност пак сграбчи Лепо в ноктите си. Той стана и се спусна по кривата пътечка към гората.

Като слезе до големите канари при реката, той се спря зад тях. В гората беше тихо. Бучеше само воденицата и душата на Лепо. Той се заслуша. Стори му се, че някой плиска във водата. Той надникна предпазливо над канарата. В големия вир, засенен от гъсти елхи, се къпеше Войка гола, бяла, прилична на пряспа сняг, паднала от планината. През игривите листа на елшака падаше дъжд от слънчеви лъчи, падаше по хубавото Войкино тяло и го покриваше със златни люспи. Тя се

гуркаше във водата като риба, изправяше се плахо, страхливо се взираше наоколо и се ослушваше като самодива. Косата ѝ се пръскаше върху гърдите, мокра, мека, и лъщеше като ковано злато.

Лепо за минутка остана вцепенен и вкаменен. Ревността и обидата размътиха мисълта му. Той запъна пушката, забравен и луд, прицели се и гръмна мижешката.

Остър пронизителен писък изпълни дола, даде отчаяно ехо и като нажежен тел проби Лепо от главата до краката. Той хвърли пушката и побягна като бзумен.

Вечерта намериха на речния бряг голото тяло на Войка, кърваво и мъртво.

На другия ден селяните научиха, че Лепо отишъл в града, предал се на властта и разправил всичко.

БРАТЯ

Отец Кирил лежи неподвижно на кревата в тъмния ъгъл на широката си килия и едвам диша. В почернелия иконостас над главата му мъжди кандило и немощната светлина гони по стените неясни сенки.

При умиращия дежурят братята Онуфрий и Игнатий.

Те седят един срещу друг до масата, край кревата, мълчаливо четат псалтира пред една запалена вощеница и от време на време си сипват по чашка ракия от голямото черно шише, което стои пред тях.

В манастира отдавна всичко е заспало. Остър вятър хвучи навън, тропа по прозорците, въвира се в тенекените кюнци на горящата зад вратата печка и изпява странно «Упокой, господи!». . . Тоя таинствен припев за миг задавя сънливите и усърдни молитви на отца Игнатия, който шепне с дебелите си устни:

— Господи-помилуй, господи-помилуй, гос. . . ми. . . гос. . . ми. . . луй. . .

Монаха от време на време повишава гласа си и той се разлива по широката стая като остър, каменен шепот, който пълзи из големите дъсчени долапи, удря се по четирите стени, по пода, по прозорците и пада в мъждивото кандило, което трепти и пращи.

Малкото тяло на стария отец Онуфрий, изгубено в

широкото му расо, стои неподвижно и стоварено върху стола като чувалче. Главата му виси над псалтира, но устните му не мърдат и клепките на очите му са затворени.

Вятърът по-силно заудря на прозореца и тъжно запя в печката с някакви детски гласове, далечни, като че ли от оня свят: Упокой, господиии!

Отец Онуфрий вдигна стреснато глава, погледна отца Игнатия и попита:

— Кво каеш?

— Ти спиш ли? — изгледа го под вежди отец Игнатий.

— Стори ми се, че ме извика — разтърка сънливо очите си Онуфрий.

— Викат те ония с рогата — сопна му се отец Игнатий и продължи да чете.

— Чети по-полека — забележи отец Онуфрий, като посочи с поглед болния.

Игнатий погледна строго и продължи да шепне.

— Слушай, Игнатий, на оня човек там душата му излиза, а ти си му задрънкал над главата като воденица — повтори забележката си Онуфрий.

— Ако излиза, нека излиза, за нейно добро чета. Мислиш, че му е много чиста, нали? И тя е като твоята. Нека се помолим за нея — каза грубо отец Игнатий.

— Ех — въздъхна Онуфрий, — голям скъперник беше. . . Мислеше, че няма да умре, пък нà — часът удари.

Лицето на отца Онуфрия стана тъжно и замислено.

Отец Игнатий престана да шепне. Настана продължително мълчание.

— Водаа, водица! — простена болният като из гроб и костеливата му ръка увисна на леглото като отсечена

Двамата калугери се изправиха и се погледнаха, като че се питаха какво да правят. Върху стената зад тях се изправиха двете им тъмни сенки и застанаха неподвижно, сякаш чакаха заповеди. Кандилото замижа силно и отведнаж погледна пак. Долапът тайнствено заскръцна. Вятърът заудря на прозореца и в тръбите на печката пак запяха ония далечни блуждаещи детски гласове. В килията стана страшно. Като че ли невидими крадци влязоха и бързо се разтарашуваха.

Отец Игнатий турна пръст на устните си и произнесе тайнствено:

— Смъртта е дошла!

— Водица! — простена пак болният и се обърна към братята. По лицето му, бяло и отпаднало, се четеше досада и усилие да проговори още веднаж. Бялата му като сняг брада трепереше, устните му се мърдаха.

Отец Игнатий му подаде чаша с вода. Болният изпъшка, обърна лицето си към стената и не искà да пие.

— Не е научен на вода, сиромаха — засмя се отец Онуфрий беззвучно.

Двамата се наведоха над леглото и се ослушаха дълго.

— Диша — рече отец Игнатий.

— Гасне му свещта вече — каза отец Онуфрий и като притури: — тоя човек имаше парици — погледна значително отца Игнатия.

— Имаше — потвърди замислено Игнатий.

Онуфрий се наведе до ухото му и каза тихо:

— Не може ли да го препипаме?

— Нека умре — отговори отец Игнатий и тури пръст на устата си.

Двамата седнаха пак на масата. Отец Игнатий зачете, отец Онуфрий подпря глава на ръце и се замисли.

В килията пак се понесе тайнствен шепот на четещи устни. Сенките пак немирно забягаха по стените. Вятърът пак запя в печката.

— Дълга нощ, бре! — въздъхна отец Онуфрий. — Как ще се прекара!

— Уморих се! — погледна го отец Игнатий, като затвори псалтира и взема картите, които стоеха на масата.

— Да ги ударим ли?

— Бре! — плесна ръце Онуфрий, — ами защо мълчиш?

И лицето му се засмя.

Отец Игнатий сипа по чаша и хвърли картите.

— Сечи!

Онуфрий възпретна широките ръкави на расото си и пое картите.

В дълбокото манастирско мълчание на килията се чуха състезателните ръмжения на играчите и удара на картите, които плющяха на голата маса като едри, редки капки дъжд пред буря.

Вятърът сè по-настоятелно биеше в прозореца. Невидимите блуждаещи сиротински гласове пак запяваха в печката своето «Упокой, господи» и се разнасяха, задавяха и умираха.

— Вода, водица! — простена с изсъхнал глас умиращият, но братята, упоени от ракия и вдадени в играта, не го чуха.

— Вода! — повтори отец Кирил и в гласа му прозвуча ужасът на едно свръхчовешко усилие, победено от смъртта.

Бялата му глава се повдигна от възглавницата и падна пак като отсечена.

— Свърши! — казаха братята, оставиха картите и се изправиха едновременно като автомати.

И като го приближиха, те си казаха нещо шепнешком и почнаха да бъркат под възглавницата и под тюфлека, върху който лежеше мъртвецът. Извадиха едно скъпо кехлибарено цигарило.

— Ах! — въздъхна отец Онуфрий, като го разглеждаше — Игнатий, дай го на мен!

— Не, аз го намерих.

— Не си пушач като мене.

— Нищо. . .

И Игнатий го мушна в джеба на антерията си.

— Стой! Кесията!

Двамата приближиха до свещта на масата и с вълнение почнаха да бъркат кожената кесия, която измъкнаха изпод възглавницата.

— Един, два, три. . . двадесет наполеона.

— Значи, по десет. . .

— Да търсим ли още?

— Стига!

Двамата пак седнаха до масата.

— Каква дълга нощ! — прозина се Игнатий и се прекръсти.

— Хвъргай картите!

— Мой ред ли е?

— Твой. . .

Играта почна пак.

А нощта вървеше тъмна, мълчалива и таинствена. Вървеше неусетно, тихо и леко. Бурята навън като че ли престана. Из прозорците на килията надникна дрезгавото утро и завари двамата братя, унесени още в играта.

Кандилото над главата на умрелия беше угаснало.

НЕЩАСТИЕ

Какво беше се случило, та веселият, жизнерадостният, вечно засменият отец Пиомий като никога седеше на прага на килията си тъжен и замислен?

За тъга ли беше тоя хубав летен ден?

Нà. По широкия манастирски двор, облян от слънце и радост, мирно и тихо си тече безбурният живот на братята, всички доволни и щастливи. Престарелият отец Сисой, когото братята наричат баба Аглида, като всякога спокойно и машинално си преде на чекръка пред голямата манастирска порта. Двете госпожици — гостенки на тая света обител — важно се разхождат подръка из двора и весело си приказват. Край тях час по час минава младият отец Игнатий, почтително им се кланя и лицето му се отваря от усмивка чак до ушите. На куршумения черковен покрив се любят гълъбите. В двора два красиви пауна се перчат срещу слънцето и весело крещят. Наоколо гората и планинските върхове високо и спокойно се къпят в чистия лазур на небето. Всичко по старому си живее в ред и покорност на съдбата и се радва с благодарност на хубавия божи свят.

И сред тая спокойна, набожна тишина се чува сладостният еднообразен шум на двете манастирски чешми, които шепнат нежно на ушите, на сърцето, на ума и на душата и пеят сладко: спи, спи, спи. . .

Само отец Пиомий е далеч от тая радост. Загубен и занесен седи той на прага на килията, потънал в мисли.

Минават, заминават братята край него, всеки по своята работа, а той едвам отвръща на поздрава им и не вдига очи да погледне. Мина се час, два, три, наближи пладне, а той се не поклати от мястото си.

Игуменът, с голяма въдица в ръка, вече се връщаше от риба, цял зачервен и изпотен. Като мина край него, той извади от джоба си две големи пъстърви, които още шаваха, и какъвто беше си весел, показа му ги със закачлив тон:

— Отче Пиомий, виждаш ли? Още шават!

Отец Пиомий вдигна глава и погледна игумена с такъв жален и съкрушен поглед, че го накара да отстъпи две крачки назад и веднага да стане сериозен.

— Какво има, отче Пиомий, какво се е случило? — запита уплашено и с участие игуменът.

Отец Пиомий въздъхна и се изправи. Лицето му беше бледо като на икона. А той цял изглеждаше, като че ли току-що го е прегазила някоя кола.

— Какво се е случило, отче Пиомий, да не си болен? — повтори още по-уплашено игуменът. — Седиш, мислиш и въздишаш! Е, че бива ли тъй? Такъв юнак!

— Знаеш ли какво, отче — проговори отец Пиомий като из гроб, — да посветиш толкова труд, време, грижи и когато да се радваш на това, което си направил, ти. . .

— Господи, помилуй нас грешните! — прекръсти се игуменът, съвсем изумен. — Какво се е случило, отче Пиомий?

— Аз съм съсипан, отче игумене, аз съм отчаян! Колко несигурен е човек в надеждите си — дълбоко въздъхна отец Пиомий.

— Успокой се, отче. Може да не е всичко изгубено.

— Не — всичко, всичко е изгубено! — произнесе с треперящ глас Пиомий.

— Не се отчайвай, отче. Кажи, изповядай ми! Грях ли е? Изкушение ли е, болест ли е?

— Още по-лошо, отче!

— Господи боже! Да не си се влюбил пак? Тю, да му се не види макар! Та разправи де.

— Така изгубва човек вяра и в доброто, и в бога, и в труда, и във всичко — отпусна ръце отец Пиомий и пак седна на прага. — Винотооо, винцето — тригодишното — отиде, та се не видя! — заплака отведнаж той и настави през сълзи: — Ти знаеш ли, отче, какво нещо щеше да стане от него? Изтече, изтече безвъзвратно!

— Нима така! — плесна ръце дядо игумен.

И двамата калугери дълго мълчаха, без да се погледнат. Единият изповяда нещастието си, другият напълно го разбра и го почувствува сам. После игуменът седна до отца Пиомия и го попита с една трогателност, присъща на душите, които обичат едно нещо, вярват в едно нещо и които всецяло се срещат и разбират в това нещо.

— Бре, да му се не види! Е как стана това?

— Нощес се скъсал един обръч на бурето, и виното изтекло до капка.

— До капка!

— До капка-капчена!

— Нещастие!

— Ела, ела само да видиш — вдигна се отец Пиомий. — От мъка не съм го побарнал. Видох, разклапчах го и бегах, да не гледам!

В това време покрай тях замина бързият отец Герасим. Като видя двамата братя разтревожени и тъжни, той се спря и попита с женския си глас:

— Какво се е случило, молим?

— Какво се е случило! Запечатаното буре на Пиомия изтекло — отговори малко троснато дядо игумен.

— У-у! . . . Е-е! . . . Па сега! — присъедини и своята скръб отец Герасим.

След малко дойде отец Никифор, по него отец Максим, по него Теодосий, събраха се всичките братя от манастира. Даже баба Аглида остави чекръка и дойде. И всички цъкаха със зъби, и всички се ядосваха, и всички си шушнеха нещо, сякаш имаше мъртвец.

Отец Пиомий ги въведе в своето малко зимниче, дето бе станало нещастието. Всички с любопитство се натрупаха около бурето, което още сълзеше между разцъфтелите се дъги.

Слаба светлина идеше от единственото прозорче и меланхолично осветяваше покойното буре. Благоуханна миризма от разляното вино пълнеше зимничето. Отците се натрупаха мълчаливо около бурето и по брадатите им лица се четеше дълбоко съжаление, като че се намираха не пред едно пукнато буре, а пред голямо човешко сърце, разбито от нещастие.

— Бог да го прости! — произнесе някой с таинствен глас.

И всички с въздишка погледнаха отца Пиомия, който стоеше настрана съкрушен, изгубил вяра и надежда, и всички мълчаха, и никой не можеше да намери поне една утешителна думица да му каже.

ИГЛИКА

Малкото стадо овци и кози, пръснато на припек по баира, сладко чоплеше младата трева, шумеше из едвам развилите се шубраки и блееше. Весело звънче кротко и равномерно дрънкаше и пееше като щурче надалече из свежия въздух, пропит от светлина и пролет. Животворно слънце пръскаше широки и топли вълни върху ободрената земя. В нея отново се събуждаше живот, трескав и бръз, който кипеше и обновяваше всичко наоколо.

Шестнадесетгодишната Иглика, босонога и по ръкави, вървеше бавно между стадото, предеше на хурката, унесена в своите детински мечти, и от време на време подвикваше на някоя немирница, като майка на детето си:

— Пшът, ма звънчарке! У, къде се завираш из тръните да скубеш вълната си!

— Мъркушке, ще те ударя!

Някои от овците смирено идеха при нея, ближеха ръцете ѝ с влажните си муцунки и я гледаха мило и значително с тъпите си простодушни очи, сякаш искаха утеха за своята дълбока, мълчалива и вечна тъга.

Иглика бъркаше в голямата торба, която висеше през рамото ѝ, вадеше трохи, даваше им ги от ръката си и дружелюбно ги пъдеше:

— Хайде, хайде, махнете се, че ще искат и другите.

Овците взимаха трохите с очи, пълни от благодарност, ядяха и отминаваха с наведени глави, сякаш наистина искаха да скрият от другите.

На една полянка, изпъстрена с жълта игличина и минзухар, младата пастирка захвърли хурката и жадно се спусна да бере цветя. Детското ѝ лице, свежо и невинно, сияеше също като тоя пролетен ден и в нейните дълбоки, сини очи, весели и чисти, блестеше росата на безгрижие и радост.

Тя тичаше по поляната, късаше цветята, правеше ги на китка, говореше им нещо и си пееше.

Изведнаж овците наоколо се разбягаха подплашени. Малкото звънче бързо и тревожно задрънка.

Иглика подскокна, покачи се на един голям камък, дето стоеше една коза, и загледа наоколо плахо, като сърна, която е усетила ловците.

Из храстите изскочи горски стражар с пушка на рамо, цял почервенял и изпотен от умора.

— Добър ден, моме! — каза той със силен и бодър глас, като я видя на камъка.

Иглика се уплаши и засрами. Тоя непознат стражар тя виждаше вече два пъти из гората. Преди него тук вардеше дядо Мартин, когото Иглика познаваше добре. Той беше стар, добър, нисък и слаб. Никак не приличаше на тоя млад, едър, висок човек с черни, големи мустаци, с очи, светещи като на горски звяр.

Тя слезе от камъка, шъкна на овците и тръгна след тях, като бързаше да избегне от тоя човек, от когото и тя сама не знаеше защо се толкова уплаши.

— Къде забърза? Виж, забрави си цветето — обърна се към нея той като към дете и ѝ подаде китката.

— Хубави цветя си набрала!

Стражарят извади една голяма шарена кърпа и почна да трие потта от лицето си, като говореше:

— Не познавам още мястото, изгубих пътеката, та си изподрах дрехите из храсталака. . . Тю, че горещина!

Иглика забрави да си отиде и стоеше пред него като прикована, слушаше го, гледаше го как се изтрива и как при всяко натискане на кърпата лицето му побеляваше като книга и после ставаше червено като изгорено.

— Чие си момиче? — попита я изведнаж той.

— На Никола воденичаря.

— Значи, имате воденица?

— Не, ами. . . тате стои на чужда.

— Е, нищо. Сè едно.

— Не е сè едно — отговори Иглика и се усмихна.

— Как ти е името?

— Иглика.

— И момичето хубаво, и името му хубаво.

Горският шеговито я тупна по страната.

Иглика почервеня от срам. Искаше ѝ се да побегне, но остана.

— Колко овци пасеш? — запита стражарят и седна на един камък.

— Единаесет.

— А кози?

— Деветнаесет.

— И ти една — плесна ръце стражарят и се засмя весело право срещу лицето ѝ.

— И аз една, та двайсет — отговори бързо и шего-

вито Иглика и облите ѝ млади гърди, кипнали под тесните дрешки като узрели плодове, се развълнуваха от тоя весел смях.

— Много си весела, госпожице — рече горският, като се удари по бедрото.

— Ти гражданин ли си? — запита го Иглика, на която думата госпожице прозвуча странно и смешно.

— От сред София съм.

— У! — зачуди се Иглика с детска наивност. — Аз да съм като теб, никога не бих оставила града. Там е по-хубаво.

— Не, лъжете се, госпожице! Мене повече ми се харесва да живея в село, защото има хубави момичета. В града такива няма. И съм рекъл, като се женя, да си избера мома от село. . .

— У! Нима не си женен? — зачуди се още повече Иглика, която слушаше внимателно горския и непрестанно гледаше неговото червено хубаво лице. — Човек с такива големи мустаци и неженен! . . . Лъжеш!

Горският се изсмя високо, после попита ниско, като приглади мустаците си:

— Ти имаш ли си любовник?

— Бре, не те е срам! — отговори му Иглика. — Аз съм още малка.

И цяла зачервеняла от срам, тя мярна да си тръгне.

— Малка си, ама нà. Аз щом те видях, и те залюбих — каза стражарят и погледна Иглика с такъв продължителен и безсрамен поглед, че тя се уплаши.

— Да имаш да взимаш! — отговори сърдито тя и тръгна през поляната, като подгони стадото си.

— Слушай, Иглико, не сърди се де. Ще се срещнем

пак тука. Ще дойдеш, нали? И тогава ще ми кажеш обичаш ли ме. Ако не дойдеш утре, няма да ме срещнеш вече — каза след нея горският.

Той дълго гледа подир момичето, което се затули зад храстите, като прикриваше голите си обли крака, прижурени и издраскани. И като наметна пушката си, изгуби се в гората с доволството и трепета на ловец, който е поставил изкусно примката си.

Иглика мислеше никога вече да не дохожда на това място и никога да не се среща с новия горски стражар. Но на другия ден тя, като изкара стадото, сама не разбра защо се намери пак на същата полянка.

— Ще се сърдя и няма да говоря вече с него. Да види, как смее да приказва така! — оправдаваше се тя.

И като закроти стадото, набра игличина и седна върху топлата земя да вие венец.

Тя го виеше полека, грижливо, пееше си нещо и приказваше на цветята, както вчера.

Но днес тя им приказваше за горския стражар.

Денят беше пак топъл и хубав. Наоколо беше пак тъй светло и прясно. Из въздуха хвърчеха мушички и крилцата им блещеха срещу слънцето като златни. Иглика хвана една пъстра калинка, тури я на ръката си и се обърна към нея с оная малка песенчица, пълна с таинственост за детското въображение и прилична на сън.

Калинке-малинке! Кажи ми, накъде ще се оженя?

Насекомото разтвори полека крилцата си, трепна, вдигна се високо-високо и изчезна.

Иглика изгуби посоката му и на сърцето ѝ стана тъжно. Наоколо като че ли съвсем утихна. Даже звънчето престана да дрънка. Тя, уплашена от тая внезапно настанала тишина и от тайната си, която откри на мал-

ката калинчица, изгледа плахо около себе си и се залови за венеца.

Но ето че стадото се разбяга. Малкото звънче тревожно зазвънтя. Из храсталака с шум изскочи горският, червен и хубав като вчера.

— Добър ден, момиче!

Иглика поиска да отговори, но не можа да каже нищо.

Горският седна близко до нея, взе недовършения венец и почна да го разглежда.

— Защо го не доплетеш?

— Дай ми го! — дръпна го из ръцете му тя.

— Нà ти го, ама като го свършиш, ще ми го дадеш.

— То не се знае — отговори троснато Иглика.

И отведнаж я хвана яд на тоя мустакат мъж. Тя си спомни за стария дядо Мартин, който беше толкова добър, и ѝ стана жално.

— Къде е дядо Мартин? — попита тя внезапно.

— Преместиха го.

— Колко беше добър той! . . . И какви шарени хурки знаеше да прави!

— Добър! Разбира се. . . Може ли да бъде лош такъв стар човек като него? Той нямаше нито един зъб в главата си. А виж моите!

Горският показа зъбите си като вълк срещу агънце и настави със смях:

— Да искам, мога да те изям.

Тия думи не се харесаха на Иглика. Тя скочи и се изправи.

Настана неприятно мълчание.

— Какво се замисли? — попита горският. — Седни си увий венеца.

Иглика се повайка малко, после събра цветята, които бяха се пръснали по тревата, седна и мълчаливо почна да доплита венеца си.

— Като се сърдиш, по-хубава си — каза горският.

Иглика пак не отговори.

Горският бръкна в чантата, извади едно парче захар и го хвърли в скута ѝ.

Иглика го взе и сърдито го захвърли.

Стражарят ѝ хвърли още едно.

— Какъв си! — каза тя и не можа да се сдържи да не се засмее.

Горският хвърли още едно. Иглика го взе и помери да го удари. Той си отвори устата и си подаде главата напред.

— Хвърли ми го в устата.

Иглика го удари по челото със захарчето и почна весело да се смее.

— Видя ли!

— Отвори си устата, да видиш аз как ще улуча — каза горският.

Иглика, която забрави сръднята си скоро, като всяко дете се увлече в играта. Тя си отвори устата.

Стражарят я приближи, посегна и тури с ръка шекерчето в отворената като разцъфтяла роза уста.

Иглика го схруска със смях.

Горският изсипа на тревата цяла купчина захар и почна да нарежда бучките около нея, една по една, и да я загражда.

— Чакай да видим ще стигнат ли да те заградя.

— Остави врата, че не мога да изляза, ей! — каза весело Иглика, като го гледаше как обикаля около нея. При всяко негово навеждане тя усещаше топлината, която идеше на вълни от мъжкото му хубаво лице. Играта ѝ се хареса. Стражарят не ѝ се виждаше вече

лош. Той никак не приличаше на другите хора. Толкова много шекер, такъв весел и шеговит, такива хубави думи! Тя го гледаше като насъне, боеше се от него и тръпнеше, но не можеше да го остави. Той ѝ се виждаше като някой цар, богат и силен, на когото всички се покоряват, който може да направи всичко, каквото иска.

— Ето, това е нашата къща — каза горският, като я огради — и ти си, да речем, моята невеста.

Той загледа момичето в очите продължително като орел, който следи от висинето малката полска мишка.

Иглика отклони поглед настрана.

— Е, притрябвала ми е такава къща. Малко дъжд, и ще се стопи! — каза тя.

— За тебе аз друга ще направя. Стига да ме вземеш — рече стражарят и ѝ хвана ръцете в своите могъщи лапи.

— Пусни ме! Ти ме лъжеш! — почна да се тегли Иглика.

Тогава горският я прегърна като дете в силните си обятия и захвана да ѝ говори с тих и нежен глас:

— Иглико, ти си хубава! Ти не си вече малка. Цяла мома си! Аз те обичам и искам да те взема. Там, в града, ти ще бъдеш като царица. Най-хубава от всички. Ще ти направя дрехи, каквито поискаш, и ще ти дам всичко, всичко. Каквото кажеш.

Иглика, предадена, изгубена, се отпусна на гърдите му като младо заклано теленце, стопена от нежностите му, примряла от срам, магьосана от думите му.

— Кажи, искаш ли ме, Иглико? — шепнеше над нея горският и в чудната тишина на тоя пролетен ден неговите упоителни слова идеха до нея като от небето.

— Искам те, искам те — едвам проговори тя.

Горският тихо и неусетно я сложи върху тревата на топлата земя.

Привечер, когато тоя хубав пролетен ден вече гаснеше, Иглика вървеше с наведена глава след стадото си и го закарваше към село. До нея вървеше с пушка през рамо горският, едър два пъти колкото нея, и ѝ говореше:

— Ти бъди спокойна. Утре пак изкарай стадото там. Тая неделя всеки ден ще се срещаме. После ще се годим и тогава вече лесно.

Иглика го слушаше доверчиво и детинските ѝ мечти рисуваха едно чудно бъдеще, в което тя се губеше като мушица в златна паяжина.

На другия ден тя пак закара стадото си там, на същата поляна.

Денят бе хубав и топъл като вчерашния. Но Иглика не пееше вече и не подвикваше на овците, които кротко си пасяха из шубраките. Тя седеше на големия камък като на трон, босонога, гологлава, с хурка в ръка, прилична на осиротялото царско момиче от приказките. Очите ѝ бяха втренчени в далечината надолу, дето се виеше пътят за към гората. Щом нататък се мернеше човек, тя скачаше пъргаво, като дива коза, изправяше се на канарата тревожна, примираща от вълнение и гледаше дълго надолу. Погледът ѝ се замъгляваше от напрежение. Тя изтриваше очите си и като им правеше сянка с ръка, гледаше пак. Ноздрите ѝ се разширяваха, душата ѝ се вълнуваше от сладък и необясним трепет.

Цял ден прекара тя в трескаво очакване, но горският не дойде. Китката на страната ѝ увяхна. Вечерта тя се върна със стадото си сломена и отчаяна.

На другия ден тя отиде пак на същото място и пак чака̀. Но напразно. Цветята, набрани за него, вехнеха и умираха в ръцете ѝ. Кротките овци идеха смирено при нея, гледаха я спокойно, дълго, и в техните безстрастни погледи личеше тъжен, мълчалив приятелски въпрос. Но Иглика ги не милваше, не им подаваше трохи с ръката си и те я заминаваха с тежка въздишка.

Горският пак не дойде. Той не дойде и на четвъртия, и на петия ден. Вместо него дойде старият дядо Мартин.

— Пак ли ти, дядо Мартине? Ами другият? — попита зачудено и с трепет Иглика.

— Той си отиде във Варненско. . . Преместиха го там. Жена му била болна. А ти как си? — запита добродушният дядо Мартин.

Иглика не отговори. Главата ѝ се замая. Тя седна зашеметена на камъка.

И бедното ѝ малко сърце се сви от такава мъка, каквато никога досега не бе изпитвало.

Произведения, невключвани от Елин Пелин в съчиненията

ОРИСИЯ

Ех, тая пуста черга! С каква радост, с какъв мерак бе я ткала буля Калистратица! През много дълги зимни нощи тя си не почина, тежък сън я не обори. Вечер, щом слънце зайде, жаловното зимно слънце, и черна, студена нощ удавеше селото, буля Калистратица ще влезе в разбоя и в ръцете ѝ ще запее сръчно гладката липова совалка, ще заскърцат тихо нищелки и набърделки.

Туп-туп. . . туп-туп! Чак до зори.

Тъче неуморно тя, а в очите ѝ свети младост и сила. Буйни гърди се повдигат от накипели мечти и желания за честит и дружен живот с Калистрат. Млада кръв запали необуздани мисли и те заредят пред очите ѝ мили сънища: всред кичеста градина, между цъфнали овошки се губи, като гнездо, свито в шубрачка, малка варосана къщичка с чисти стъклени прозорци, с хубави стаички, наредени, накитени от нейната похватна ръка, по средата пъстрата черга, като цариградски килим, а по нея слънчеви лъчи си играят и мамят веселите врабченца да кацат по стъклените прозорци.

Туп-туп. . . туп-туп!

Ех, добър е господ! Само труд и постоянство и всичко по реда си ще тръгне. Ще се отплати Калистрат от лихвари, ще се отърве от тежък бащин борч, ще купи

по-яки воловци. Той е млад, юнак и работник. Ще хване тежко рало в чевръсти ръце и мерно ще закрачи по черни угари, и едър пот ще потече от широко чело по ровката земя, и слънце от радост и надежда ще грейне в доброто му сърце. . . Мил и сладък живот!

Туп-туп. . . туп-туп!

И нещо се топи в младото Донкино сърце, нещо хубаво и чисто се топи там на благи сълзи, избликва от очите ѝ и мокри хубави и пълни страни. Златни надежди удвояват силата на морни ръце и пее гладката совалка, и скърцат нищелки и набърделки, и разбоят непрестанно бие:

Туп-туп. . . туп-туп!

Калистрат, полегнал до топлата печка, гледа своята млада невеста, що вчера, речи го, в къщи е довел, и следи с очи как се движат пълни бели ръце, как се вдигат обли гърди под кенарени нагръдки, па съглежда и тия чудни сълзи, що трептят срещу ламбата като два маргарита, и жилото на неволно безпокойство пропъжда из ума му веселия рояк от щастливи мисли. Приближава той хубавата си невеста, заглежда я в очи:

— Що ти е, Донке? . . . Защо са тия сълзи? . . .

Тя изпуща пъргава совалка, метне ръце на мъжките му рамене и шепне:

— Калистрате, бог да те поживи — честита съм, Калистрате! Честита съм и не мога да си спра тия сълзи! Хубаво ми е, мило ми е. . . че работя, че сме дваминка, че ти си при мене. Их, боже! Калистрате, иска ми се все да работя, да работя!

И маргаритите, що трепкат на босилковите ѝ клепки, се сипнат един след други като градушка.

— Донке, не искам сълзи — разтреперано примоли Калистрат. — Недей ги рони. Не мога да гледам сълзи.

От детинство съм ги загледал на очите на клетница майка. Сълзи на черно тегло, горчиви сълзи. . . Нож сърцето ми разпаря само като видя. Донке, не искам сълзи. Де ми запей!

И двамата почнат да се милват като два гълъба. Па току екне тихичко и сладко Донкиния глас:

Де гиди млади години,
колко се лесно минават! . . .

— Донке, не ща тая! Не искам тъжовни песни! Запей друга, весела. . . от широко сърце!

Малката стаичка екне от Донкиния смях. Тя пусне наново совалката и подхване:

Не следи ме, месечинко виторожка,
не дебни ме —
не отивам, месечинко виторожка,
в път далечен,
най отивам, месечинко виторожка,
у Радини! . . .

— Ето на̀. . . такава песен искам. Карай, карай, та го закарай барем у Радини!

И Калистрат се провикна от сѐ сърце:

— Е-е — ех!

— Ах, млади години! Спрете се барем за един миг, за колко цигара се пали. . . И за малко много давате.

Така хвърка нощта. Пропяват първи петли, първи и втори. На постелката отдавна спи морен Калистрат, а совалката все още пее в Донкините работни ръце:

Туп-туп. . . туп-туп.

Такъв труд! И най-после, един ден радостно възсия Донка. Мечтите ѝ, мерака ѝ, мъката ѝ, грижата ѝ до-

биха, що искаха: от кросното се отсука пъстра, писана черга за едната хубост.

Кога човек постигне нещо, добива сила и друго да иска. Такова е човешкото сърце — вечно иска и вечно желае. И Донка се затруди за много още работи и забърза да постигне мечтите си, с кои от детинство бе порасла: нова къща и нова наредба. Скъта тя в ковчега пъстрата черга, да им стои нова, за новата стая.

У Калистрат душа не остана от работа. Ясно слънце го на нивата заваряше, а вечер на нивата с него се прощаваше. Воловци без сили остаха, но той ги гледаше като същи деца, кърмеше ги всяка сутрин, гладеше ги по челата, а като впряга, ще им рече:

— Хайде, братя, на нивата! Живот заедно, смърт пак заедно.

А те го гледаха мило с големите си безстрастни очи, сякаш че разбират. Па и трима бодри и силни пойдат към полето, изпращани от пъргава Донка.

Върху плещите на Калистрат тежеше бащин борч, удвоен и утроен от лихвари, и той не жалеше ни младост, ни здраве, само да се отплати.

— Ех, и това веднъж да снема от гърба си, па да кривна шапка, па да видиш ти кой е Калистрат — говореше той пред Донка.

— Ех, дай боже!

Ала бог не даде. Случиха се усилни години, усилни и тежки. Навървиха се една след друга кишовни зими, та йзмориха добитък, заредиха се летни суши и градушки, та сеитбите си не дадоха. Почерня измъчен народ, сбъркаха се клети сиромаси какво да правят, кому да се молят — на бога ли, или на дявола.

Лихвари ги потеглиха на съд, па упримчиха и кого не бяха.

Калистрат, работникът, юнакът Калистрат, сведе глава, прехапа устни и рече:

— Ами сега?

Вместо борч да отплати и да струпа къщурка по̀ за света, той си трупна още борч въз борча, зер му умря галения Сивчо, и той взе с лихва, та го замести. Па му се родиха и дечица — две близначета. Мънички са, бог да ги поживи, ала и по тях отива доста.

И рухнаха галени надежди, събориха се златните Донкини кули за честито бъдеще.

Е, всичко ще се пренесе. Човешкото сърце много трае. И Донка удави хубава младост в горчиви сълзи.

Бог високо, цар далеко.

А Калистрат нема̀ сила да утрае. Плю на всичко, па се пропи и се опропасти.

Минаха се дълги неволни години.

Веднъж дойде бирникът за данък. Калистрат се чеса, чеса, па избяга. От много отдавна пара̀ не бе се заса в съдраните му джобове, нито бе остало за провъртяла дан нещо. Кога бирникът влезе в разградения и пуст Калистратов двор, и куче нема̀ да го залае. То бе една ранна есенна сутрина. Паднала бе първа слана и селото лъщеше като сребърно под предвестни утринни лъчи. Вайкаха се дълго бирникът и кмета що да вземат и що да оставят. Всичко вехто, слупено, пари не чини. Само пъстрата черга, под която още спяха двамата близнаци, ще може да отсече нещо.

— Ох, недейте, за бога, милост! — пищеше Донка премаляла.

Но суровия стражар отви малките прегърнати и спящи братчета, сгъна чергата и я отнесе. А след него излезе бирникът и кмета.

Слушайте що направи царщината от тая черга.

Най-напред в околийското градче прогласиха, че еди-кога си ще се продава за държавен дълг еди-каква си черга. Един евреин, възползуван от случая, отиде на уречения ден, наддава и я купи за 5 лева. Не се знае къде отиде тая писана черга, но историята на петте лева, които държавата спечели от нея, е дълга и широка.

Тя беше една бяла хубава петолевка, която зае почтено място в държавното ковчежничество, а оттам излезе с хиляди свои другарки и влезе в заплатата на дядо владика. Тоя благочестив старец беше повече чръвоугодник, отколкото сребролюбец и на един обяд изяде и изпи тая нещастна петолевка.

Раздробена на 5 малки бели левчета, които безропотно си взеха сбогом едно от друго, тя се впусна да пътешествува по света и стана причина на много радости и горчила, на много смехове и на много сълзи. Едни от тия бели левчета дълго време си почиваха в дълбоките кесии на скъперниците, чиито прахосници синове отново ги разиграха; други станаха причина за убийства. Събрани веднъж пак дружно в ръцете на един големец, те купиха честта на едно бедно, хубаво момиче, което после се обеси с въже, купено от тия пари.

След като преходиха, пак пръснати един от друг, много градове и села на майка България, след като влизаха ту в мазни търговски кесии, ту в хубави женски ръце, ту в скъсани сиромашки джобове; след като търпяха ядове и се пръскаха на петачета и на стотинки, след като се дробиха по гуляи и веселби, те пак попаднаха в ръцете на бирникът, оттам отидоха в ковчежничеството. Станаха пак петолевка.

Обаче на едно царско тържество тя биде пак изтеглена и правителството купи с нея един кьор-фишек, и една вечер го пална. Той се издигна с ужасен писък

към спокойните вечерни небеса и се пукна над големия град, над който се посипаха чудни, мили звездици — сини, зелени, червени, алени и на всички ония шарки, що имаше в продадената Донкина черга.

А народът отдолу викаше: «Урааа!»

ПРОШЕНИЕТО НА ЖИТЕЛИТЕ ОТ с. ГОЛЯМА НЕВОЛЯ ДО ДЯДА ГОСПОДА

РАЗКАЗ

Не знам дали защо бе на царски думи, или защо бе много на открито сред полето, но нито една беля не замина през селото Голяма Неволя, без да се не поспре за малко в него. А пък белите и проклетиите, що обикалят из нашите села, нямат брой и край. Най-напред дойде, да речем, инфлуенцията, или «нона», както я наричат тъдява — нищо и никаква болестчица, която нито много мъчи, нито много бави, а тръшка бързо, сигурно и — най-главното — неусетно. Още се не пръснала из село новината, че Иван, Стоян или Драган, тамо-нему, се разболял, а той ето го че умрял. Новините просто се надпреварват и човек не знае коя най-напред да повярва. Ала навика е научил селяните и щом някой от тях чуе, че еди-кой си се разболял, той предава на съседи и приятели, че е умрял, и никога не греши. Според както разправят някои, които са умирали, т. е. които са лежали от инфлуенция, тя била сладка болест. Най-напред те удари в главата като шпиртовица, после причинява ръмавица в носа, после — замрежване на очите, сънливост, главовъртение, заплитание на езика и чак на края, и то съвсем малко — смърт.

Вади душата, дето казват, като с памук.

А сиромасите от с. Голяма Неволя най-много биха се радвали на св. Архангел, ако той все по тоя начин

им вадеше душата. Така и така му са длъжници, които не могат да му избягнат, нека поне милостиво си влачи борча — една гола душа.

Де ще му излезе края например, ако св. Архангел рече да си вади борча по законен ред, т. е. най-напред да те завърже с полица или запис, после след всяка година да го преписвате и да ти притуря лихви въз лихви, после да те влачи по съдилища, да ти вади изпълнителен лист, да ти вика съдебен пристав и така нататък. Па ако си праведник, лесно — с ангели ще се разправяш, — ами ако си грешен, па да ти пратят за пристав някой пуляв, чер като кюмюрджия дявол?

Е-хе, де ще му излезе тогава края!

Та искам да кажа, че инфлуенцията е най-незначителна, даже често пъти полезна беля. По нея вече идат по-остри и по-лоши бели: баба шарка, лошо гърло, суша, съдебен пристав, киша, бирник, градобитнина, акцизни и полицейски стражари, шугата по овцете, околийския началник по агитация, магарешката краста, доктори, един билюк фелдшери, гъ еници, скакалци и пр., и пр. Чумата и холерата в сметка не турям.

Всички тия канени и неканени гости голямоневолнишката честита царица — сиромашията — преди време най-гостолюбиво посрещаше, защото мислеше, че всяко зло иде за добро. Тъй например от мора по добитъка хем кучетата се ползуваха, хем царвулите боладисваха, лошото гърло, знаеш, намалява децата, а това сè е улеснение за поминъка на родителите. Може да се каже, че само идването на околийския началник два-три деня пред изборите и само магарешката краста изглеждат да са безполезни. Ала кой знае? Има работи, които ний, простите хорица, не можем да разберем. Ако попиташ някой по-учен, например депутата Шкем-

баков, той с увереност 99% ще ти каже, че тия работи са полезни. А каквото каже г-н Шкембаков, непременно трябва да бъде вярно: първо, защото той е богат човек, второ — главата му е гола като кратуна, а такива глави са много умни или много глупави, и, трето, защото той е народен представител. Той наистина в Народното събрание все си е мълчал, но трябва и за това да е имал право, инак кой ще му плаща по толкова си пари на ден.

Отпреди няколко време насам умът на жителите от с. Голяма Неволя е тръгнал съвсем из друг път и днес всеки казва, че шугата, крастата, лошото гърло, сушата, кишата, чумата, холерата заедно с околийските началници, бирниците, приставите и пр. били съвсем безполезни, нещо повече, били вредни. Е, такива глупости, моля ви се, и в Народното събрание не са говорени. . .

Докато в с. Голяма Неволя работите вземат такъв край, там се случиха много чудеса.

Заредиха се нещастия едно след друго.

Най-напред завърлува грозна болест — гърло и пусто пиянство, — та умори попа, даскала и кмета един след други. Селото остана без първенци и сякаш запустя. Да видиш само как грозно ти се чинеше всичко, като няма ни кой партизанлък да прави, ни кой да се кара и да вдига шум из кръчмите. Това нищо, ами падна тгрьм, та изкриви покрива на камбанарията и пукна камбаната. Да речем, и това нищо. Ами жената на Танчо Сиромахът, който нямаше ни вол, ни кон, ни педя земя, в един ден роди четири мъжкарчета, здрави като шилета. Всички рекоха, че това е на посока: на зло, на добро или на гладни години. Вие речете, че и това е нищо. Ами нищо ли е това, че на самден Великден на

черковния певец се изкривиха устата в минутата, когато бе извил глава да запее Христос възкресе? Ами когато през една нощ изчезна из черковата сребърния фес на светеца Нов Георги, що бе нарисуван също като арнаутин в един ъгъл на черквата, и на главата му остана червения, та не мож да познаеш хайдук ли е, светец ли е? . . .

Всички тия поличби и напасти жителите на село Голяма Неволя преглътнаха мълчаливо.

Но когато една заран намериха разбита общинската канцелария и от чекмеджето на масата вдигнати неизвестно от кого хилядо лева грешни сиромашки пари, селените се стреснаха като никога. . . Кмета хич му не мисли, ами се качи на коня и като вятър отиде при Марга гледачката в село Малка Кривда.

— И това, и това се случи в наше село, бабо Марго — разправи ѝ той, — гледай, та виж кой изгори сиромашта. . .

Баба Марга хвърли книгите.

— Пусто да опустее, чорбаджи, лошо се казва. . . на тебе сочи — рекла баба Марга.

— Лъжеш, вещице. . . гледай още веднаж.

Баба Марга пак хвърли книга.

— Ох, пак същото, чорбаджи. . .

— На боб гледай, брантио, книгите ти лъжат — заревал чорбаджията.

Баба Марга гледала и на боб, и на решето и все така ѝ се казвало.

— Тѐ, сѐ на теб показва. . . да ме убие господ — ако лъжа — взела да се кълне тя и наставила. — Да не си пък ти, чорбаджи, па нещо. . . такова. . . и да си забравил я. . .

— Курво, циганко, да мълчиш, че езика ти отряз-

вам — закрещял кмета и вдигнал ръка да я бие. — Или право казвай, или ще те пребия.

Баба Марга пак гледала и за чудо голямо тоя път и се казало право.

— Прости ме, чорбаджи — рекла, — грешила съм. . . Незнаен и далечен чужденец ги е откраднал и не може да се издири. . .

— Е, видиш ли, брантио — рекъл чорбаджията, засмял се и й дал таман три гроша и зола.

Кмета се върна грижовен и умислен. И когато разправи на селените какво казала баба Марга, смал се не разплака, такъв народен човек беше. Та ако не беше такъв, щеше ли да бъде депутат?

Стреснаха се сиромаси селени, па запсуваха наляво и надясно.

— Лъже оная брантия, бе хора. . . Тия пари наш човек си ги хапна — завикаха някои.

— А, може ли да бъде? Това християнин човек не е направил — рече кмета.

— Пара е слепило, бе кмете — обади се друг.

— Да се издири, крадеца да се издири, че тия пусти пари пак село ще ги тегли — завикаха мнозина.

— Да се даде прошение. . . .

— Бе и на бога да го давате, това си е. . . Баба Марга няма да лъже я. . .

Селяните се развълнуваха до един, па се вдигнаха всички, та в околийското управление при началника! Колко можаха, влязоха, колко не можаха, стоеха пред отворената врата, натискаха се, да видят вътре, и пълнеха целия коридор.

— Такава и такава работата, господин началник, искаме да дадем прошение, че ни ограбиха, че ни душата изедоха. . . И вътрешни хора са това. . .

Началника се изправи, вирна глава, протегна ръка и започна реч.

— Какво да ви правя, уважаеми господа! . . . Да, уважаеми господа, какво да ви правя? Крайно ви благодаря за честта, която ми правите с посещението, и вярвам, че при идущите избори, когато нашите мерзки противници опозиционери, магарета и маскари. . .

— Ами ние за друго сме дошли, г-н началник.

— А. . . да, пардон. . . но. . . за какво бяхте дошли, моля ви се? А, да. . . парите. Знам цялата ви работа. Г-н кмета ви още преди една седмица ми разправи за случката. . . Жалко. . .

— Каква ти една седмица — парите се откраднаха вчера — рече някой.

— Да, сѐ едно, господа. . . Туй не важи. . . важното е, че крадеца е неизвестен, т. е. няма свидетели и улики, и аз не мога да ви помогна.

— Да дадем прошение — рекоха селените, — та да се разследи. . .

— Кому и за какво прошение, господа?

— Прошение до тебе ли, до окръжния управител ли, до министъра ли. . .

— Баш до бога да го дадете — сѐ то. Най-добре идете си, търпете си и туйто. . .

— Па да може, ние и до бога ще се оплачем — рече един, — ама не може, и той не ни чуе вече, господин началник, па ние и от него на тебе бихме се оплакали, оти ти си най-близо до нас.

— Па и чорбаджията, г-н началник, много ни яде. . . Бре с лихви ни трупа, бре ниви и ливади ни ограби, бре вино и ракия ни продава като чиста водица — само малко дъхне на шпирт, инак гола водица. . .

— Уж, чест му сторихме, та го избрахме и кмет, и

депутат. . . ама. . . — почнали селяните да се обаждат един по един.

— Много-много не дрънкайте, че не мога да ви слушам, господа — викна сърдито началника.

— Ама. . .

— Хайде сега марш, че не мога да трая миризмата ви — викна началника, изпъди ги и затвори вратата.

Селяните се върнаха в село попарени и измъчени. Разправят на кмета, а той хич не иска и да знае.

— Такива работи малко по-далеч от мен да са. . . Чужда беля ми не трябва — вика и си суче мустаците.

— Нали и ти си селянин, нали си ни кмет.

— Аз съм кмет, да кметувам, не да се ядосвам за чужди ядове.

Селяните се обидиха от тия думи. Един от тях се обади:

— И да крадеш, да ни грабиш. . .

— Ти, ти открадна парите — потвърди друг.

Чорбаджията замръзна на мястото си и побледня.

— Ще се оплачем. . . прошение ще дадем, кмете, не искаме да ни яздиш. . .

Кмета кипна:

— Е, па кому ще се оплачете? Началника е с мен, окръжния управител е с мен, министеро е с мен. . . Какво ще направите, а можете ли да. . .!

Чорбаджията изрече мръсна псувня.

Селяните наскачаха.

— На бога ще се оплачем, бе изеднико.

— И той е с мен, голтаци! — Вдигна се страшна врява. Няколко буйни селяни скокнаха, хвърлиха се въз чорбаджията, свалиха го и почнаха мерно и тежко да слагат немилостиви юмруци по широкия му гръб.

— Кой не бие, господ да го убие — закле ги и кой от селяните. Тогава се трупнаха всички.

Чорбаджията ревеше, пъшкаше, молеше се с глас, продължителен, дрезгав, умилителен и висок, сяк ш четеше пред светите стъпки на бога прошението на жителите от с. Голяма Неволя.

В СЪДИЛИЩЕТО

РАЗКАЗ ПО АНТОН ЧЕХОВ

Пред съдията се изправи нисичък, съвършено мършав селянин, облечен в оплескана и покъсана риза и в кирливи панталони от дебело сукно. Неговите рошави коси, нашареното от сипаница лице и очите му, които едвам се забелязваха от гъстите му и увиснали вежди, го правеха начумерен и сурованин. Той беше бос.

— Ела по-близо, Донко — почна съдията, — ела по-близо и отговаряй на въпросите ми. На 4-ий юлий акцизният стражар Иван Акиноров, като минувал сутринта край твоята градина, забележил една леха, посеяна с тютюн, заради което той ти състави акт. . . Как станало това?

— Кое?

— Как се е случило това, тъй ли, както го обяснява Акиноров?

— Да, така е. . .

— Добре, но ти защо си посеял тютюн?

— Кое?

— Ти твоето «кое» остави, ами отговаряй на въпроса: защо си посеял тютюн?

— Ако да нямах нужда, не бих го и посеял — измрънка Донко и погледна тавана.

— За какво ти трябваше този тютюн, ти нали каза, че не пушиш?

— Тютюна ли? . . . Ние с него лекуваме шугата.

— Кои са тези — ние?

— Ние, народа — селяните от Голяма Неволя. . .

— Слушай, Донко Петров, не се преструвяй на глупец, ами отговаряй, както трябва, не ми дрънкай за шугата сега.

— Аз откакто съм се родил, не съм дрънкал, а сега дрънкам. . . — избъбра Донко и примига с очите. — Мигар ваша милост, господин съдия, може да лекува шугата без тютюневи корени, мигар ако полееш една шугава овца само с «луча» или друго нещо, мислиш ще оздравее? Бил съм дърдорил! . . . Че това си е съвсем право, господин съдия. Пък да я не лекуваш никак, грехота е. . . най-после овца е, къщата ти блажи и децата ти облича. . . Най-после беглика ѝ плащам. Не е например магаре. . . то може и да се не лекува, но то носи. . .

— Кой те пита тебе за магарета?

— Кой, мене ли? . . . Че вий сами ме питате. По нас лекуват само овците от шуга, магарета не лекуват, те, знаеш, могат да се чешат и сърбежа им минава.

— И тъй, ти казваш, че си посеял тютюн само за да лекуваш шугата на овцете — тъй ли?

— Ами за какво друго, за да го бодна над ухото си ли?

— Но за да излекуваш овцете си, ако не дай боже зашугавеят, ти мож да викнеш фелдшерът. . . там. . . знаеш, от околията. . .

Донко се засмя:

— Сега чак я изпече, господин съдия. . . Ще ти дойде теб фелдшерът за една шугава овца. . . Ние за себе си ги не викаме, та за овците. . . После трябва да продадем пет, та да му платим лека. . . Пà да я излеку-

ва — добре, ами той, знаеш, ще я умори по-бързо от шугата. . . Па какви са кисели това докторите, господин съдия: намръщени, мълчаливи, гневливи. . . кряс〜ка ти като на добитък, нарича те простак, диване, говедо, тамо-нему. . . Тия нека си лекуват вас, санким гражданите, а ние нашата шуга ще си лекуваме сами.

— Ти на мене недей ми свежда вода от четиресет дерета, приятелю. . . Ти много добре знаеш, че сеенето на тютюн без особено разрешение е строго забранено, и затова кога стражаринът те е потърсил, ти си се скрил.

— О, чувай, боже, как да не съм знаял — знаял съм, но, знаеш, аз мисля, че и закона знае, че има шугави овци. . . А пък дето казваш, че съм се крил, да ме прощаваш ти мене. Аз да се скрия, че защо да се крия? Слава богу, не съм нито обрал, нито убил някого. . . Как така!

— Добре, ама закона не пита за твоята шуга и краста и глобява. . .

Донко се усмихна и недоверчиво намигна на съдията.

— Ами колко години има, откак вие селените сеете тъй. . . корени?

— А че открай време. . . Но повечето по кукурузите, по кърa и из горите. Но тая година, рекох си аз, е, що бива, акцизните, и те разбират от човещина и си посеях в градината.

Донко почна да се прозява.

— Не мислеше ли, че престъпяш закона?

— Кой, аз ли? . . . Как да го престъпям — не съм убил.

— Но ти знаеше ли, че си отговорен? Ето например аз знам.

— Сè трябва да знаеш, нали си учен. Господ е знаял кому да дава ум и разум. Нà, ти размишляваш какво е, що е, а стражаря, това говедо, хване те за яката и без да мисли — блъска те. Ей, човече, ти най-напред размисли, па после блъскай. Право е речено, че на говедо ум се не дава. . . Запиши там, господин съдия, че стражаря тамам два пъти ме удари по зъбите, дето ме удари по гърба, него и не смятам.

— А защо те е бил?

— Колко ти знаеш, толкова и аз знам. . . па и той надали знае повече. . . Просто власт му е — бие, а това не е право. . .

— Ти много дърдориш, приятелю. . . гледаш да замажеш работата.

— Защо да дърдоря? Попитай в село, ако не вярваш. Аз му казвам — за шуга, а той става и. . . пат — бие. . . За шугата ще му казвам, разбира се, което е право, право да е. . .

— Е-е, приятелю, ти пак ли захвана за шугата, я ми поразправи нещо и за крастата — ухили се съдията.

— Крастата по-често лови магаретата, а по нас тях ги няма толкоз, само Алачето има. . .

— Кой е този Алачето?

— Иван Алачето, господин съдия, има си хас да го не знаеш, него го знаят навсякъде. . .

— Доста, млъкни!

Настъпи мълчание. Донко пристъпяше от крак на крак, гледаше на покритата със зелено сукно маса и усилено мигаше с очи, като че гледаше право в слънцето, а не в сукното. Съдията бързо пишеше.

— Да си отивам ли? — попита Донко след малк

— Не. . . трябва да чуеш присъдата си, ще бъдеш глобен.

— Как глобен, че защо? . . . Мен ме глобиха с постановление и аз се обжалвах вас, кому другиму. . . А ти трябва да развещаеш правото от кривото.

Донко престана да мига и като навъси гъстите си вежди, въпросително погледна съдията.

— Трябва да си ходя, господин съдия. . . Сбогом!. . . Знаеш, жената е добила, па е болна, а ти виж там какво е добре. . .

— Ти стой тук и мълчи!

— Аз и тъй мълча — избъбра Донко.

— Ти ме объркваш. . . почакай там. . . Да чуеш присъдата, ти ще бъдеш глобен. . . Член еди-кой си от закона. . . — почна да говори бързо съдията, а Донко мигаше и от всичките думи на съдията разбра това: Донко Петров се глобява 200 лева в полза на хазната и да заплати съдебните разноски.

— Ама, господин съдия, не е право. . . сиромаси сме. . .

— Пшът — рече съдията, — закон сърце няма, молба не разбира. . .

— Ама закона трябва да има сърце, господин съдия — умолително почна Донко, но съдията прекъсна думите му и се оттегли на почивка.

ПРОКЛЕТИСАНАТА ГОРА

ЛЕГЕНДА

Старият Чумак прекъсна песента си и се замисли.

До него, върху седефената дръжка на шишенето му, лежеше застрелян орел с разперени криле, с окървавена перушина, с изцъклени кръгли очи, отправени към небесата.

— Ето, това е проклетисаната гора — посочи с ръка старият ловец към разлатия дол на планината Пред очите ни като гробище на някакви незнайни исполини лежеше печална и мъртва гора. Редом една до друга там стояха като вцепенени грамадните снаги на вековни буки, обелени и побелели от дъждове и пек, с широко разперени и изпочупени клонове, със сломени върхове, без листа, без гнезда, без птици, без живот и без гордост.

Под тях коприва и бурен до колени, без диря от човешки крак. Високо над тая мъртва гора, по стръмния склон на планината, блещи като змей стремителен и пенлив поток, скача лудо по канарите и щом настъпи зловещата гора, сякаш по силата на някаква си грозна клетва, изчезва таинствено и нямо под земята, за да избликне свободно и шумно далеко от това проклето място, осъдено на вечна скръб и немота. Зелени и хубави гори наоколо презрително странят и вдигат гъсти върше към царствените планински върхове.

Много е патил старият Чумак и много знае. И облегна се на лакът той, пусна замислен поглед надолу и бавно почна да разказва:

— В народа не живеят вече старински приказки и песни за подвизи и слава, за юнаци с огнени сърца. Из зелените планински морави избягаха вече немирни самодиви. И тънките бялопрозирни мъгли, що в изгрев слънце чезнат над лесовете, не са вече вълшебните одежди, що покриват моминските им тела. Изселиха се из бистрите горски реки златокосите русалки и младите овчари, в които се влюбваха немирните горски вили, спокойно вече си нощуват в планините и медните им кавали не огласяват със страстни и задушевни звуци тъмните усои. Огнени змейове не тряскат вече в грозните градобойни облаци. Златолюспа змеица не намира вече достойни за любов селските момци. Незнайна и проклета вещица е пратила на земята черн неволя, та мълком да изреже светлите крила на фантазията, да разкъса ръждивите вериги на човешкия ум и под тежък камък да потисне стремителния и гордия човешки дух.

Човекът стана най-жалък роб на дребнави нужди.

А бог, що даде страстните вълнения на любовта, що пална слънцето и хвърли тайнствен нощен мрак, създаде волната воля и я подари на човекът. Но той се показа недостоен за великия дар на бога и в безсилието си да го поеме, той го желае и до днес. Земята натежа от села и градове, пълни с обезличени и обезсилени роби.

Когато пролетта настане, кога в природата кипне живот, кога планините наметнат великолепни одежди, и смели, и победни, и славни песни на освободените потоци тържествено заехтят из усоите и заговорят за безгранична волност на духът, за непреодолима смелост, за безкрайна любов, ний хорицата, жалките червеи на земята, се боричкаме и хапем за залък хляб.

Бог ще накаже грешното човечество за това.

Той ще отнеме сърцето му, кладенецът на алената и горяща кръв, и недостойния човек ще стане достоен скот.

А някога светът е бил друг. Тогава не е имало мъдри глави, но е имало буйни сърца. Днес мъдростта е прогонила щастието и светът прилича на тая безжизнена гора.

Преди векове тя е била зелена, млада и хубава. Тия бели мършави скелети някога са били стройни буки, увенчани с гъстата зеленина на свойта шума, из която пеели славеи. Тоя сребърен поток, що лети от планината, не се е губил тъй презрително под земята на тая чумава гора, а с радост е оросявал зелената морава. В това инак чудно и идилично място планинските волни жители са намирали най-хубава отмора и младежите са кършили в празник луди хоро.

Буйни и смели били момците тогава. Здраве и сила са кипели в юнашките им сърца. И тъдява нейде, между горците на тая планина, се появил един момък, най-достоен от всички. Той имал гъвка гиздава снага, мощни ръце, бързи крака, гордо вирната глава, украсена от черна лъскава коса. На хубавото му лице гряла усмивка от тържествующе щастие, в смелия поглед на орловите му очи горял огънят на най-голямото самосъзнание. Тоя момък бил славата и гордостта на планинските жители.

Той се влюбил в една мома, която едничка била достойна за него, влюбил се тъй силно, че сърцето му се запалило, и когато устата произнасяли името ѝ, из

тях изскачали светли огнени езици. Дълбоко в очите му треперяло отражението на тоя пожар.

Чудна е била тяхната любов.

Тогава заради тях бог украсил горските поляни с жълта иглика и бреговете на горските потоци с миризлив здравец. Вечери, когато те се срещали в гората, упоени от щастие и любов, дори месецът закъснявал от завист.

По целия свят се разнесли славословни песни за тяхната безгранична любов.

То били чудни времена и грехове нямало на земята.

Ала от незнайни места дошъл стар, побелял странник-калугер с някаква си голяма книга под мишница. Той бил някакъв пророк и се заловил да учи хората на ум и разум. Заговорил за неизкупени грехове, за покаяние, за царство небесно, за укротени страсти, за недостоинството на плътската любов и пророчески вещаел божи гняв над безгрижните и весели горци. Странникът бил красноречив и всяка дума падала разрушително в сърцата на хората и пъдела оттам доволството, безгрижието, безбурното и идиличното им щастие.

— Що значат смехът и песните, с които непрестанно живеете! — говорил той. — Самопознание, вникване в тънкостта на нещата, развещание гатанката на битието — ето в що се състои истинския живот. Безгрижието е погибел. Размишлявайте върху всичко и във всичко се съмнявайте, за да блесне слънцето на истината.

Влюбения момък се пленил от думите на стареца и тръгнал след него. Те водили дълги беседи под зелените буки на тая запустяла гора. Понякога момъкът оставял любовницата си, оттеглял се сам и по цял ден прекарвал в размишление.

— Суета, всичко е суета — и любов, и радост, и смях, и щастие — говорел старецът, наведен над голямата книга, в която били написани велики мъдрости. — Младо момче, съмнявай се вечно и във всичко — това е пътя на познанието, а познанието е всичко.

И момъкът почнал да мисли и да се съмнява. И много работи научил, и станал много мъдър, и почнал даже да не спи ноще.

И най-после пламтящото му сърце изгаснало.

Веднаж любовницата му го намерила под буките на тая гора, потънал в размишления. Тя се хвърлила в обятията му и разсипала върху главата му чуден букет от горски цветя, но веднага отскочила ужасена. Прегръдките на момъка били хладни. Тя го погледнала в очите и забележила, че там вместо първия блясък сега светела чудна кротост.

Младото момиче заплакало тъй силно, че цялата гора поехтяла. А той я хванал за ръката и ѝ казал:

— Иди си, не ме смущавай сега, когато размишлявам.

Момъкът окончателно паднал под влиянието на пророкът с голямата книга и станал кротък и смирен. И не минавал вече между хората горд, весел и щастлив, а умислен, тъжен и с мрачно наведена глава.

Младата му любовница страдала ужасно. Тя често дохаждала в тая гора — дето той размишлявал и учил пророческите мъдрости — и искала с ласки и целувки да го повика отново на живот и радост, но напразно.

— Иди си — казал той веднъж, — иди си с твоята любов и грешна страст. Непотребни ми са мене призраците на щастието. Ето всред тая хубава гора аз ще съградя манастир, великолепен храм на бога, и в него ще живея мъдро и разумно, без увлечения и страст, а стро-

го, както подобава на човек — върховното творение на земята.

И той почнал да гради чуден храм всред тая хубава гора. Но когато го свършил, ужасен порой дошел от планината и го разрушил. Мълнии изсушили гората — бог я проклел.

Той не искал да се издига храм там, дето се е разрушила една любов.

ПОПРИЩЕ

Ангелина вървеше мълчеливо и замислено. С ръце, мушнати в джобовете на дългия си черен жакет, тя изглеждаше досущ като ученичка. По страните ѝ, матово бели, играеше тънка руменина. Тя не вдигаше глава да погледне другаря си, който вървеше още по-мълчеливо от нея.

Полето, покрусено от есента, също тъй мълчеше наоколо, пожълтяло, меланхолично и широко, украсено тук-таме с есенните пейзажи на села и върбалаци. От куршуменото небе, в хоризонта на което се белееха рохави и разпокъсани облачета, сияеше също тъй меланхолична усмивка. По купищата тор, стоварен тук-таме из почернелите и смачкани стърнища, кацваха облак черни врани и с шум и грак се носеха на полето. То, по причина на празникът, беше безлюдно и изоставено. По-радостно се спираше окото само върху пресния тъмен цвят на скороразораните ниви.

Ангелина и Богданов вървяха дълго време мълчеливи из правия полски път към Глушиново, което се виждаше далече пред тях.

— Какво мислиш, госпожице? — попита най-после Богданов, комуто дотегна това мълчание.

— Кой, аз ли? — погледна го сериозно тя и свежото ѝ моминско лице направи една гримаса, която ся-

каш казваше: мисля върху нещо, което не мога да реша.

— Пак ли за представлението? То не заслужава такова голямо внимание — рече Богданов с някаква въпросителна интонация.

— Именно за това мисля аз, г-н Богданов.

— И какви ти са заключенията?

— Заключенията ми, за жалост, са много печални. Кажи ми, моля ти се, с каква цел правите вие тия представления?

— Мисля, че ти разбираш задачите на театъра — отговори Богданов и настави: — представленията са едно от средствата, с които народният учител си служи в своята просветителна задача. Театърът е огледало на живота. В него като във фокус се събират по-целно и по-картинно разнородните, многообразните вълнения на човешката душа, която в стремлението си за живот се среща и сблъсква с хиляди вънкашни и вътрешни обстоятелства. . .

Тая фраза Богданов бе изказвал много пъти. Обаче тонът, с който я произнесе сега, ѝ даде известна преснота и сила.

Ангелина слушаше с наведена глава и нервно хапеше долнята си устна.

— Всичко това е така. . . Но признай, че това, което направихте вие на оная безобразна сцена, не даде тая целна и пълна картина, за която говориш.

— Е, да. . . но не забравяйте, че тука е село. . . Обстоятелствата повече и не позволяват, па и публиката е без претенции и без всякакъв вкус.

— Тогава, според мене, подобни представления са съвършено безполезни.

— Защо?

— Защото те не са нищо друго освен една. . . как да кажа. . . карикатура — не. . . нещо по-лошо — някаква си карикатурна пародия, с която вие пред тия хора без вкус, освен че не можете да въздействувате за образуването на добър такъв, но някак си извратявате и лошия или неразвития, който имат. . .

Ангелина говореше отсечено, със запъване и без да погледва настрана. В това време тя сякаш следеше в душата си и търсеше своята мисъл.

— Не разбирам — отговори сухо Богданов, който с жадност слушаше музиката на гласа ѝ и с нескромен поглед следеше движенията на мъничкото ѝ лице, възбудено и сериозно.

— А трябва да разбереш — рече тя, като спря заинтересовано поглед срещу неговия. — Трябва да разбереш, че такава безобразна сцена, драпирана с всевъзможни черги и парцали, не може да възпитава; че тия парцали, с които бяха играчите, и с тая палячовска декизировка вие освен смях и критика друго нищо не можете постигна. Театърът е театър, когато може да накара зрителя да забрави, че гледа игра, а че гледа пред себе си действителна драма, дето не палячовци, а живи хора страдат и се радват. . . И що за драма беше тая, дето я играехте. . . О, боже!

Ангелина крехко и непресторено се засмя. След малко продължи:

— Хвана ме срам, като ви гледах и като слушах ония глупави монолози, изпълнени с турски псувни, и ония по-глупави разговори, от които никой нищо не можеше да разбере. Такива ли са всичките селски представления, за които често чета отзиви в съюзния орган? О, ако са такива. . .

— Вие още нищо не знаете, госпожице. . . Това, което дадохме ние, беше цвете. . .

— Наистина ли казваш? — попита с настойчиво любопитство Ангелина.

— Това донякъде беше пак иди-доди. . . Но миналата година тия представления бяха най-чудни куриози.

— Вие признавате това и пак твърдите, че могло морално да се въздействува върху народа чрез представленията.

— Това доставя преди всичко развлечение нам — на учителите, — защото ни кара да се събираме, да се поразвеселим и да се поразговорим. . . Ти си още нова и не знаеш ужасната мъка, която сковава духа в село. Човек, интелигентен човек, тук трябва да бъде дърво или по необходимост трябва да стане дърво, ако иска да се избави от мъчителната мъка. Не чувай нищо, не виждай нищо. . . Пий със селяните в кръчмите, карай се с тях, води интриги, черпи се с попа и се прости веднъж завинаги с това, което се казва наука, умствено развитие и пр., и пр., ако искаш да живееш мирно и тихо, да се чувствуваш доволен от положението си и сигурен на мястото си. . . Опасно е да се хвърчи без криле!

Богданов плювна и млъкна.

— Как разбираш ти това? — попита Ангелина.

— Да се хвърчи без криле ли?

— Да.

— Това значи: безполезно е да се храним с илюзии, че ще събудим тоя народ, че ще го поставим на пътя към обетованата земя. . . Това, дето го казват «обществена дейност» и което хвърчащите учители не могат да произнесат без крясък и без плам в очите, е вятър. . .

и не заслужава трошене на сили. Трошене на сили! Това впрочем нека не ти прави голямо впечатление, това е общеприета фраза. . . Обществената дейност на нашите учители е повече трошене на думи, отколкото трошене на сили. . . Де ги делата, за които толкова шум се вдига? Представленията видя какви са: всевъзможно т е б д и л о с а н и учители играят някоя глупава пиеса, на някоя, пази боже, сцена, прилична на цигански катун, построена в прашната и ниска училищна стая, в която публиката се тъпчи като стадо овци. . . Такива им са и вечерните училища, и читалищата им, и всичко. . . Дойде нов учител, невкусил от тая сладост, която се казва просветителна дейност, и се напъне да събори невежеството отведнъж, като покаже зъбите си срещу попа, кмета и чорбаджията. . . Тая народна целина трябва с години и планомерно да се работи, за да се култивира. . .

Ангелина слушаше внимателно думите на своя другар, с когото учителствуваха заедно в Глушиново. Той бе двадесет и шест — седем-годишен момък, шишкав и тунтурест, с дебел врат, пълно русо лице, със сиви очи, редки мустаци и остро кочанче на брадата. Той бе родом от Глушиново, дето бе се оженил за селянка и дето учителствуваше от седем-осем години.

— И аз едно време бях се заел да работя. . . Още в началото ми се изпречиха сума пречки. Аз донякъде се крепих, борих се, па паднах. Омръзна ми и зарязах всичко. Инак рискувах да повредя на работата с учениците си. . .

— Струва ми се, че вие сте могли най-после да надделеете. Не трябвало да се отчайвате — рече Ангелина замислено.

— Кой знае? Такива са условията тук, че няма де

да търсиш подкрепа, няма отде да черпиш сила, няма нищо, което да ти служи за извор на енергия. Едно най-силно съзнание на дълг тук ще се разколебае, ако не отведнъж, то полека-лека . . . Няма книги да храниш ума си, няма насърчение да храниш честолюбието си, няма хора да те упътят, да размениш мисли, да се окършваш. . . Самичък ти, един, в тая атмосфера, пропита от невежество и неразбория, почваш да се замайваш и да се въртиш в един омагьосан кръг от еднообразни идеи, еднообразни примери, еднообразни мисли, еднообразни проповеди, еднообразни разговори. Така бавно и последователно душата без възобновителна сила пада в апатия. И свършено е. . . Апатията е страшна и неизцерима болест. Тя сковава ума и духа, прави те бездеятелен и гради у тебе навици, които полека-лека те изравняват с околната среда, и ти почваш да не можеш да се чувстваш по-горен и по-силен от тия, между които работиш. А така никой не може да бъде пророк. Христос бе скромен, ходеше бос, но стоеше по-горе от всички и всички го считаха по-силен. Тая божеска сила може би е била едно свръхчовешко самосъзнание. То покорява и печели вяра.

Богданов млъкна и някак възбудено забърза.

— Вие, като разбирате положението, защо не можете да се вдигнете над него? — запита Ангелина, в чиято глава речта на другаря ѝ бе възбудила хиляди мисли, една от друга по-неуловими. В нейната душа, непреживяла нищо, невидяла нищо, имаше само една гореща вяра, вдъхната от книгите, че учителят може да бъде истински учител на народа, между който живее. Ангелина усещаше в себе си наплива на една сила да събори всичкия песимизъм на другаря си и затова чакаше някак тщетно отговора му.

— Не мога — рече той, като махна с ръка, — просто не мога!

«Просто не мога.» Тая дума падна като камък в душата на Ангелина и сякаш натисна наплива на кипящата у нея сила и тя почувствува една скръб неопределена, но мъчителна.

И двамата пак тръгнаха мълчеливо. Ангелина натисна ръцете в джобовете си и като наведе глава, пак някак нервно захапа долнята си устна. Дългата черна панделка, що бе провиснала отзад на шапката ѝ, леко се вееше и придаваше на стройната снага на учителката още по-детински вид.

Ангелина беше бедно младо момиче, току-що завършило гимназията. От малка още майка ѝ я тъкмеше за учителка, което караше Ангелина още като ученичка да следи живота на учителите и да се интересува от всички техни работи. Тя даже беше присъствувала на двечетри конференции и на няколко учителски дружествени събрания. Тук тя бе чула пламенни думи за «обществена деятелност», за «работа извън четиритях стени», за «тъмния народ, потънал в дългове и невежество, нещастен, окаян, но добър и любознателен». Всичко това будеше във въображението ѝ чудни идилични селски картини, в които виждаше себе си носителка на едно чудно бяло знаме, на което пише «Напред», последвана от боси и голи селяци, окаяни същества, които с безкрайна вяра, ободрено и с вяра вървят. . .

Ето вече месец имаше, откак тя беше учителка. Тя внимателно се взираше в живота на селените и в Глушиново, и в околните села, които бе посетила, а не виждаше никакви последствия от някаква си просветителна деятелност. А тоя «тъмен и нещастен народ» не ѝ се виждаше окаян и убит. Напротив, тия хорица изглеж-

даха щастливи и весели. Всички жени, с които се запозна, ѝ се сториха умни, работливи и доволни от положението си. Момите и ергените правеха весели хора̀ и лудо се закачаха по кладенците. Те даже я ловиха на хоро и ней беше тъй весело, тъй весело тогава. . . Струваше ѝ се, че тя ще развали целия тоя щастлив и идиличен живот на тия хора, ако само рече да ги повика на неделно училище. От друга страна, тя бе видяла как бирникът събра житото из хамбара на един селянин, как приставът откара за дългове няколко говеда от селото, слуша как двама агитатори пред изборите безбожно лъжеха хората в кръчмата. Всеки ден тя гледаше десетки жени как се трупаха болни или с болни деца на ръце пред къщата на баба Марта врачката. Виждаше как често там докарват с кола някой болник, сух, печален, приличен на мъртвец. . . И тя си мислеше: тия хора действително имат нужда от помощ. Но как да им се помогне? Може ли учителят сам да им помогне и как?

Слънцето клонеше на запад все със същата меланхолична усмивка. Глушиново беше вече пред тях. Черковният кръст блещеше като звезда над синия купол и красеше тъмнозеления пейзаж на селото, който бе почнал да мята тъмна есенна премяна.

Богданов и Ангелина влязоха мълчеливи в селото. И двамата размишляваха в себе си върху всички тия въпроси, които ги занимаваха по пътя. Тъкмо когато щяха да се разделят, те бидоха спрени от една страшна сцена: на пътя до една плетена вратничка един къс тунтурест селянин немилостиво биеше жената си с дълъг лесков прът и ожесточено псуваше. Тя, захлупена по очите си в буренът, скимтеше като куче и не правеше нито едно отбранително движение. На пътя в упла-

ха се натрупаха жени и мъже и само гледаха. Никой не искаше да прийде да отърве бедната женица. Мъжът спря ударите и ритна жена си презрително, па се обърна към тълпата и заразправя с ръмжение:

— Безобразница — заварих я, знаете, с оня. . . море, аз одавна я шлекам, ама. . . Той, синковецът, избяга, ама ще ми падне в ръцете. . .

И той с ново ожесточение се обърна към неподвижно лежащата жена и пак размаха пръта.

— Стани. . . махни се от очите ми, че ще те пребия!

В навалицата стоеше един безобразен черен калугер, дрипав и потен. Той почна цинично и дебело да се смее, като удряше нечистите си ботуши с камшикът, който играеше в ръцете му.

— Она си е го е тражила. . . пада ѝ се! — проговори той.

Ангелина се възмути.

— Не те е срам — произнесе презрително тя, цяла треперяща и забравена от гняв. — И ти си свещеник!

Богданов я хвана за ръката.

— Що ти трябва! Я да си отидем. . .

— Не може ли да се помогне на тая жена? Тоя звяр ще я убие! — рече Ангелина.

— Дето скърца вратата, пръст не туряй. Остави ги, жена му е — воля му е.

— Ама това е възмутително, господин Богданов.

— Е, какво ще му правиш?

В това време жената изпищя грозно. Мъжът ѝ беше я хванал яко за плетника на косата и я теглеше бездушно към вратницата.

— Вън! Да те не гледам!

Лицето на жената беше кърваво, по очите ѝ имаше синини.

Ангелина изтръпна. Тя, гневна и трепереща, разбута навалицата, влезе мигом във вратницата и сграбчи със слабите си ръце ръцете на селянина.

— Ти луд ли си, бе човек! Остави жената. . .

Човекът се спря за миг, па отново избухна:

— Ти, учителко, се не мешай, то не е твоя работа.

— Остави жената. . . Ще я пребиеш!

— Тя е моя жена, хайде махай се!

И той тласна силно Ангелина. Тя отскочи настрана, безсилна и развълнувана до сълзи. Една млада булка я замоли да си отиде. А мъжът пак заудря вече пребитата жена.

Но две яки ръце го хванаха отзад.

— Стояне, да мируваш!

Това беше един млад момък, облечен в хубави граждански дрехи, с яка и пардесю, с ловджийска пушка на рамо. Зад него махаха опашки два шарени палаши.

— Пусни ме — задърпа се Стоян.

Но момъкът го държеше яко.

Учителката се загледа в тоя жив и смел момък и неговите черни очи, които светеха с кротост и някакво си благородно участие, и неговото сухо, мургуляво лице ѝ се видяха симпатични и мили. Цялата висока и стройна фигура на момъкът дишаше обичливост и предразполагаше.

— Госпожице — обърна се той към учителката, — помогнете на тая жена.

Ангелина му кимна благодарствено глава и почна да свестява битата, която с помощта на други жени отнесоха в къщи на родителите ѝ.

На другия ден Ангелина стана рано. Първата ѝ мисъл, щом отвори очите, беше върху вчерашната сцена, която ѝ се струваше като сън. Всичките лица, които бяха там, заедно с мазното лице на калугера, надничаха в паметта ѝ ясно. Тя сякаш още чуваше писъкът на нещастната жена, над която ожесточено махаше дърво мъжът ѝ. Тя виждаше изплашените жени наоколо и хумористичните лица на любопитните мъже. . . Цялата картина на това събитие се изпречваше ясно пред нея. Само едно лице неясно и мъгливо, но мило и симпатично се мержелееше неясно във въображението ѝ — лицето на оня учител, който улови крепко разбеснелия мъж. Кой беше той? Сигурно учител е, но къде? Как ли го викат? Тия въпроси неволно и любопитно застанаха в паметта ѝ. Само погледа му, жив и бодър, тя сякаш чувствуваше още.

«Ами Богданов, защо не стори това, което стори оня момък? — помисли си внезапно тя. — Нима това не бе негова длъжност, нима той нямаше сила да го стори? Между толкова безучастни, нима и той трябваше да бъде такъв?»

Ангелина седна до прозореца и се замисли. Вълни от светлина и сутрешна хладина нахлуха в стаята весело. Първата усмивка на есенния ден отвлече мислите ѝ. Картината на пробуждащото се село примами погледа ѝ. Тая хубава картина за Ангелина беше нова и възхитителна.

Слънцето светло и тържествующе беше изплувало над тъмните гори, от които лъхаше свежест и влага, и в сиянието на своята слава бавно, бавно се възвишаваше към куршуменото есенно небе, спокойно и дълбоко. Сякаш някое море от светлина бе преляло през гори и планини и топеше в своята стихия селото, което се готвеше тихо да празнува света неделя. Това море се разливаше по цялата тая мирна и идилична долина, из-

пъстряла с меланхоличните картини на есента. Из горските долини, отдето идеше селската река, се вдигаха като пушеци тънки бели мъгли и като грамадни белорунни овци лазеха над тъмните гори към слънчевата светлина, която ги стопяваше. Ангелина загледа стройните трепетлики в градинката, чиито попарени листа трепереха бързо и весело, сякаш играеха със слънчевите зари и хвъргаха сребърни искри от тях.

Тя внезапно си припомни за вчерашния момък, чиято ловджийска пушка тъй ясно блещеше на слънцето, и неволно въздъхна. Това я накара да се усмихне.

— Добро утро, учителко! — обади се под прозорецът живият глас на хазайката й, която шеташе из градината. — Много рано си станала. Ами снощи какво е станало, като сте се връщали с учителя? Една съседка ми разправи отзарана на чешмата.

— Е, че какво е станало? — запита Ангелина.

— Някой си бил жената си, па ти си се смешала. Кметът викал: ние благодарим за такава учителка. Ние не искаме да се меша в хорските работи — отговори хазайката й.

Ангелина прехапа устни.

— Значи, сторила съм зле според него?

— Нима си направила добре! Ти не се мешай. Гледай си децата в школото и туйто. . . Нашите хора са лоши, тям не може се угоди. Отзарана рано Стоян прибрал пак жена си.

— Тя върнала ли се е?

— Ами какво ще прави? Тя колко пъти е трепана от тоя мъж. . . Прибрала се тя и думала на майка си: мари мамо, рекла, думайте на кмета или на попа да му кажат да ме не бие така ма, половин свят ме е направил. . . Направете нещо да се разделим.

— Нима иска да се разделят?

— Тя много пъти е искала, ала кой да й помогне?

«Ето една работа за мен» — помисли Ангелина и рече: — Аз ще говоря на дядо поп.

— Не е твоя работа, учителко. Сега учителят да е — друго е. . . Мъж е.

Учителката стана.

— Ще ида у дядови попови и ще му говоря!

— По-добре е да се не бъркаш — рече хазайката й.

Поп Тодор без расо и без калимявка седеше на прагът на високата къща и трошеше хляб на десетина малки прасета, които се боричкаха над коритото, когато на пътната врата се похлопа.

— Елено — викна той на дъщеря си, 17—18-годишна стройна мома, която шеташе из къщи, — я виж, някой хлопа!

Елена затича и отвори. Влезе учителката. Елена, която беше я вече обикнала, я посрещна радостно и я поведе за ръка към къщи.

Дядо поп с нежност беше навел посребрената си глава над малките храненичета, на които говореше нещо. Лицето му, както всякога, имаше своето благодушно и непретенциозно изражение, което придаваше известна благост на цялата му грамадна фигура.

Това благодушно лице, което приветливо се усмихна срещу Ангелина, я предразположи и ободри.

— Какво, какво правиш, учителко, привикна ли вече на село? — заговори поп Тодор, след като отговори на поздрава. — Гражданите май мъчно привикват на селския живот. . . Че влезте де. Елено, въведи даскалицата вътре!

— Че какво ще правя вътре? — отговори Анге-

лина някак смутено, като натисна ръцете си в джобовете на дългото си пардесю. — Аз дойдох при вас. . . собствено. . . за една работа.

Думата собствено тя произнесе съвсем не на място и затова направи една кисела гримаса на себе си.

— Добре де, добре. Влез в къщи, па ще си поговорим. . . Ти идвай по-често. Наша Еленка вече те обича и постоянно за теб разправя — рече попът, като отпъди с ръце прасенцата.

— Дядо попе, аз дойдох да ти разправя нещо. Снощи ми се случи една история, която ми направи силно впечатление.

Ангелина почна да разправя подробно за всичко което снощи беше се случило. Попът слушаше внимателно и се усмихваше. Ангелина разправяше като дете, бързо и живо, и правеше големи и смешни жестове с ръце. Когато свърши, тя някак си се заекна.

— Я гледай, я гледай! — зачуди се попа и запита: — После?

— Аз искам да ви помоля, дядо попе, ако може да направите всичко възможно, за да се разделят тия хора. Тя отдавна искала това, ала — простотия. . . Не знае ни къде да попита за съвет, ни как да постъпи. . .

Поп Тодор втренчено гледаше младата учителка с детинско лице и сериозният тон на думите ѝ и на желанията ѝ го разсмеши. Той бавно се повдигна и изправи могъщата си снага, па потупа даскалицата бащински по рамото.

— Ти, учителко, си приказваш като едно дете. . . Не си разбрала още ти нашия живот.

И той почна да се смее тъй, както би се смял на едно дете, което би направило невинна и весела глупост, за да го вземат за възрастно.

— Как така? — възрази обидено Ангелина. — Може ли да се оставят живи хора в такова грозно положение? Най-после трябва да се защити тая жена. . .

— Учителко, теб не ти трябва да се бъркаш в тия работи. Тук ето вече 40 години как служа, аз не съм видял нито един развод да стане. Това е лош пример. . . лош! Имало е и бой, и убийства, и какво не, но до развод работата не е дохаждала.

— Животът на тия хора трябва да е ужасен — произнесе Ангелина. — Той всеки ден я е бил.

— Ще я бие, ще я бие, па ще му омръзне и ще престане да я бие. Той я бие, но я обича. Аз ги знам. . . А тя, дето иска да се разведе, прави това само да го сплаши. Само да иде човек да ѝ рече: Марто, закона ви разделя със Стоян, той не иска и не признава такъв живот, да видиш ти как Марта ще се обеси на врата на своя хубостник и как ще реве. . . Ти, учителко, трябва по-добре да разбереш тия хора. Вярвай, че да чуят, че си ме молила да ги разведа, ще те кълнат и двамата, па може и някой скандал да ти направят. Ето защо е добре да си стоиш настрана. Това си е чисто тяхна работа, а не е нито твоя, нито моя.

— Моя и да не е, но твоя, мисля, че е — възрази Ангелина.

— Моя работа е да ги венчея, оттам нататък да правят каквото знаят — разтвори широко ръцете си дядо поп и настави по-ниско: — Ти, учителко, най-добре гледай си децата в училището, па си трай. . . Нашите хора господ не може да ги оправи, та ти ще ги оправиш!

Ангелина излезе от дядови попови разочарована, тъжна и мрачна. Мисълта, че тя от никого не среща поддръжка и съчувствие, я отчайваше.

«Ах, какво трънливо поприще! — помисли тя. — И аз желая да работя. . . Мога ли самичка, мога ли? Аз даже не настоях пред попа силно.»

Тя си спомни веднага неговите думи: ти не ги познаваш нашите хора. . . Наистина, тя не ги познава. Това ѝ отне възможността да настоява. «Все пак има работа за нас тук, продължаваше да мисли тя, има, но как трябва да се работи?»

Като минаваше пред къщата на Марта врачката, тя видя, че там пред портата се спря една кола, карана от една млада булка. Ангелина разбра, че карат болник, и се приближи до колата. Вътре върху постилка от сено, увит в черги, лежеше млад мъж, немощен, блед и изсъхнал. Едно подухване сякаш можеше да го отнесе като лист. Полуотворените му уста едвам мърдаха от слабото му дихание. Очите безжизнено и смътно гледаха небесата, а хилавите му ръце, сухи като клечки, немощно лежеха върху сеното.

— Отде сте, булка? — попита учителката невестата, що караше колата.

— От Батник сме, учителко — отговори тъжно невестата. — То е далеко. . . Два дни, откак сме излезли.

— Какъв ти е болния?

— Мъж ми е, учителко, мъж ми е, па се разболя, па легна на постеля — ето месец вече ни стая, ни умира. . . Лекувах го, лекувах го, па. . . няма милост от бога. Па сме самотаци — двама къща въртим, та съм се сбъркала. Водих го по манастири и черкови, попове му четоха, ходжи му четоха, па рекох и при баба Марта да го доведа — от чудо, сестро!

Очите на невестата се наляха. Нейното мило и простодушно лице, печално забрадено с вехта пребрадка, бе засенено от скръб, дълбока и безнадеждна.

— При доктор водихте ли го? — запита учителката.

— Водихме го и при доктор. Гледа го, па. . .

— Лекува ли го?

— Какво го е лекувал! И лековете му, и гледането му не може да се изплати. Скъпчии са докторете. . . Викахме един чак на село. Той поиска баща си и майка си. Петдесет лева. Отде да ги вземем, сестрице? Докато бе здрав човеко ми, не можеше у цяла година толко да спечели.

Ангелина се замисли.

— Тия баби само ви лъжат — каза тя.

Болният изпъшка в колата.

— Какво ти е? — запита го Ангелина.

Той простена безпомощно и замърда устни да отговори, но глас не се чу.

— Откога, откога ме е замолил да го доведа при баба Марта — рече булката, — тя, каже, ще ме излекува, знам, много разбирала, с очите си, дума ми, съм видял хора, дека от смъртта ги е отървала.

— Доктор, доктор, булка, другото е лъжа! Бабите нищо не помагат! — рече Ангелина.

— Баба Марта. . . знам, ще ме излекува — рече немощно болният с глас, който сякаш не излизаше от него, а от някоя сянка, витающа наоколо.

— Само доктор може да те излекува — рече му Ангелина. — Напразно идете при бабата.

Лицето на болникът се изкриви.

В това време до колата се приближи с пушка на рамо и придружен от двата шарени палаши момъкът, когото Ангелина вчера бе видяла как отърва жената от ударите на бесния мъж. При тая неочаквана среща сърцето на Ангелина неволно и смутено заигра. Душата ѝ се развълнува.

Той я поздрави с леко кимане на глава и очите му запитаха отведнъж булката и учителката:

— Какво има тук?

— Два дена път са били да дойдат тук при тая вещица — рече Ангелина.

— Какво да правя? — рече булката. — Кара ме. Баба Марта, вика ми, ще ме излекува, знам. . . И аз какво да правя. Грешно е да го оставя така.

— Хубаво, булка, добре си направила — отговори непознатият ловец.

— Не е направила добре, тая самодива ги лъже. Него само доктор може да го излекува. По-добре да го е карала на болницата — възрази бързо учителката.

Ловецът ѝ направи внушителен знак да мълчи.

Ангелина засрамено и покорно млъкна. В очите на тоя симпатичен момък, които тъй прямо и ясно я гледаха, неи се стори, че прочете насмешка. Това я засрами повече. Той забеляза това и ѝ подаде ръка:

— Госпожице, ако искате да се запознаем — Тихчев. Виждате ми се доста интересна. Ще ли ми позволите да ви се покарам малко?

Непресторeното държане на Тихчев ободри Ангелина. Тя му пое ръката и отговори:

— Приятно ми е, че се запознахме, вярвам, че няма да ми е неприятно и ако се караме.

Те и двамата се засмяха.

— Булка, ти го заведи при баба Марта — обърна се Тихчев към жената. — Тя ще му помогне, на мнозина е помагала и нему, вярвам, ще помогне.

Той говореше високо, сякаш викаше.

— Дай боже да му помогне! — рече булката.

Тихчев и Ангелина тръгнаха заедно.

— Вие, госпожице — заговори Тихчев, — ми се струвате много неопитна и много несъобразителна. . . Извинете, че ви говоря право в очите. Тоя болник иде от такова далечно място с вяра, че ще намери изцеление, и тъкмо когато пристига тук, вие се помъчихте да разколебаете неговата вяра в чудодейната сила на баба Марта. Това е ужасна грешка от ваша страна. Доктор, доктор, говорехте вие, без да размислите, че науката помага, но туй, което цери, то е вярата. Вярата на болника е оная сила, която крепи последната гаснеща искра на живот в това хило тяло. Бабите може да не разбират, но те често пъти помагат и церят, защото средството, с което си служат, е ободрителната вяра. Кръстът пъди дявола, нали знаете?

Тихчев упрекваше не на шега Ангелина. Тя почувствува, че тоя човек носи някаква чудна сила, и не смееше да му отговори.

— Та вие защищавате бабите, а? Мисля, че един учител не трябва да прави това — ободри се полекалека тя.

— Разбирате ме криво, госпожице. Бабите аз не защищавам. Тия врачки са просто шарлатанки. Тук е въпросът за вярата на болния. Докторите още не са могли да вдъхнат тая вяра към себе си от страна на народа. И струва ми се, че дълго време те ще бъдат чужди за него, както днес са безполезни.

— Как безполезни?

— Ето ги нà, околийските лекари. . . Те биха могли да работят заедно с учителите за свестяването и събуждането на тоя народ. Но те, въпреки че държавата им плаща, взимат скъпо и прескъпо на пациентите си и към селяците се отнасят с особено пренебрежение. Те вечно мечтаят за големите градове, а малките околийски селца им са омразни. По тоя начин и работата им

става омразна. Рядко са ония околийски лекари, които поне съвестно изпълняват работата си.

Тихчев наброяваше хиляди примери от куриозните деяния на околийските лекари. Разправи как миналата година в тяхното село измрели около 50 деца от скарлатина. Кметът писал няколко пъти за лекар, той давал отдалеч съвети и дошел чак тогава, когато благодарение на учителите болестта била прекратена и ограничена.

Разговаряйки се, Тихчев и Ангелина неусетно излязоха пред черковния мегдан. Там ги срещна Богданов.

— Виж случай — рече той, — искате ли да направим една разходка до село Горна Кория — един час е. Там са се събрали около десетина учители и учителки. Имало едно убийство, та и прокурора, и доктора били там.

— Да отидем! — съгласи се Ангелина.

Тихчев прие на драго сърце.

Дружината стигна весело до селото. Тихчев по пътя пя, бра кърпикожух и подари голяма китка от него на учителката. Прави смехории, разправя весели истории и вика, колкото можа, из малката междуселска кория. Ангелина се забрави и взе голямо участие в тия игри. . . Ней беше тъй весело. Тихчев я подкачаше, а тя не се скъпеше в отговорите си. Тя го обикна. Затворена досега в малък кръг от познайнства, живяла бедно и изолирано, тия игри, тоя нов начинаещ живот дадоха поширок полет на душата и на мечтите ѝ. Тя даже се попита: как тъй да не познава Тихчева от по-рано?

Село Горна Кория се намираше в разлатата долина на една малка рекичка, що се събираше от ближните гори. Дружината слезе на кръчмата, дето бяха и другите учители от околните села. Имаше и няколко учителки, с които Ангелина се запозна за пръв път. Те бяха натруфени съвсем модно и лицата на някои бяха напудрени. Само една между тях, с бледо, мурляво лице, с черни дълбоки очи, облечена простичко, направи особено впечатление на Ангелина. Те се срещнаха някак като познати. На тая мома всички викаха Нася. Тя приказваше много и беше извънредно весела. Другите се държеха важно и някак недостъпно. Учителите всички бяха облечени вехто и без вкус. Те седяха около една маса с шапките си и пиеха ракия. Те посрещнаха с едно оглушително «оооо» новодошлите си другари и се посмушиха, като видяха как Ангелина смело прекрачи прага, зачервена и свежа. Нейното сериозно държане на възрастна мома не приличаше никак на миловидния ѝ детски вид.

— Е, Богданов, пак се събрахме! — рече един от тях и като му подаде чашата, подмигна към учителката, която си говореше настрана с учителките. Той беше горнокорийският учител, син на богаташина кръчмар. На ръцете му личеха пръстени — взети от селските моми. Името му беше Попски.

— Както виждаш, събрахме се — рече Богданов, като пое чашата, която му предложиха. — Е, какво ново? Събрахте ли децата, потегнахте ли училището?

— Тия са малки работи, Богданов — рече Попски.— Аз, както знаеш, много зор си не давам. Пък и народа май не бърза да се просвещава. . . През пръсти ще я карам тая година. Видях, че не заслужава човек да си троши гърдите. . .

— Ти защо не зарежеш училището, па да си гледаш кръчмата? — обади се Недосеганов, висок, обраснал с брада и рошав учител, който седеше при другите. Той минаваше за ярък социалист между другарите си. . .

Той бе размирил цялото село, дето учителствувал, и бе направил хората врагове един на друг, като бе изострил силно партийните им различия. . .

Ангелина продължително го изгледа. До него седеше едно младо учителче, облечено прилично, с благородно и интелигентно лице. Той крякаше на Тихчев, който бе зачел някакъв вестник:

— Тихчев, седни при мен бе! Ела да се видим.

Тихчев му подаде дружески ръка и се намести до него.

— Райко, запозна ли се с новата глушиновска учителка? — рече той, като погледна Ангелина.

— Да — произнесе Райко.

Ангелина им се усмихна.

— Ние вече се скарахме с нея — рече Тихчев, като я гледаше.

— Интересно!

— Кажете по-право, че ми се карахте, а не че се карахме, защото аз само си мълчех — рече Ангелина.

Райко се изсмя.

Тоя разговор привлече вниманието на всички. Натруфените учителки погледнаха Ангелина и се сбутаха лукаво.

— Знаеш — почна Тихчев, — тя почна вече своята обществена дейност с. . . грешки.

— Тихчев, не казвай, ще умра от срам — извика Ангелина и кокетливо детински си затули лицето с ръце.

Натруфените учителки пак се сбутаха. Нася хвана Ангелина за рамото и рече:

— Навярно нещо велико си направила!

— А бе хора, какво да правя, като не се досетих — прекъсна тя Тихчев, който разправяше за случката с болния.

— Ей, момиче — обърна се той любезно и весело към нея. — Ти искаш да работиш, да бъдеш полезна. . . Познаваш ли добре почвата? Знаеш ли материята, с която искаш да боравиш? Аз вярвам, че не — не. . . Всякой, който иска да бъде полезен на средата, в която работи, трябва да я познава добре. . . освен това трябва да бъде железен.

«А Богданов говореше, че тук човек трябва да бъде дърво» — спомни тя думите на другаря си, но не каза нищо.

— Целият идеал за обществена дейност на учителя може да се сведе в тия няколко думи: да си до тях и да си с тях. Инак ще се появят недоразумения и ти,, явиш ли се срещу едного, обявяваш се против всички. Грешката ти спрямо едного важи спрямо всички. . . Да не мислиш, че сме изпълнили своя просветителен дълг ако пред един болник, който умира, говорим, че ще му помогне докторът, който няма да дойде?

— Вие трупнахте всичко върху мен, г-н Тихчев — рече Ангелина малко докачено.

— Вашата грешка е доста характеристична, за да се говори върху нея — рече Тихчев. — Помнѝ, че всякога трябва да се съобразяваме със случая, каквото и да предприемем. В живота на тоя народ има толкова сложни явления, че да бъдем всякога обективни в делата си значило би да правим всякога грешки.

Ангелина слушаше тия слова на Тихчев с внимание и ѝ се струваше, че душата ѝ се чисти от някаква си мъгла, в която тя с такава увереност се е губила.

— Значи, трябва да изучаваме дълбоко и всестранно тая среда.

— Който иска да работи, трябва да изучава. То ще каже — да се въоръжава. Животът е борба. Без борци

тя не е възможна, но истински борци са въоръжените борци. Как можеш да помогнеш на слабия, ако нямаш повече сила от него?

Всички бяха се ослушали в думите на Тихчев и никой не възразяваше, защото, може би, всякой чувствуваше правотата им.

— Я оставете тия философии, холам. . . — каза Попски. — Взимайте си чашите!

В това време влезе докторът и прокурорът. И двамата млади, изконтени граждани с очила. Те учтиво се разкланяха с учителките и учителите, с които Попски ги запозна.

— Е, свършихте ли работата? — попита Богданов.— Аутопсията какво показа?

— Показа това, което е явно — каза докторът. — Човекът е умрял от удара. . . Станало сътресение на мозъка и преливане на кръв.

— Зверски удар! — рече Недосеганов.

— Как е станало това убийство? — запита Ангелина.

— Твърде просто — рече прокурорът, като намести очилата си: — Убитият, селският телчар де, пил една чаша ракия в тази кръчма. . . Това разгневило другият кръчмар, съсед на телчаря, на когото смятал по лесен начин да присвои част от дворът или целия. . . Той го среща вечерта в тъмното и заедно със синовете си пребиват човека.

— Ух, боже — рече Ангелина. — Страшно! — пасе обърна към докторът: — Господин докторе, в нашето село има една врачка, вие знаете ли това?

— Да, да.

— Защо я не премахнете някак, като й забраните да лекува?

— Правих постъпки, но кметът не ме слуша.

— Ако дохаждате често в село да преглеждате болните и да ги церите, вярвам, те сами ще я подмахнат.

— Да, но. . . не виждаш ли — сиромаси са, не плащат. . . Пък и време нямам.

Ангелина се замисли. Никой не отговори на докторовите думи. Той стана.

— А сбогом, господа! — Прокурорът го последва.

Учителите останаха сами. Ангелина погледна Тихчев, който също мислеше нещо, и рече:

— Попът ти не помага, лекарят ти не помага. . . Твоите другари ти не помагат — никой ти не помага. Сам работи ли се? И що може да се постигне сам? Това поприще трънливо и мъчно само на учителя ли е дадено?

Тихчев я погледна замислено и не отговори.

Натруфените учителки се пак сбутаха.

САМОДИВА

Намерих я в дълбоките горски усои. Тя седеше тъжна и разплакана край зелений бряг на един бистър поток. Прозрачен и рохав като речна сутринна мъгла воал покриваше очарователното ѝ тяло. Буйни, златоруси коси се разстилаха по снежнобелите ѝ плещи, както млад овчар разстила вакло стадо от падина на падина. Мъничките ѝ мраморни крачка се миеха от струите на бистрия поток. До нея лежеха захвърлени повехнали горски цветя и венец от жълта иглика.

Като ме видя, тя трепна и срамежливо прибра краищата на чудния си воал, готова да избяга.

— Постой, очарователно момиче — извиках аз, пленен и влюбен.

Тя ме погледна страхливо със сините си като синчец очи и мигом ги скри под черни гъсти ресници. Па наведе глава. Momински срам цъфна като великолепни рози на белите ѝ страни. Две пъргави трапчинки, малки като прилистничето на «залисът», затрепкаха смутено зад краищата на мъничките ѝ алени уста. От бялата ѝ гушка, върху голите ѝ девствени гърди играеше светло отражение като от огледало.

Аз спрях пред нея като изумен. Тя не ме поглеждаше. По лицето ѝ бе изписана безкрайна скръб, от гъстите ѝ ресници закапаха една след друга, като зърна маргарит, едри бистри сълзи и поточето ги отнисаше надолу.

Гората беше хладна и мълчалива. Неподвижно стояха вековните дървета и мислеха за нещо.

— Кажи ми, прекрасно момиче — извиках аз в изстъпление, — коя си ти?

Тя мълчеше.

— Коя си и защо тъй горчиво плачеш? Изгубена ли си? Пътят ли си сбъркала в тая страшна гора?

Тя ме погледна със светлосините си очи и каза през сълзи:

— Аз съм самодива.

Думите ѝ прозвучаха тихо и сладко, като песен.

Тя стана и пак заприбира краищата на своя воал.

— Моля ти се, постой, постой, прекрасно горско момиче, постой да те погледам — извиках аз умолително и заговорих: — Още от люлката си бедна,аз съм слушал за тебе чудни приказки и песни и съм се обайвал, и съм жадувал да те видя. През много нощи в детинските ми години ти си се явявала в сънищата ми и си ми пяла дивни песни, и си ми кичила главата с цветя. Кога бях буен юноша, ти пак смущаваше моите нощи и ми се явяваше огнена и пленителна, прегръщаше ме страстно в топлите си обятия, нежна, ласкателна, дъхаща на горски цветя и упоителна до забрава. Теб дълго са те гонили мечтите ми, дълго моето сърце те е жадувало и обичало. Нощем в потайно време съм се сепвал и събуждал, дано чуя нощните ти песни, дано те видя хвърчаща под тайнствените небеса! Но ти? Къде беше ти, та не могох нито да те видя, нито да те чуя? И до днес още аз обръщам очите си към горите и ги гледам с надежда и желание да оставя шумния град, да ида да те диря. . .

— Ти си от градовете, а? — учудено извика горско-

то момиче и ме погледна презрително. Устата му се свиха злобно. — От градовете, а? Ти си от ония хора, дето ни пропъдиха из горите? Хубаво! Падна ми в ръцете. . . На теб ще си отмъстя зарад всички. Казвай! Защо ни отнехте овчарите, защо прокарахте в канали горските реки, защо ни изсичате горите, защо ни проглушихте планините с пищенията на железници, защо развалихте с фабричен дим въздухът, защо отнехте радостта и безгрижието из сърцата на хората, защо ги направихте неспособни да обичат? Защо?

Горското момиче тупна гневно с крак, оправи с красиви движения на голите си ръце буйните си коси и заплака от яд с глас:

— Ах! Аз не съм вече омайната, горска самодива! Ний не летим вече дружно из горите, не се къпем весело в потоците, не играем лудо на месечина. Ний сме пръснати и тъжни. Вий ни отнехте планинските овчари млади, нашите безгрижни и волни любовници. В усоите вече не ехтят влюбените им кавали, под ведрите нощни небеса се не носят вече страстните им въздишки, не вайкат се вече те по нас, не чезнат, не вехнат за нас. . . Вий там от градовете им създадохте нови грижи и погубихте и нас, и тях. . .

Изгубиха се, безследно се изгубиха немирни юнаци, кои на луди коне се носеха над поля и планини, вършеха подвизи, гинеха и печелеха победи. Сега по горските пътеки изрядко ще мине човек. И той — слаб, загрижен, умислен, останал без душа, озлобен и тъжен!

Оставиха ни хората, и нещастни са без нас. Тия големи градове, що се издигнаха над земята, издигнаха се над разрушените човешки сърца. Селата приличат на гробища. Във великолепните ви храмове се не моли вече никой.

Аз любех един млад планинец, но той ме разлюби и го няма вече. Аз съм тъжна и убита. Денонощно се лутам из горите, викам го, плача, но напразно. Меденият му кавал се не обади отникъде. . .

Като каза това, самодивата отново се разплака.

— Мълчи, мълчи, бедно горско момиче, не плачи — извиках аз. — Ето ти моето сърце, жъдно за любов като твоето. Ела, да съединим нашите страдания!

Самодивата ме стрелна гнявно с очите си.

— Ти? Един гражданин. . . един чи-нов-ник? Да ми замениш овчаря? Колко си жалък!

И тя красиво и презрително се изсмя.

— Ела, диво горско момиче, ела! Обичам те! Искам да обадя на хората, които са те забравили, че ти си жива, че ти си още хубава, че сърцето ти още знае да обича, че си тъжна и нещастна. . .

Аз паднах на колени и протегнах ръце да я прегърна. Из чантата ми изпаднаха няколко тома книги, които носех за прочит. . .

— Ах — изпищя самодивата ужасена.

И като събра прозрачно-мъгливият си воал — избяга.

БЕЗДОМНИК

Тоя мрачен зимен ден, роден без слънце и блясък, угасна незабелязано и тъжно. Мъглив вечерен мрак сгъсти синята мъгла, що покриваше целия ден града, и легна непроницаем върху побелялата и вкоченясана земя. Но по улиците на шумния град сякаш повече шумеше и повече се разгаряше предколедната суета. Хората бяха повече, бързаха повече и изглеждаха някак си по-важни в това празнично настроение. По стъпкания и поледен сняг бързо бягаха шейни и в студения въздух равномерно и хубаво ечеха звънчета и гласът им радостно и леко се губеше из шума и мъглата.

Маринковица стоеше в тезгяха на своята мръсна и отдалечена кръчма и слушаше безучастно двамата стражари, които пиеха ракия стоешком и разправяха за някаква си отпуска.

— Сега е празници, госпожо, и човек, който и да е, трябва да отиде да види децата си. . . Най-после защо служим? — говореше единия, като сучеше дългите си мустаци.

— Трябва. . . трябва — отговаряше Маринковица червена и важна като всякога.

— Човещина, знаеш! — рече стражарят и плюна въодушевено.

В това време вратата се отвори и на прага страхливо застана небръсната, едра и парцалива фигура на тридесетгодишен мъж. Главата му се губеше в жълта дрипава качулка.

Той бавно затвори вратата след себе си, направи поклон към Маринковица, скръсти ръце и застана.

— А-а! Ти пак ли се довлече, Никола? — извика му сърдито Маринковица и надуто посади главата си в месестата си шия.

— Е, пак, ами. . . — отговори парцаливия посетител и пристъпи.

— Пак, а? Ами нали ти казах да се махнеш. . . разбра ли? Утре е Коледа. Затварям кръчмата и си отивам дома. . . при децата си.

— Ами аз къде да ида? — проговори дебело бедняка и като пристъпи, заваляйки се, седна тежко на стола до печката и наведе глава.

Кръчмата бе ниска, грозна и миризлива. Лампата светеше слабо и лошо. Печката бе студена.

— Разбери и си върви! Няма кой да ти служи теб. . . Чу ли? — рече Маринковица сърдито.

— Не искам никой да ми слугува! — отговори Никола. — Остави ме тук сам да пия. . . да пия,па да легна да умра. . . И тогава викни псетата да ме извлекат на пътя и да ме изядат. . . Чу ли? Ей, дърта брантио!

Никола удари по масата и изпсува.

— Да станеш да си вървиш, думам ти аз! — извика с презрение Маринковица и настави: — Омръзнал ми е да го гледам, все тук, все тук. . .

— Няма да си вървя! — отговори пияния. — Къде ще вървя? Аз дом нямам. . . И вие сте ми омръзнали на мен, ама пак няма къде да ида!

— Ще намериш хубав дом ти, приятелю! Какво крякаш така? — рече един от стражарите.

— Ти да мълчиш, полицио, да не говориш! Аз нямам дом. Имах, но сега нямам. . . Утре е Коледа. . . И тая нощ аз имам право. . . да бъда на сушина. . . И вие ме гоните. . . Кажи ми ти мен, приятелю, де се роди Христос? А? . . . Нали в колибата на бедния овчар. . . Искам да се свия някъде под стряха. . . И тук ще остана. Аз съм честен човек, не съм крадец. . . Тук съм си изпил всичките пари и тук ще остана.

— Не се лигави, приятелю, ами си върви, докато ти думам с добром — рече Маринковица.

— Няма да си вървя, няма и няма — разлюля пияната си глава Никола.

Стражарят го задърпа за рамото:

— Хайде, приятелю, иди си!

— Казах. . . нямам дом! Аз не знам откъде съм!

— Намери си приятели, утре е Коледа. Как така самичък?

— Сиромах човек няма приятели, байно. . . него никой не го обича. Пък той целия свят не обича. . . Маринковице, дай ми вино!

— Не давам ти ни отрова, иди си!

— Кога имах пари, ти ми даваше. . . всичко ми даваше. . . дърта брантио. . . Сега нямам пари, ти ме гониш!

Никола се изправи, тури ръце в джобовете си и тръгна към тезгяха.

— Вино искам! Вино!

— Не кряскай, ей! — рече стражарят.

— Мълчи, форм-о-о-о. . . Мълчи! . . . Иди си купи четвърт кило сланина, па носи дома, та се пооблажете с женицата и дечицата, па се изправи на улицата, та гледай в очите на честните хора, да не са откраднали на баща ти имането! Тричковци такива! Аз дом нямам,

приятелю! И ти нямаш право да ме закачаш!

— Вън, говедо! — викна стражарят.

— Аз? Говедо? — извади Никола ръцете си и се заудря по гърдите.

Стражарят го улови и го тласна към вратата. След малко боричкане Никола запсува из улиците и се изгуби в тъмнината.

Когато по дванадесет часа се роди Христос и града потрепера от тържествения ек на камбаните, Никола пак блъскаше вратата на затворената и безжизнена вече кръчмица и ревеше:

— Дайте ми стряха, ей, проклети хора! . . . Христо се роди!

ЛУДАТА

Поп Сава, изправен вдъхновено пред царските двери, стар и побелял, но едър и мощен, държеше проповед. Гръмливият му глас ясно кънтеше под широките сводове на черквата и отразен от стените, звучеше сладко като песен и с пророческа сила падаше в сърцата на набожните селяци, които с разкаяние навеждаха глави.

Тържествующа тишина цареше в божия дом. Из високо прозорче над олтаря проникваха сноп слънчеви лъчи, озаряваха бледния лик на разпятия изкупител и падаха игриво в призмите на прашния стъклен полюлей. Свещите със слабо пращене догаряха на свещниците. Пред иконите трептяха бледи кандила и тайнствено осветяваха умилените и страдалчески лица на светците.

Набожните селяни слушаха проповедта на своя стар свещеник и засрамени от греховете си, що изобличаваше немилостиво, навеждаха със страх глави.

— Той. . . богочеловекът, прие доброволно мъченическа смърт за нас. Великата негова любов, в името на която живееше и името на която славеше, беше неговата всемогъща сила. . . И той всецяло я положи за изкуплението на нашите грехове. . .

Свещеникът говореше отчетливо и трогателно:

— Пред стъпите пречисти негови нека паднем на

колене, братя, и с разкаяние да изповядаме нашите грехове. Защото душите ни са обременени.

Но в миг из дъното на черквата се обади задъхано и ужасено един странен нечовешки глас, задушен в отчаяни ридания, и прекъсна свещеника:

— Отче! Защо бог не ни пази от греховете? . . . А? Защо? Той бог ли е, или. . . що е? Бива ли? Бива ли? — крещеше гласът.

В черквата настъпи смущение. Всички се обърнаха към женското отделение, отдето се чу тоя страшен глас. Там клисарят, подпомогнат от две-три жени, теглеше към вратата една друга жена, бледа и слаба като сянка, дрипава и ужасна. Тя махаше ръце, дърпаше се с мъка да се отърве и викаше:

— Защо да ни лъжат? . . . Всеки ден, всеки празник. . . Искам да ми кажат, да ни се каже истината. Защо бог ни не пази от грехове? А? Защо? Нека ни кажат, обича ли ни той?

Тя крещеше бясно и не искаше да излезе. . . Личеше, че е полудяла.

— Изведете я вън! — рече свещеникът.

— Как? Кой смее да ме пъди? Тук е храм за всички! — закрещя жената. . . — Искам правдата, правдата, правдицата! Имаме съдии, имаме кметове, имаме владика, имаме цар — да е мъл ат. . . Да ми каж т, къде е правдата?

Свещеникът дойде пред жената и вдигна с молитва честния кръст над главата ѝ.

— Де, прекръсти се, Илчовице! . . . Tè, кръст, честния кръст. . . Целуни го, то ще ти мине! — говореха ѝ жените.

— Милостивият господ дано ти прати утешение, клетнице. . .

— Всички ме лъжете, бе хора! Защо говорите! . . . Мълчете. . . мълчете. . . мълчете! Правдата, правдата, изядохте я, ядете я! — викаше извън себе си Илчовица.

— Зарад момиченцето си тя се побърка. . . Пуста Цветана, що докара на майка си! — говореха жените помежду си.

— Отче, кажи ми право: да се моля ли? — обърна се тя, укротена отведнъж и някак просветлена. По страдалческото ѝ, бледо като восък лице бе изписана ужасна мъка. От големите ѝ тъмни очи, хлътнали дълбоко, извряха едри сълзи.

— Моли се, Илчовице, да се спасиш! Моли се! Бог изцеление да ти прати! — рече свещеникът.

— Отче. . . Знаеш ли къде е моя Цветана? А? Знаеш ли? Чу ли? Тя хванала лошия път. Тя се продала! Честта си продала. Отче, защо? Отче, кой стори това? Отче, защо я не зачува бог? Тя бе хубава, тя бе добра! Едничка ми е. Тя бе срамежлива. . . Кой я погуби? Кой. . . кой. . . кой?

Лудата падна на пода, легна и почна бързо да шепне с тънките си сухи устни, които трепереха нервно. Очите ѝ, отворени широко, неподвижно, гледаха във височините на мрачното кубе.

— Пратих я там, хе. . . Отче. . . Нали знаеш? Пратих я в големия град да слугува, да ме храни, да не мре тук. . . Отче, да не мре тук. . . Тя потъна там, удави се. . . Ти чу ли хората какво казват? . . . Нà, всички казват, че Цветана станала. . . У! . . . Потънала там при ония, дето се продават. Отче! Има ли бог? Има ли бог, или ни лъжете?

— Илчовице. . . стани, успокой се, не говори греховно, тук е храм, тук е божи дом. . . Стани, иди си! — почна да я увещава с блага реч свещеникът.

Хората се трупаха около нея, ужасени и умилени. Някои от жените плачеха. Под тия тъмни сводове на черквата тая грозна картина сякаш издигаше нов кръст на човешкото страдание и извикваше милост и странен уплах. Хората мълчаливо гледаха и сякаш не смееха да си проговорят. Вощениците немощно догаряха по свещниците. От иконите все тъй спокойно, умилително, благодушно и безучастно гледаха бледите образи на светците.

А лудата крещеше задушена от мъка:

— Няма правда. . . Няма бог! . . . Чувате ли? . . . Царят трябва да се разцари. . . Владиката да се развладичи. . . Попът да се разпопи. . . Отче. . . не лъжете ни. . . Помогнете ни. . . избавете ни. . . Кажете ни истината!

ЗЛА СЪДБА

Една св. неделя, рано в зори, когато в село Неволниково се понесе ясния звън на камбаната и покани хората на черква, близо в балкана се чуха и зачестиха гърмежи.

Работата се разбра веднага.

Аскера беше сгащил една малка чета, на която през нощта селените бяха пращали храна.

Тревожните гърмежи говореха, че там горе пламти ожесточена и кървава борба.

Почерня хубавият християнски празник. Хората посърнаха и се изплашиха.

Младен, най-личния момък в селото и душа на селския революционен комитет, събра младежите в черковния двор.

— Скоро пушките, братя. . . Да отидем на помощ!

Младите сърца се разпалиха. Душите пламнаха като барут от тая малка искра, която се чакаше всяка минута.

Старият поп Никола, с побеляла като сняг коса, като видя въоръжените младежи, едвам продума:

— Доде ли му времето, братя?

И сълзи бликнаха из очите му и обляха светлото му старо лице. Той не можеше да говори от вълнение, а само прегръщаше момчетата и като майка ги милваше по главите.

Неговата хубава дъщеря Ангелина беше годеница на Младен. Когато момците тръгнаха и той отиде да се прости с нея, завари я с пушка в ръка.

— Младене, и аз ще дойда!

— Ангелино, недей, пиле, остани при стария си татко.

— Младене, ще дойда!

Тя се увеси на ръката му с молба и плач.

Младен я целуна бързо, откопча се из ръцете ѝ и замина.

След един час гърмежите в планината се усилиха по-страшно!

Чак привечер,когато слънцето вече зайде,гърмежите станаха по-редки и най-после замлъкнаха.

Тъмна нощ падна над широка и злочеста Македония. Мракът зловещо се спусна из намръщените гори на Пирина, дето цял ден ечеше шумът на кървавия бой, и занесе в селото страх от тая проклета неизвестност, що се извърши горе. Селото, изплашено и гузно, се смълча в нощта. Нийде светлинка, нийде човешки глас. Само реката дълбоко шуми и стене, сякаш хиляди злочести майки, прегърнати в хладните ѝ вълни, оплакват погиналите си деца. Уплашени псета, усетили кървав дъх, грозно завиха към балкана и нощната тишина стана по-страшна.

Хората се свряха по къщите си, подпряха вратите и настръхнали чакаха да чуят края.

— Боже, какво стана, боже? Вечно ли ще трае над земята тая нощ?

Старият поп Николай стои на колени пред иконостаса и чете горещи молитви за ония, които се биха в планината.

До прозореца седи Ангелина и от час на час поглежда през стъклото в непрогледната нощ.

«Боже, боже, какво стана!» — мислеше тя и очите ѝ се пълнеха със сълзи.

Нощта минаваше мъчително и бавно. Пред иконостаса слабо мъждееше кандилото и бледата му светлина мило играеше по ликът на божията майка и падаше върху побелялата глава на молещия се свещеник. В глухата стая се чуваше слабо тихия шепот на неговата сърдечна молитва.

— Милостиви боже, запази борците за измъчения народ, запази децата на толкова злочести майки. . .

— Татко — обърна се към него Ангелина.

Свещеникът, унесен в молитвата си, я не чу.

— Татко — повтори по-силно тя. По бялото ѝ като сняг лице лежеше тъга.

Молещият се старец пак не чу.

Тогава Ангелина стана тихо, взема пушката, която стоеше подпряна до нея, и тръгна на пръсти към вратата.

— Ангелино! — обърна се уплашено баща ѝ и и прекъсна молитвата си.

Тя турна пръста на уста и рече тихо:

— Ще отида да разбера що стана.

— Боже, в тая тъмнина! — едвам проговори старецът с разтреперания си глас.

Ангелина открехна вратата и дълго се ослуша. Ала освен шумът на реката и грозния лай на крайненските псета никой друг глас не се чуваше.

— Ух, дали не изгинаха момчетата — простена старецът и се прекръсти.

— Тате, ако Младен е загинал, аз няма да оставя току-така. . . Ако съм жена. Ще отмъстя, па каквото

щѐ да стане. . . Ще грабна пушката и ще тръгна по гората.

— Ами мен кому ще оставиш, дъще. . . Ето, ти си ми едничка.

Ангелина погледна съкрушения си баща и на душата ѝ стана жално за него.

Тя се върна и седна до прозореца, като сложи пушката на коляното си и се замисли.

Старецът вдигна ръце към бледия образ на божията майка, която състрадателно гледаше из иконостаса, и заправи ниски поклони. По слабо осветената стена заигра грамадната сянка на неговата дребна фигура. Настана дълбока тишина.

Нощта вървеше бавно.

По едно време над селото силно прилаяха псетата, чуха се гърмежи. Грозен човешки вик процепи тишината и за миг всичко се потаи. Старецът погледна дъщеря си и замаяно се хвана за главата.

Ангелина грабна пушката и се изтърси на вратата. Двамата се погледнаха в недоумение.

— Какво ли се случи?

По улицата се чу бърз топот от нозе. Някой бягаше.

Някой похлопа на вратата.

Ангелина запна пушката и попита:

— Кой е?

Към горния край на селото пак изгърмяха пушки.

— Ангелино! — чу се зад вратата гласът на Младен.

Ангелина отвори вратата и се хвърли в обятията на своя годеник.

— Младене, жив ли си? Не ме оставяй самичка. . . Младене, където идеш ти, и аз ще ида. . .

Младен, почернял от дим, цял в прах, едвам дишаше.

— Какво стана? Младене, оцеляхте ли? . . . Боже милостиви — говореше развълнувано старецът.

— Цял ден се бихме и едвам се промъкнахме през нощта, рекохме да ги заблудим и да минем на срещната страна, ала ни усетиха над село. Ангелино, прощавай. . . Трябва да вървя.

Над село се завърза бой, който полека-лека приближаваше. В тъмнината се виждаше огънят на пушките.

— Младене, не оставяй ме! Татко, прощавай! — каза решително Ангелина.

— Просто да ти е, дете мое! Бог да ви пази.

Младен и Ангелина се изгубиха в тъмнината.

Свещеникът се върна и отново падна с плач и молитви пред иконостаса.

Над село цяла нощ се води отчаяна и кървава борба.

Цяла нощ ечеха гърмежите.

Денят, който дойде след тая нощ, завари селото в пламъци и го остави грозно пепелище и гробница, под която почиваха юнашки загинали Младен, Ангелина и много още млади и стари.

Бележки

Това издание на съчиненията на Елин Пелин, подготвено във връзка със 100-годишнината от рождението на писателя, повтаря в основни линии 6-томното издание от 1972—1973. Проведена е наново цялостна проверка на авторския текст, внесени са и някои поправки и допълнения в бележките.

Елин Пелин започва да публикува свои произведения в тогавашни списания още от 1895, той е едва 17-годишен. Цели десет години продължават опитите на младежа Димитър Иванов от софийското село Байлово, все по-настойчиви, да навлезе в литературата. Между това от 1897 той си измисля псевдоним — започва да се подписва Е л и н П е л и н; — към края на 1902 се залавя да редактира и издава собствено списание—«Селска разговорка»,— което се посреща добре от критиката, но излизат всичко четири книжки до пролетта на 1903. Той пише стихове и разкази, сегиз-тогиз и статии, изпробва перото си и в хумора. И колкото и да няма здрава материална опора на съществование през тия десет години, самочувствието на Елин Пелин като писател постепенно укрепва — той е все по-настоятелно търсен сътрудник на списания и вестници, името му сред публиката се все повече утвърждава. Особено неговите разкази, публикувани от 1901 насетне, обръщат все по-настойчиво вниманието на читателите, пък и на някои критици. Но той не бърза да издаде книга. И вече през 1904 се явяват и в печата искания — младият писател да събере пръснатите из всевъзможни списания свои работи, да се представи по-цялостно пред публиката.

Елин Пелин се залавя за тая задача с изострено чувство за литературна отговорност. Неговата първа книга, «Разкази», излязла в края на 1904, изоставя всичко, публикувано в първите години на писателството, и до 1901 не включва нищо от другите видове негово творчество — стихове, хумор, публицистика. Пръв

по време от дадените тук разкази е «Напаст божия», публикуван в сп. «Общо дело» в края на 1901. А и от по-късните разкази някои изоставя. Тая строгост не се ограничава само при подбора на работите, голямо внимание отделя той и на текста — включените в сборника разкази са основно прегледани и поправени. Също такава взискателност към себе си — и при подбора на работите, и по отношение на текста им — проявява Елин Пелин и при втория свой сборник «Разкази», който излиза 1911. Той знае какво прави — никога не гони количество!

След първоначалното събиране и отредактиране на разказите — името му е заело вече трайно място в българската литература, той е станал любим писател на широки читателски кръгове — произведенията му започват да се издават без каквото и да е участие на автора: първоначалните два сборника излизат в отделни издания още по три пъти (I — 1912, 1918, 1928; II — 1917, 1918, 1926), наред с това се издават и други сборници с негови разкази, в най-различни оформявания, а отделни разкази се препечатват многократно и в христоматии, антологии и т. н.

Голямата популярност на писателя, при липсата на склонност у Елин Пелин да се суети около създадени веднаж произведения, при удивителното му безразличие към външното оформяване на собствените му книги, има и своята опака страна: оставен още приживе на твореца в ръцете на случайни редактори и на невинаги внимателни коректори, текстът на неговите разкази, които са не само основен дял на творчеството на писателя, но вече неотделима част от новата българска литература, постепенно се изопачава, в някои препечатки той гъмжи от по-големи и по-малки извращения и грешки.

Едва в 1938 г. 60-годишният вече Елин Пелин, със своя изострен усет на художник, взискателен към творчеството си, решава да тури ред в своето дотогавашно литературно дело, да го събере, подреди, да прегледа и уточни текста на своите произведения. Той е сега особено критичен при подбора на работите, които смята, че трябва да останат да се свързват с името му — изоставя дори разкази, които са влизали в предишните сборници, а и от по-късните не включва някои. Изборът му е строг, категоричен. А разказите, които решава да се включат в Съчиненията, той преглежда внимателно, отредактира ги наново, изправя при това свои и чужди недоглеждания и грешки в текста им.

Така се стигна до прижизнените «Съчинения» на Елин Пелин» от 1938—1942, издадени от книгоиздателство «Хемус» под редакцията на Т. Боров в пет неголеми томчета. Това издание, последно с участието на автора, остава меродавно и до днес за текста на включените в него произведения, а и изобщо за отношението на Елин Пелин към своето собствено творчество.

В неговите пет книги са включени следните работи:

I. Летен ден. Разкази (Косачи. Летен ден. На оня свят. Кумови гости. Андрешко. Гост. Изкушение. Напаст божия. Край воденицата. Лепо. Самодивските скали. Пъдар. Престъпление. Любов. Кал. На браздата. Закъснялата нива. По жътва. Ветрената мелница. Сиромашка радост. Нещастие. Адвокат. Печена тиква. Душата на учителя. Хитрец. Скорецът).

II. Щъркови гнезда. Разкази (Нане Стоичковата върба. Задушница. Старият вол. Спасова могила. Иглика. Самодива. Мечтатели. Пролетна измама. Вдовец. Първи сняг. Самичка. Сълза Младенова. Ангелинка. Моите приятели. Братя. Невеста Нена. Среща. Син. Тотка. Изпусната дума. Лаборатория. Наслада. Грях. Започването на един ден).

III. Повести (Гераците. Земя).

IV. Под манастирската лоза. Аз, ти, той.

V. Черни рози. Пижо и Пендо.

Към това издание — по споразумение с живия тогава писател — не бе даден историко-литературен текст или критически коментар на редактора, само един кратък послеслов към първия том. Към изданието сам Елин Пелин написва следната бележка: «Лесно е да се видят грешките на миналото, защото те неминуемо наказват, но мъчно е да се съзнаят и още по-мъчно е да се поправят. Сега, чак при петото издание на моите книги, аз се заех с тая мъчна работа. Заех се не да преправям, не да лакирам. Заех се да поправя в тия малки разкази всички волно и неволно допуснати грешки, главно мои, а после и чужди. Доколкото ми е възможно, помъчих се да очистя плевела, без да погазя ливадата. Но не ми даде сърце да очистя всичко. Оставих някои, да речем, от похубавите грешки, защото ми беше жал за наивната чистота, с която съм ги направил през моите млади години. — Благодарение на българския читател, когото всички корим, моите разкази излизат вече пето издание. Благодарение на помощта на моя приятел Тодор Боров това издание се поднася на българския читател така грижливо направено.»

Както се вижда от посоченото по-горе съдържание на петте книги, извън обсега на тия «Съчинения» оставаха — независимо от изоставените отделни творби вътре в дадените цикли — по начало всички произведения на Елин Пелин за деца (те се издаваха по това време в отделни книги от същото издателство), не се включваха неговите писания от годините на Първата световна война, сбирката «Китка за юнака», неговите стихове, статиите му и т. н. Така пожела тогава сам писателят. Петтомното издание на «Хемус» се преиздаде неколкократно преди Девети септември, препечати се неведнаж и след това, вече без участие на първоначалния редактор, предоставено наново на хора, които се отнасяха не винаги с нужното внимание към текста на Елин Пелин.

Едва двайсет години след излизане на тия «Съчинения», и то в изпълнение на постановлението на Министерския съвет за увековечаване паметта на Елин Пелин, взето на 4 декември 1949 във връзка със смъртта му, издателство «Български писател» възложи на Т. Боров да подготви, съвместно с Кр. Генов и П. Русев, ново, сега вече пълно, научно издание. Мястото, което Елин Пелин заемаше в българската литература, оправдаваше изискването да се предприеме дори тъй нареченото «академично» издание на съчиненията му. Така можа да бъде осъществено през 1958—1959 едно 10-томно издание «Събрани съчинения» на Елин Пелин, което се явява най-пълно от всички, издавани до днес. Тук влязоха и неговите произведения за деца, публицистиката му и всички намерени до момента негови писма, а също голям брой негови изявления, интервюта и др. под. Дадени бяха при това по начало всички установени дотогава негови работи, включително и най-ранните, независимо дали Елин Пелин ги бе възпроизвеждал някога в своите книги, или не. При изпълнение на възложената им задача редакторите положиха при това големи усилия да установят автентичния Елин Пелинов текст на произведенията. Десеттомното издание бе снабдено и с доста обширен историко-литературен текст, критически и библиографски коментар. То бе посрещнато добре от публиката, бързо се изчерпа (тираж 25 000 екз.) и дълго след това на книжния пазар липсваха съчинения на Елин Пелин.

Четиринадесет години по-късно, през 1972, издателство «Български писател» възложи на същите трима редактори — Т. Боров, Кр. Генов и П. Русев — да изработят ново издание на съчиненията на Елин Пелин, сега вече предназначено за най-широка публика, в масов тираж (70 000 екз.). То трябваше да обхване цялостно творчеството на писателя, но като се изоставят неговите ранни, юношески, често наистина зелено откъснати произведения, както и по-късни, случайни, нехарактерни за писателя работи; наложи се да се прочистят също неговите хумористични стихове, произведенията за деца, да се изоставят някои статии, всичките писма и голяма част от дадените по-рано, не винаги автентични изказвания, интервюта и т. н. Сметна се, че това са материали, които представляват интерес предимно за ограничения кръг на изследователите и не би трябвало да имат място в едно масово издание.

Така се стигна до шесттомното издание от 1972—1973, на което настоящото се явява едно подобрено повторение. В него се дават по начало всички завършени работи на Елин Пелин, на първо място включените в подготвените с негово участие Съчинения от 1938—1942, а така също и част от изоставените от него тогава произведения, които обаче по преценка на редакторите са характерни за неговия писателски път. За да запазим при това за съвременния читател отношението на твореца към своите рожби — а Елин Пелин бе в зряла възраст, както казахме вече, крайно взискателен към себе си, — ние във всеки том разделяме наредените от нас по хронология на първата им публикация произведения в две групи: първом са дадени тези, които сам Елин Пелин включи на времето и желаеше да вижда в своите съчинения; и в един втори дял — публикуваните първоначално през същия период, но изоставени впоследствие от автора работи. Разликата между тия две групи произведения още на пръв поглед е значителна — вече поради това, че докато едните са многократно преработвани и поправяни от автора, особено чувствително при включване в Съчиненията от 1938 (и, значи, отразяват изискванията на Елин Пелин от неговата зряла възраст) — другите са ни оставени само в своите първопечати в списания и вестници, не са пипани по-късно от ръката на писателя.

В настоящото издание работите на Елин Пелин са разделени първом на четири групи, съобразно характера им: най-напред върви основният дял на неговото творчество — неговите разкази и повести, повестите тоя път не са отделени от разказите, а са дадени по реда на общата хронология на произведенията; следват обособените от автора цикли разкази, фейлетони, хуморески,

стихотворения в проза, издавани от него приживе в отделни сборници; два тома са отредени за произведенията за деца; и накрай в един том са събрани негови статии, очерци, избрани беседи и изказвания. Конкретното разпределение на произведенията по томове е следното:

I. Разкази 1901—1906

II. Повести и разкази 1906—1948

III. Под манастирската лоза. Аз, ти, той. Черни рози. Пижо и Пендо

IV. Стихотворения за деца

V. Приказки. Ян Бибиян. Ян Бибиян на луната.

VI. Статии, очерци, беседи, изказвания 1902—1949.

И в сегашното издание редакторите положиха особени грижи да дадат автентичния Елин Пелинов текст — това наложи да бъдат проучвани наново всички прижизнени редакции на публикуваните многократно негови произведения, както и запазените ръкописи, коректури и т. н.

Коментарът, който се прави и този път в бележките, е, както и в предишното шесттомно издание, с оглед на неговия масов характер, значително по-сбит, отколкото в някогашното десеттомно издание: посочват се библиографските данни за първата публикация на произведението и се дават само някои най-съществени историко-литературни сведения около написването му; съобщава се и характерът на преработките, на които е било то подложено, и само понякога се привеждат характерни разлики и варианти в различните редакции на текста.

*

Първият том от съчиненията на Елин Пелин обхваща сега разказите му, публикувани първоначално в списания и вестници от края на 1901 до 1906. Те са наредени тук строго хронологично, по реда именно на първата им публикация, и този ред съвпада почти напълно с хронологията на създаването им — Елин Пелин обикновено не задържа у себе си написани вече работи. В основната част на тома са дадени, както казахме вече, разказите, които самият Елин Пелин включи в своето прижизнено издание на съчиненията си от 1938. Те са от тогавашния т. I, на който той даде общо заглавие «Летен ден», разказите (по реда им там):

Косачи, Летен ден, На оня свят, Кумови гости, Андрешко, Гост, Изкушение, Напаст божия, Край воденицата, Лепо, Самодивските скали, Пъдар, Престъпление, Любов, Кал, На браздата, Закъснялата нива, По жътва, Ветрената мелница, Нещастие, Адвокат, Печена тиква, Душата на учителя, Хитрец; и от т. II, който излезе тогава с общо заглавие «Щъркови гнезда»: Задушница, Спасова могила, Иглика, Пролетна измама, Вдовец, Самичка, Братя, Невеста Нена.

За да се установи автентичният Елин Пелинов текст на тия разкази, поправяни многократно от автора, бяха проучени всички прижизнени издания, в които той е вземал участие. Те са следните:

1. Първоначалното публикуване в списания и вестници — то е посочено в бележката към всяко произведение.

2. Разкази [т. I], 1904, и следващите му издания, вече с означение I, от 1912, 1918, 1928; Разкази, т. II, 1911, и следващите му издания от 1917, 1918 и 1926. В бележките се цитират съкратено PI и PII с посочване на годината. Елин Пелин е внасял поправки най-вече при първото събиране на разказите в сборници, но понякога и в следващите издания. Някои от промените обаче в изданията 2-о, 3-о и 4-о не са авторски, а на брата му Христо Иванов, гимназиален учител по български език, който се е грижил по натоварване от автора за отпечатването и коригирането на тия издания. А има промени, които се дължат и на някои други, издателски коректори.

3. Съчинения на Елин Пелин. Под редакцията на Т. Боров. София, «Хемус», т. I, II и III, 1-о изд. 1938, и 2-о изд. 1940. Цитира се в бележките съкратено CI, CII и CIII и годината. Основната проверка и преработка на текста за това издание бе направена на времето от самия автор — първом върху налепените на листове страници от отпечатките от PI, 1928, и PII, 1926 (наборен текст), а след товаи върху коректурите — на шпалти и на страници. Този материал е изцяло запазен у Т. Боров и той е привличан непрекъснато и сега при редакцията на текста. По начало днес се дава текстът от 1938, като е проведен в него правописът от 1945. Някои особености в езика на писателя обаче, особено в пунктуацията, т. е. особености на стила, са запазени.

Във втория дял на тома са дадени сега подборно някои очерки и разкази, публикувани от Елин Пелин през годините след излизане на разказа «Напаст божия», с който се открива настоящият

том, но изоставени впоследствие от автора, невключени при събиране на произведенията му през 1938. Изоставени са в сегашния шесттомник изцяло неговите юношески работи от 1895—1901, които бяха включени от нас през 1958 в десеттомното пълно събрание на съчиненията му. Те са: «Мило е отечеството» (В о й н и ш к а с б и р к а, III, кн. 1, юни 1895, подпис Д. И-в); «На майчин гроб» (И з в о р, Русе, V, кн. 2, октомври 1895, подпис Д. Иванов); «Кито» (В о й н и ш к а с б и р к а, III, кн. 11, април 1896, подпис Д. И-в); «Тодор и Рада» (В о й н и ш к а с б и р к а, IV, кн. 2, юли 1896, подпис Д. Иванов); «Петко Комитата» (В о й н и ш к а с б и р к а, IV, кн. 7, декември 1896, подпис Д. Иванов); «Рале» (В о й н и ш к а с б и р к а, IV, кн. 8, януари 1897, подпис Д. Иванов), «Еленкинът годеж» (Б ъ л г а р с к и п р е г л е д, IV, кн. 7, октомври 1897, подпис Митьо Йотов); «Гуслярят» (В о й н и ш к а с б и р к а, VIII, кн. 3, юли — септ. 1901, подп. Д. И-в).

И от публикуваните след «Напаст божия» изоставяме сега съвсем незначителните негови работи «Селско чудо» (П р о с в е т а, II, кн. 10, юни 1903, подпис Елин Пелин) и «Кърваво отмъщение» (публикуван за пръв и единствен път в PI. 1904, с. 185—187, изоставен в по-късните издания на сборника). Някои от дадените от нас сега във втория дял на тома са включени първоначално от Елин Пелин в първия негов сборник «Разкази» от 1904 («Самодива», «Бездомник», «Лудата»), но както и «Кърваво отмъщение», са изоставени впоследствие от него; няколко работи пък са останали в своите първи публикации в периодичния печат и не са влизали в авторски сборници. Ние сметнахме все пак, че в тях има нещо елинпелиновско, че те са характерни за неговия литуратурен път и не бива да липсват в неговите днешни, следсмъртни съчинения, дори в масовите издания.

Произведенията, дадени от нас в тоя втори дял, се печатат по техните първоначални публикации. Текстът на настоящото издание е сверен с проверените от Елин Пелин издания на съчиненията му, 1938 и 1940 г. Тъй като при коригирането на съчиненията си авторът прави значителни поправки на коректура, някои от които поради многобройността на корекциите не са отразени в текста на изданията, явяват се известни различия между издадения текст и коректурите. В настоящото издание се съобразяваме със следните поправки на автора, неотразени в изданията през 1938 и 1940 г.

*

Стр. 7. . . от червените ронливи сипеи по тях се н о с е ш е е д и н т е ж ъ к и прижурлив лъх. Вместо се носеше тежък и прежурлив лъх.

Стр. 14. Живееше на воденицата, пред която цял ден дялкаше нещо, тананикаше и пушеше с ъ с з а г о р я л а т а с и л у л а. Вместо: живееше на воденицата, п р и която цял ден дялкаше нещо, тананикаше и пушеше с д е б е л а т а с и л у л а.

Стр. 14. При стареца бе останала с а м о Христина. . . Вместо: При стареца бе останала Христина. . .

Стр. 14. В село човек п р е х в ъ р л и ли тридесет лазарника . . . Вместо: В село човек х в ъ р л и ли тридесет лазарника. . .

Стр. 19. Русото й пълно, продълговато, хубаво лице х в ъ р л я ш е радостна з а р я. . . Вместо: Русото й пълно, продълговато, хубаво лице х в ъ р л я ш е е д н а р а д о с т н а з а р я. . .

Стр. 19. Унесен в работа . . . Вместо: . . . . унесен в р а б о т а т а. . .

Стр.38. . .бъбре несвързано. . . Вместо: бърбори несвързано . . .

Стр. 44. . . сноп лъчи от изгрялото слънце п р о н и к н а над олтаря. . . озари разпятието и з а и г р а по стъклените призми. . . Вместо:. . . сноп лъчи от изгрялото слънце п р о н и к н а х а над олтаря, о з а р и х а разпятието и з а и г р а х а по стъклените призми. . .

Стр. 46. Пред една къща н е п о д в и ж н о лежеше болник. . . Вместо: Пред една кща б е з ж и з н е н о лежеше болник. . .

Стр. 47. . . к а л е н и плочи. . . Вместо: . . . . каменни плочи . . .

Стр. 47. Ни пъдпъдък се обаждаше, ни чучулига пееше. . . Вместо: Ни пъдпъдък се обаждаше, ни чучулига пееше н а д г л а в а т а м и.

Стр. 49. Беше д о б р е разположен. Вместо: Беше разположен.

Стр. 49. Н е д у м к а й т е, н я м а д а п е я! Вместо: н я м а д а з а п е я в е ч е, няма!

Стр. 50. Х а т а к а д е, н е с т а в а й ж е н а! Вместо: Т а к а д е, н е ставай жена!

Стр. 50. Н е с ъ м а з з а т я х, н и с а т е з а м е н е. Вместо: Н е с ъ м н и т о а з з а т я х, н и т о т е з а м е н е.

Стр. 51. Смешен си. Вместо: Смях ме е.

Стр. 53. Вика ме — ще си отида—рече Дядката. Вместо: Вика-ме и ще си отида — рече Дядката.

Стр. 54. Грехота е, вика, да ида пиян на нивата. Вместо: Грехота е — вика той —"да ида пиян на нивата.

Стр.56 след р. 16. Изоставено: Марко почна да пеува, а Дядката все мъдруваше и мислеше.

Стр. 59. . . до само градината. Вместо: . . . до самата градина . . .

Стр. 88. . . бае Кирил . . . Вместо: . . . вуйчо Кирил . . . .

Стр. 90. . . Под големите му гъсти вежди . . . Вместо: Под големите му вежди. . .

Стр. 115. . . зелена блатска вода . . . . Вместо: . . . зелена блатиста вода . . .

Стр.115, след р. 32. Добавено: Избави ме! . . . Ще умра бе!. . . Деца имам!. . .

Стр. 125. Запознаем. Вместо опознаем. . .

Стр. 147. ароматни . . . . Вместо: . . . ароматични . . .

Стр. 155. . . вкаменело стадо. Вместо вкаменено стадо. . .

Стр. 158. . . ровката . . . Вместо: Ровкавата . . .

Стр. 173. . . гъстака . . . Вместо: . . . гъсталака . . .

Стр. 175. . . бледо . . . Вместо: . . . бяло . . .

Стр. 227,р. 9—13 в изд. от 1938 г. има следния вид: Какъв си!— каза тя и не можа да се сдържи да не се засмее. Горският хвърли още едно. Иглика го взе и сърдито го захвърли. Стражарят й хвърли още едно.

*

НАПАСТ БОЖИЯ. За пръв път публикуван в сп. Общо дело, II, кн. 3, ноември 1901, с. 43—44, под заглавие «Напаст Божия. Очерк. От Елин Пелин» и означение на края: с. Байлово.

Сам Елин Пелин си спомня през 1949: «По тия времена там, в това «Общо дело», напечатах първия си разказ, който в сериозно списание се напечата. Той е «Напаст божия» («Как пиша». Разказът е непосредствено отражение на неволята в родното му село през засушливите години у нас по време на острата аграрна криза в света 1897—1901. За непосредствения повод на разказа Елин Пелин си спомня: «В моето село се появи една болест — дифтерит по децата — и през едно лято умряха 50 деца бързо, за два месеца. Мене ме нямаше там. Връщам се в село. Научих каква е работата и почнахме с някои хора да се питаме какво е това? Лекар нямаше. Имаше един арменец, околийски лекар в Новоселци. Обаче тази болест беше пламнала по всички села — инжекциите бяха известни — и той не смогваше да отиде да лекува хората. Там по-будните селяни се събрахме да видим какво става, отгде иде тая зараза. Хората се научиха да се пазят, да се не сношават едни с други. Отгде иде тая работа? Но хората живееха малко примитивно. Имаше един кладенец, който не беше изграден, а една много голяма коруба от дърво беше бутната в земята и той се пълнеше с вода. От тоя кладенец наливаха вода много хора. И си наливат съдовете, които носят на кобилици. Взел менчето, като дойде, върже го за нещо, бръкне — не беше дълбоко, — налее го, сипе си. Рекохме да не е от това нещо тази болест, да не иде оттам тази зараза. Защото действително беше ужасно нещо: 50 деца в едно малко село бързо-бързо отидоха, И мислехме. И аз, който тогава четех, имах възможност да чета медицински книги и списания, които ми попадаха, и ходех и в София като по-будно момче в селото, предполагах, че заразата иде от кладенеца. И поисках да бъде затворен тоя кладенец. Ако може да прекратят да наливат от него вода. Най-после обявиха да не наливат от него вода. Добре, ама хората невежи: «Е, от водата ще ни дойде болестта!» Не слушаха. Някои послушаха, но не всички послушаха. Тогава се принудиха да поставят човек да им казва да не наливат от тая вода. — От този случай ми хрумна на мене пък разказа «Напаст божия». Та разказът аз го напечатах в «Общо дело» тогава. Митишев ми го взе, намери го за добър и интересен» («Как пиша»).

Включен с доста поправки в PI, 1904, с. 110—116, и с незначителни промени в следващите издания на първия том. Наново преработен от автора за Съчиненията от 1938. Сцената на скарването между попа и Младен е силно съкратена още при първото издание в Р — премахнат е в нея чуждият на общия тон на разказа гротескно-хумористичен елемент. Премахната е още в

първото издание и сантименталната сцена на помирението на Младен с баща му. На мястото на зачеркнатия текст е написан съвсем нов. Наред с това отстраняване на странични моменти чрез което разказът става много по-стегнат, по-напрегнат, още при първото му включване в книга са направени редица по-големи и по-малки поправки — смислови, стилистични, езикови, в пунктуацията, правописни. Напр. «сякаш самодиви прелетяха над селото» става «сякаш зли духове прелетяха над селото»; «и черковната камбана всяка сутрина почна да разнася ледния си език над загриженото селце» става «и черковната камбана всяка сутрина почна да разнася медния си ек над. . .»; «болестта се разнася чрез селския излак» — «болестта се разнася от поповия излак».

Поправките в Р, 2-о и 4-о изд., са незначителни, предимно в пунктуацията и тук-таме стилистични. За СI разказът е наново цялостно отредактиран, но независимо от отстраняване на чужди грешки поправките имат предимно стилистичен характер — текстът се очиства от неприсъщи чужди думи, неуместни прилагателни, опростява се изразът. Напр.: «Сякаш цялата атомосфера се запали. Белият дроб поимаше въздуха като от някои адско нажежени тръби, лепнеше се на корубата и съхнеше» става в СI: «Сякаш въздухът гореше и гърдите го поемаха като от някакви адски нажежени тръби. Дробовете съхнеха.» След излизане на СI, 1938, Елин Пелин обърна внимание да се отстранят само някои излишни многоточия.

ВЕТРЕНАТА МЕЛНИЦА. За пръв път публикуван в сп. Летописи, III, кн. 11, септември 1902, с. 256—260, под заглавие «Ветърната мелница. Разказ», с подпис Елин Пелин и посвещение «Брату си Хр. Иванову». На края на текста означение: с. Байлово. С тоя разказ започва сътрудничеството на Елин Пелин в голямото на времето си списание, редактирано от К. Величков. След публикуване на още два разказа тук, името на Елин Пелин бива посочено от год. IV, кн. 6 насетне на кориците на Летописи между «постоянните сътрудници».

В беседата си пред писателите на 3 май 1949 Елин Пелин разказва: «Понеже искате да знаете как съм написал тия работи, ще ви разправя нещо. Аз написах разказа «Ветрената мелница». Трябваше ми да се опише една голяма суша, за да подтикне дядо Корчан, героят на «Ветрената мелница», да направи вятърна

мелница на едно място по нашите места, гдето вятърна мелница само в приказките се срещаше. И аз с едно голямо старание, с писане и преписване, се мъчех да опиша сушата. И действително там много сгъстено съм я описал, даже прекалено много съм писал за сушата. Това описание за сушата влизаше в разказа «Ветрената мелница». — От това се разбира, че разказът е бил написан преди «Напаст божия», който обаче е печатан една година по-рано. В беседата си по-нататък Елин Пелин разказва: «И тогава взех аз почти половината от описанието за сушата, което бях направил във «Ветрената мелница», и го поставих тук, в «Напаст божия». По този начин облекчих и «Ветрената мелница», защото щеше да бъде много претрупана с това описание, облекчих, тъй да се каже, и моята работа в тоя разказ, като си послужих с това готово описание да допълня и другия разказ, така както може би от вас мнозина го знаят от този разказ» («Как пиша»). Племенникът на Елин Пелин д-р Ив. Велков разказва, че като праобраз за Лазар Дъбака от разказа е послужил бащата на писателя: «Дядо Йото обичаше да строи, също като Лазар Дъбака от разказа «Ветрената мелница». И той някога си беше построил ветрена мелница, която отпосле наричаха «паметник на сухата година». Пейзажът и обстановката в разказа представляват доста точно описание на родното село на писателя — Байлово. — С доста много стилистични поправки, без посвещението, включен в PI, 1904, с. 59—72, и почти без изменения в следващите издания на PI. Цялостно преработен и поправен за СI, 1938, с. 145—158. При преработката за С Елин Пелин стяга и опростява изложението на доста места в разказа. Остатъкът от описанието на сушата в началото, за който той споменава, явно вече не в духа на разказа, бива зачеркнат. Редица други изменения имат предимно художествено-стилистичен характер, стегнати са изразите.

Крайната небрежност при някои преиздавания на Елин Пелиновите произведения в миналото се прояви дори в това, че заглавието на разказа в едно от следсмъртните му издания стигна до безсмислицата «Ветрената воденица» (срв. Т. Боров. «Ветрената воденица». — Литературен фронт, XI, бр. 5, 3 февруари 1955).

САМОДИВСКИТЕ СКАЛИ. Публикуван за пръв път в сп. Летописи, IV, кн. 1, ноември 1902, с. 14—

15, с подзаглавие «Легенда» и посвещение «На Катя Рашкова». Подпис Елин Пелин.

Един от любимите разкази на Елин Пелин, върху който той неколкократно работи. Смята се, че Елин Пелин е бил повлиян да напише своята легенда от известната «Песен за сокола» на Максим Горки. Посвещението при първото му публикуване насочва и към известни интимни моменти, вдъхновили и намерили отражение в разказа. По своя фантастично-легенден характер, както и по съдържанието си, дори по влиянието на Горки, «Самодивските скали» е сроден с друг разказ на Елин Пелин— «Проклетисаната гора», печатан 6 месеца по-късно пак в Летописи, но невключен в първия том «Разкази», нито в Съчиненията от 1938. — При включването му в PI, 1904, с. 137—143, посвещението е свалено и са направени някои немного значителни езикови поправки. Почти без изменения в следващите издания на PI.

Разказът е основно преработен, особено във втората му половина, при включване в CI, 1938, и то чак на втората коректура, «на страници». Елин Пелин смекчава и отчасти отстранява легендния характер, направил е разказа по-реалистичен. Героят е вече наименуван — Перун. Махнати са някои по-общи разсъждения. Изцяло наново е написан текстът след думите на бащата «Избраният от теб юнак ще бъде и от мен избран». — Промените, направени върху коректурите, които, за щастие, са запазени, са извънредно характерни за проникване в творческата лаборатория на писателя. Тяхното проучване представлява голям литературоведски интерес, особено когато ще искаме да изясним как Елин Пелин узрява като художник.

НА ОНЯ СВЯТ. Публикуван за пръв път в собственото списание на Елин Пелин Селска разговорка, I, бр. I, ноември 1902, с. 1—5, с него се открива първата книжка на списанието. Подзаглавие «Разказ» и подпис Мито (използуван е стар псевдоним, тъй като в същата книжка има други работи, подписани Елин Пелин). Разказът се поставя във връзка с някои политически фейлетони на Георги Кирков от това време, особено с «Пътуване на онзи свят» (Г. Кирков. Избрани произведения, т. II, С., 1951, с. 138—141). Според близките на Елин Пелин (брат му Захари, снаха му Лула и др.) в образа на дядо Матейко той възсъздава някогашен техен съсед Стоян

Маргалака, а в образа на съседката баба Йова — съпругата на Маргалака, която също се казвала Йова. С доста много, предимно езикови и стилистични поправки, включен в PI, 1904, с. 144—149, и с незначителни изменения в следните издания на PI. Наново цялостно преработен за CI, 1938, с. 28—33. Характерна е добавката (старият текст в квадратни скоби): «[Не съм за рая аз сиромах човек. . . рая е направен за големците] и за богатите.»

ИЗКУШЕНИЕ. Публикуван първоначално в сп. Общо дело, III, кн. 5, декември 1902, с. 145—148, под заглавие «Лукаваго». От Елин Пелин.

Елин Пелин разказва пред писателите: «След това им [на редакцията на сп. Общо дело, след разказа «Напаст божия»] дадох и разказа «Изкушение». И този разказ е известен, и той беше много популярен. Тогава се четеше навсякъде. И разказът за попа, който изпил виното за комката в черквата, се напечата в «Общо дело». — Тия разкази направиха едно особено впечатление, като нещо ново, като един нов маниер на писане. Нов сюжет в литературата се появи. Страшимиров пишеше едно, Стаматов — друго, Влайков пишеше трето. Моите работи дойдоха като по-други, които не приличаха на техните, макар че бяха в същия дух и почти същите теми от народа. Не приличаха на техните, но затова попаднаха много добре на целите, които тогава гонеше това многолюдно учителство, за което ви разправям. И започнаха да ги четат по утра и вечеринки. И това беше една голяма услуга за техните цели тогава» («Как пиша»). — Под новото заглавие «Изкушение» и с доста значителна художественостилистична обработка включен в PI, 1904, с. 46—53, и почти без промени в следващите издания на PI. Наново цялостно поправен за CI, 1938, с. 54—62. В първите четири издания на Р текстовете от богослужението са дадени с църковнославянски шрифт, за да се отличават от другите реплики на попа и клисаря. Църковнославянският шрифт е изоставен при С.

Още при PI, 1904, е изменено значително описанието, как клисарят ходи из селото да търси вино за комка, изменен е и разговорът му със съседа Ангел. При преработката за CI, 1938, е стегната сцената на борбата на свещеника със съблазънта да надигне шишето. Стегната е и речта на свещеника пред паството му в края на разказа.

ЛЕТЕН ДЕН. Публикуван за пръв път в Летописи, IV, кн. 5, март 1903, с. 99—102 под заглавие: Един летен ден. Разказ от Елин Пелин. Със същото заглавие и с доста стилистични поправки включен в PI, 1904, с. 16—22, и почти без изменения в следващите издания на P.

Първообразите на някои от лицата в разказа несъмнено се коренят в наблюдаваната в родното село на писателя действителност. Племенникът на Елин Пелин д-р Ив. Велков съобщава: «Сборището [в Байлово] беше кафене «При чичо Петър с благите думи», гдето главният събеседник бе сам чичо Петър. . . Срещу кафенето, в близката съседна кръчма, се застояваше Дядката, по пътя минаваше и ръкомахаше неговият син — Павел Нямото; тук беше и Лукан «с тихия и равен говор», после Марко и всички други герои от «Летен ден» (Ив. Велков. Неговата родна къща. — Литературен фронт, бр. 33, 16. IV. 1949). — С новото заглавие, което дава име и на целия първи том, и след цялостна преработка включен в CI, 1938. Някои поправки при преработката за CI: «крайно отегчителен» става «нерадостен»; «единствената суха и висока топола» — «полусухата топола»; «анемичните лица» — «жълтите лица», «А времето душно и тежко» — «Денят бе душен и тежък»; «Аз стигнах на ханчето тъжен и морен» — «Отбих се на ханчето край шосето». Зачеркнати са: от характеристиката на жителите на Горно Ровинище — «които много работят, но много и пият»; в характеристиката на Марко — «[Сивите му очица играеха весело и подвижно] като на маймуна»; на Гаврил — «Неговата внушителна външност криеше една строга и повелителна натура»; вместо «и понеже обичаше жените, успя да създаде много славни истории за себе си» — «Обичаше жените и си имаше историйки». Силно е съкратена репликата на Дядката при отказа му да пее. Зачеркната е и част от разговора на Дядката с Гаврил, общите разсъждения. При отказа да плати Дядката казва на цинцарина според първоначалния текст: «—Нямам. . . Куче! . . . Два бельовци впрягам бе, не вярваш ли ме! . . .» Стегнато и опростено е и описанието на свиренето на Пелинко.

КРАЙ ВОДЕНИЦАТА. Публикуван първоначално в Летописи, IV, кн. 7, май 1903, с. 145—147, под заглавие «Идилия под звездите. Разказ» и подпис Елин Пелин. С новото заглавие и доста езикови и смислови поправки включен в PI, 1904, с. 117—123, и почти без изменения в следващите издания на PI. Наново преработен за CI, с. 71—77.

Някои промени при включване в CI: «Слънцето бе заседнало зад сините далечни планини на запад и хоризонта губеше вече. . .» става «. . .планини на запад. Там се губеше. . .»; «Воденичния шум стана самотен и някак си потаен» — «Шумът на воденицата като че ли се засили»; «иззад оградата на малката воденична градинка» — «от малката градинка зад воденицата».

ЗАДУШНИЦА. Публикуван за пръв път в Летописи, IV, кн. 8, юни 1903, с. 172—174, с подзаглавие «Разказ» и подпис Елин Пелин. Цялостно преработен и с доста многобройни езикови поправки включен в PI, 1904, с. 23—32, и с отделни поправки в следващите издания на PI. Цялостно наново поправен за CII, 1938, с. 13—23.

При преработката за CII: «и всеки е смесил своята скръб» става «и всеки слива своята скръб»; зачеркнато е: «[се носи] безразборно, като че ли от рояк черни големи мухи [неразбран и суетен шум]»; «сега сам им бера ядовете» става «сега самичък им бера грижите»; «простак си ти» — «простичък си ти»; «От стрехите на старата черкова падаха капчуците [?] капка след капка, като сълзи, и тъжно тупаха в пясъка» — «стрехите на старата черква плачеха с едри сълзи. Капките тупаха тъжно и правеха вадички по мокрия пясък»; «Ти мож ли толко деца да храниш?» става «Ще ти народи дечурлига. Какво ще ги правиш?» —Първоначалните поправки, при включване в PI, са толкова значителни, че биха могли да се покажат само ако се дадат паралелно текстовете изцяло.

ЛЮБОВ. Публикуван за пръв път в сп. Демократически преглед, I, кн. 20, юли 1903, с. 400—402, под заглавие «Лятна нощ» и подзаглавие «Разказ от Елин Пелин». С доста поправки включен в PI, 1904, и почти без изменения в последвалите издания на PI. Наново цялостно поправен и включен в CI, 1938, с. 111—117.

При включване в CI от описанието на небето е зачеркнато «Ралицата и Кокошката божествено цареха в синия небесен купол, към дето се подемаше [душата на Добряна. . .]». Изменено е в края описанието как Добрян свири. В PI той гласи: «После глухо застенаха, сякаш някой млад живот, някоя желана радост

се бореше с вълните на широко и безкрайно море и молеше за прошка и зовеше отчаяно до небесата за помощ, искаше спасение.» Същото място в CI: «После глухо-застенаха, сякаш молеха прошка за несторени грехове, отчаяно до небесата викаха за помощ.» Зачеркнато е: «[Само селската воденица глухо и отдалечено шумеше] и пригласяше на трепкавия жабешки кряк, що се носеше навред из полето.»

ГОСТ. Публикуван за пръв път в сп. Летописи, IV, кн. 9—10, юли—август 1903, с. 234—236, с подзаглавие «Разказ» и подпис Елин Пелин.

За първообраз на Велин е послужил роднина на Елин Пелин, произхождащ от съседното село Белопопци. Самият Елин Пелин казваше, че описаната случка станала у тях: късно вечер, когато баща му не бил в къщи, дошел някакъв далечен сродник, разправял на майка му, която била доверчива жена, всевъзможни небивалици за себе си, тя го нахранила пренощувал у тях и на сутринта изчезнал с чеширите на баща му; в къщи често се подигравали с майка си за нейната наивност. — С доста значителни поправки включен в PI, 1904, с. 77—83, и почти без изменения в следните издания на PI. Наново преработен и включен в CI, 1938, с. 46—53. — В PI: «В тъмната стая играеше с големите сенки на нещата слаба светлина от мъжделивото кандило, което трепкаше пред лика на Божията майка в почернелия иконостас.» В CI става: «В иконостаса пред лика на Божията майка мъждукаше кандило. Неговата слаба светлина играеше леко с мътните сенки на нещата в стаичката.»

КОСАЧИ. Публикуван за пръв път с подзаглавие «Разказ» и подпис Елин Пелин в сп. Демократически преглед, I, кн. 24, септември 1903, с. 477—478. С «Косачи» се открива първият сборник «Разкази» на Елин Пелин (С., 1904, с. 3—9), по-късно той е начело на т. I във всичките му издания. Преработван е от автора, предимно стилистически, при първото му включване в Р, 1904, и доста основно за CI, 1938, но пак предимно по отношение на художествените средства, без да е изменена композицията или идейното съдържание на разказа. Поправките са многобройни и биха могли да се оценят само при паралелно съпоставяне на текстовете от PI, 1928, и CI, 1938. В Събрани съчинения от 1958, т. II, с. 317—322 са посочени по-значителните. Тук смятаме за нужно да приведем само началото от PI, 1928: «Чудна лятна нощ, прохладна и свежа, падна над земята. Безкрайното тракийско поле потъна в мрак, сякаш изчезна и разруши пределите си по четирите страни на необозримия небосклон, и се предаде на дълбока почивка под сладостния и монотонен напев на жаби и щурци. Под лятното величие на дълбокото звездно небе, що синеше мир и ведрина, природата в безмълвна тишина отвори страстните си гърди и, волно отдадена в наслада, замря в обятията на могъщата нощ.» — Заслужава между другото да се отбележи, че докато в 1903 «най-старият» от косачите е 30-годишен, в 1938 той става 50-годишен — явно Елин Пелин има вече по-друго отношение към възрастта на хората.

КАЛ. Публикуван за пръв път в сп. Учителска мисъл, I, кн. 3, ноември 1903, с. 48—55, с означение под заглавието «Разказ от Елин Пелин». В «частното педагогическо списание със социалистическа ориентация», издавано от началото на 1903—1904 учебна година от Мих. Герасков заедно с близкия другар на Елин Пелин Иван Пенов, учител в Новоселци, Елин Пелин участвува с два разказа в първите книжки — «Поприще» в първа и «Кал» в трета. В списанието сътрудничат редица учители-социалисти — Любен Дюкмеджиев, Петко Ралев и др. Разказите на Елин Пелин с тематика из живота на народното учителство са пряко продължение на неговите стихотворения в проза, публикувани преди това в учителския вестник «Съзнание».

С доста чести, предимно стилистически изправления разказът е включен в PI, 1904, с. 124—136, и почти без промени в следващите издания на същия том. Наново по-основно преработен при включването му в CI, 1938, и то едва при първа коректура. По-значителните разлики са посочени в Събрани съчинения, II, 1958, с. 322—325.

АНДРЕШКО. Публикуван първоначално под заглавие «Случка. Разказ» и подпис Елин Пелин в сп. Просвета, III, кн. 4, декември 1903, с. 179—184. В своята беседа пред писателите на 3 май 1949 Елин Пелин разказва: «Тогава по тия времена също така излизаше едно списание «Просвета» за ученици от гимназиите, за интелигенцията, за учителите — едно списание,

което беше доста интересно. Интелигентско списание, може да се каже. Това списание се редактираше от Марин Пундев — един много благороден човек, учител в гимназията. Беше пенсионер вече. Много добър човек. — Този бай Марин Пундев ме намери и каза: «Дай ми нещо за моето списание.» Добре. Аз му написах тогава «Андрешко» и той човекът ми даде сто лева. Тогава сто лева бяха много пари. «Андрешко» е пак едно хрумване по един повод: чух, един колар счупил колата нарочно, да не отиде съдебният пристав да конфискува нещо на един селянин. Оттам ми дойде хрумването да напиша «Андрешко». Аз го написах другояче — как го набутал в едно блато и т. н. — известна работа. Той ми даде сто лева тогава. Той ми засили положението доста много.» С новото заглавие и с доста много, предимно стилистически поправки включен в PI, 1904, с. 37—45 и в последващите издания на PI. Наново цялостно прегледан и преработен за CI, 1938. — Един от най-популярните разкази на Елин Пелин, многократно препечатван в сборници, антологии, христоматии, често рецитиран.

Поправките в PI, 1912, PI, 1918, и PI, 1928, са по-малобройни. Преработката на текста при включването му в CI, 1938, е не само стилистическа, Елин Пелин търси да направи разказа външно по-съвременен. «Съдебният пристав» от 1903 се превръща през 1938 на «съдия-изпълнител», така се наричаха тогава екзекуторите. Съществена поправка е направена в репликата на съдията след «ще станете неспособни данъкоплатци и ще съсипете държавата. . .» Първоначално тук следва: «Ще пострадат отечествените интереси. . . знаеш ли какво, момче? Да съм цар, аз ще действувам. . . и ще ви оправа. . .» Тоя текст е заменен в CI, 1938, с «Ах, защо нямам повечко власт! Ангели ще ви направя.» Други промени «Три лева за двадесет километра. . .» става «Толкоз пари за двадесет километра. . .»; «Наричай ги братя, по-право е» — «по-добре наричай ги братя»; «Сутрина стават. . . В толко и толко часа им даваме вода и ги поим» — «На час стават, на час лягат, на час ги поим, на час ги храним»; «После ги впрягаме, влизат, речи го, в канцеларията, там теглят до вечерта. . . Вечер в толко и толко часа пият вода, прочетат вестникът и сън. . . Живот чиновнишки. . .» — «После ги впрягаме, влизат, значи, в канцеларията, и толкоз. А понякогаж в яслите и вестник прочитат»; «хващам настинка» — «настивам»; «Сиромах е, ама е дявол, та се е скъсал» — «Сиромах човек — жив дявол!»; «кого то той сам закарва» — «когото той сега караше». Зачеркнато е от размишлението на Андрешко за Станойчо след «После ще се разтъжи, ще го почерпи, ще се напие и ще плаче. . .» — «Да, ще плаче. . . Меко е Станоевото сърце. Андрешко знае това» (последното изречение е зачеркнато още в PI, 1912). Някои други промени: «—Чакай, може да сбъркаме пътя, господин пристав!» става «—Като че съм сбъркал пътя»; «отваряй си очите» — «опичай си ума»; «—Господин пристав, дръж се!» — «— Дръжте се здраво, господин съдия!»; «заговори приставът с треперлив глас, една струна от който трепереше на плач. . .» — «заговори съдията с жален глас, в който една струнка плачеше». Тия и редица други по-дребни поправки, особено в пунктуацията, очистват и опростяват езика, правят разказа по-стегнат, засилват напрежението, без да го изменят в основното му съдържание, идейната насоченост или композиционно.

П Р О Л Е Т Н А И З М А М А. Публикуван първоначално в сп. О б щ о д е л о, IV, кн. 4, януари 1904, с. 275—278, под заглавие: «Илюзиите на Отец Игнатий», с подзаглавие «Разказ от Елин Пелин» и посвещение «Т. Куневу». С новото заглавие и при запазване на посвещението, но на места основно преработен, включен в PI, 1904, с. 104—109, и последващите издания на PI. Наново и цялостно преработен, като е отстранено и посвещението, за CI, 1938.

Пред писателите белетристи Елин Пелин съобщава на 3 май 1949: «Имаше един говедар в нашето село, може би най-бедният човек в селото, обаче един оригинален човек, извънредно много умен и — как да ви кажа — любовчия. Той имаше слабост към женския пол. Затова обичах с него да си приказвам. Разправяше ми интересни работи. Бай Митре се казваше. Той ми викаше: «Е, бае, ела утре, аз ще бъда там и там с телците, да си поприказваме. И ти сладко приказваш, ама и много сладко слушаш.» И аз ходех при него и си приказвахме. И като приказвахме веднаж, така, в една нива насреща — ама се вълнуват хубаво нивите от вятъра — нещо се мярка, ту се белне, ту се скрие. И той, какъвто беше: «Това е някоя жена», — каже. Рекох: «Бай Митре, това е истина някоя жена. Това е нивата на еди-коя си — имаше една красива булка — дали не е тя.» Рекох: «Я иди да видиш; аз ще ти паса телците, ти върви да видиш.» И понеже той беше човек, така с чувство, припна. Беше един симпатичен човек, късичек, мно-

го, много беден, припна бос нататък — отиде. Видях го по слога, така дебне, насам-нататък гледа. По едно време връща се и се смее. Казва: «А бе, знаеш ли каква излезе тая работа? Една бяла забрадка се вижда в нивата, а то една конска глава ми се озъби.» Селяните имат обичай да турят конска глава в нивата на кол, и това е един вид магия да не уручасват посевите. Това често пъти сте го срещали по полето като ходите. «А бе, — каже, — не беше булката. Озъби ми се една конска глава.» Посмяхме се, поприказвахме. — Оттам ми дойде хрумването за «Пролетна измама» — разказът за калугера, който отива сутрин на разходка и вижда в нивата нещо да се белее. Това е едно хрумване, една идея. Вярвам, че на всекиго от вас, които пишете и се занимавате с тия работи, по този начин са му идвали идеи.»

Още при включване на разказа в PI, 1904, някои места са основно изменени, наново написани. Промените са посочени в Събрани съчинения, II, 1958, с. 329—335. Доста многото поправки, внесени в текста при подготовката му за CII, 1938, са предимно от стилно-художествен характер: още повече са съкратени обясненията и разсъжденията на автора, стегнати и оживени са описанията, премахнати са някои сравнения, отстранени са прилагателни и некнижовни диалектни думи и обрати, езикът е опростен. По-характерните промени са посочени в бележката към Събрани съчинения, II, 1958.

Д У Ш А Т А Н А У Ч И Т Е Л Я. Публикуван първоначално в сп. У ч и т е л, XI, кн. 3, март 1904, с. 214—217, с подзаглавие (Разказ) и подпис Елин Пелин. След това в Юбилеен сборник на разградското читалище «Развитие» (Разград, 1904, с. 171—173). Списание У ч и т е л е народническо, бори се за защита на народното учителство, против официалната просветна политика; разказът на Елин Пелин, във формата на алегория, представлява остра изобличителна сатира на тогавашната училищна политика. — Основно преработен, отстранени са намеците за някои съвременни тогава, но забравени по-късно обстоятелства, разказът е включен в PI, 1904, с. 154—159. Наново преработен, предимно езиково и стилно, включен в CI, 1938. Промените са посочени в Събрани съчинения, II, 1958, с. 336—339.

В Д О В Е Ц. Публикуван за пръв път с подзаглавие (Разказ) и подпис Елин Пелин в сп. П р о с в е т а, IV, кн. 1, септември 1904, с. 12—16. С незначителни поправки включен в PI 1904, с. 84—91; няколко съществени, но чисто художествени поправки са внесени в текста и на PI, 1912. Наново преработен при включването му в CII, 1938.

А Д В О К А Т. Публикуван за пръв път в PI, 1904, с. 54—58, преди това не е печатан. Текстът претърпява незначителни промени в следващите издания на PI. Основно прегледан и поправен при включването му в CI, 1938.

К У М О В И Г О С Т И. Като разказ публикуван за пръв път в PI, 1904, с. 33—36. Две години по-рано същата тема е развита в стихове и публикувана като стихотворна приказка в собственото списание на Елин Пелин С е л с к а р а з г о в о р к а, I, кн. 3—4, февруари 1903. Със стилно-художествени поправки в следващите издания на PI. Наново преработен за CI, 1938, и то чак при коректурата на шпалти.

П Е Ч Е Н А Т И К В А. Публикуван за пръв път в PI, 1904, с. 99—103, и с незначителни промени в следващите издания, на PI. По-значителни поправки при включването му в CI, 1938 — най-съществените са посочени в Събрани съчинения, II 1958, с. 343.

Х И Т Р Е Ц. Публикуван за пръв път в PI, 1904, с. 165—169, и с незначителни поправки в последвалите издания на сборника. По-значителни промени са направени при включването му в CI, 1938.

В началото вместо «стражаринът» — «полицейският». Променено е глаголното време в целия разказ: «Лисичката се обръща и хитро се смее срещу лицето на стражарина» става «Лисичката се обърна и тихо се засмя срещу лицето на стражаря»; «някаква си заплата от 40—50 лева» става «някаква си нищожна заплата»; «Вие така и така цвъкате дето трябва и дето не трябва, по-харно да сте птици» — «Вие така и така цвъкате дето трябва и дето не трябва, какво щеше да бъде пък, ако бехте птици». Стегнат е диалогът, особено при взимане на пушката от Лисичката. Зачеркнато е (запазеното в скоби): [Стражарят, като видя пушката си в ръцете на Лисичката, пребледня от страх], но се престори, че не дава значение на това»; «Една креслива сойка само се присмя на

това мълчание». — «Една креслива сойка прехвръкна, присмя се на това мълчание. . .»

НА БРАЗДАТА. Публикуван за пръв път в PI, 1904, и с някои дребни стилистични поправки в следващите издания. Почти без промени включен в CI, 1938.

ЗАКЪСНЯЛАТА НИВА. Публикуван първоначално в сп. Просвета, II, кн. 7, март 1903, с. 320—322, с подзаглавие (Очерк) и подпис Елин Пелин. Цялостно преработен, като в голямата си част е написан съвсем наново, при включването му в PI, 1904. Промените засягат не само стила и художествените средства, но и основното съдържание, тъй че може да се говори за съвсем нов разказ на същата тема. Новата редакция впоследствие е включена, с някои незначителни поправки, в следващите издания на PI и почти без промени в CI, 1938. — В Събрани съчинения, II, 1958, с. 345—349, е даден в бележките изцяло първоначалният текст на очерка от сп. Просвета.

ПЪДАР. Публикуван за пръв път в PI, 1904, с. 92—98. Пръв печатан опит на Елин Пелин за сценично произведение, главно с оглед да задоволи острите тогава нужди на селските театрални деятели, които уреждат своите забави и вечеринки при ограничени сценични възможности. — С някои несъществени езикови промени в следващите издания на PI. Няколко нови поправки при включването му в CI, 1938. При описанието на мястото на действието е зачеркнато (запазеното в прави скоби): «[Тук-там иззад оградите се вдигат ширококлони орехи], по които вече треперят жълти листа.»

ПРЕСТЪПЛЕНИЕ. Публикуван за пръв път в PI, 1904, с. 174—180. С немногобройни промени в следващите издания на PI, особено в PI, 1912, и с нови поправки включен в CI, 1938.

Промени в текста на PI, 1912: зачеркнато е (запазеното в прави скоби): «[обичаше малката] си другарка [Николина].» Към края на разказа първоначалният текст е: «Той помисли, че неговия нападател ще му иска пари, затова извади кисията си и я хвърли пред него. Тя падна тежко в прахът и иззвънтя. Липо се наведе, хвана я. . .» Текстът от PI, 1912, остава впоследствие непроменен. — По-съществени промени при включване в CI, 1938: бащата на Липо вместо «45—50 год.» е «петдесетгодишен». Преработен е и един от последните абзаци, който в PI гласи: «Липо се спусна по урвата надолу, спря в шубраките на пътя и притаи дъх. Той позна, че това е Нено, когото [тъй!] щеше да среща баща му и душата му се запали. Той за миг забрави всичките съдилища на света и намисли да отмъсти сам.» Другите поправки са чисто езикови и в препинателните знаци.

ПО ЖЪТВА. Публикуван за пръв път в PI, 1904, с мото «Жътва е сега. . . пейте робини. . .»; с незначителни промени и със запазване на мотото в следните издания на PI. Основно преработен, свалено е и мотото при включването му в CI, 1938. По-интересните промени са дадени в Събрани съчинения, II, 1958, с. 350—351.

СПАСОВА МОГИЛА. Публикуван за пръв път в сп. Художник, I, бр. 1, септември 1905, с. 3—7, с подпис Елин Пелин. Пръв разказ на Елин Пелин, публикуван след излизане на сборника «Разкази» в края на 1904. Даден начело в новозапочналото тогава художествено, богато илюстровано списание на Павел Генадиев, което излиза при редакционното участие на близките на Елин Пелин Ал. Балабанов и Симеон Радев. — С доста значителни, но предимно стилистични поправки включен в PII, 1911, с. 61—67, и без поправки в следващите издания на PII. Преработен наново цялостно, с много промени, включен в CII, 1938, по-съществените са посочени в Събрани съчинения, II, 1958, с. 352—353.

САМИЧКА. Публикуван за пръв път в Юбилеен сборник на Българския учителски съюз, 1895—1905. С., 1905, с. 164—167, с подзаглавие «Разказ» и подпис Елин Пелин. С дребни езикови поправки включен в PII, 1911, с. 110—113, и в следващите издания на PII. Наново преработен, предимно стилистически, и включен в CII, 1938.

НЕВЕСТА НЕНА. Публикуван за пръв път във в. Вечерна поща, VI, бр. 1512, 28 октомври 1905 с подзаглавие «Разказ» и подпис Елин Пелин. Във Вечерна поща на С. С. Шангов редактор на литературния отдел по това време е Симеон Радев. По негова покана Елин Пелин дава

тук два фейлетона и три разказа. Разказът «Невеста Нена» не е включен в PII, 1911, нито в следващите издания на същия том. Основно преработен, написан почти наново, той е публикуван от автора повторно в Развигор, II, бр. 53, 11 февруари 1922. Върху тоя текст Елин Пелин прави нови многобройни поправки и включва разказа в CII, 1938. Промените биха могли да се видят само при съпоставяне на цялостния текст на трите редакции.

ЛЕПО. Публикуван за пръв път в сп. Художник, I, бр. 3—4, октомври 1905, с. 18—22, под заглавие «Захарин» и с подпис Елин Пелин. Разказът е основно преработен не само стилно-езиково, но и композиционно, променено е името и занятието на героя (от «селски пъдар Захарин» той става «млад войник Лепо Гьоргин») и на героинята (от Нона тя става Войка), изменени са редица ситуации и в новия си вид е включен в PII, 1911. С незначителни промени в следващите издания на PII. Наново преработен, но само стилно-езиково, включен в CI, 1938. Разликите между първата и втората редакция на разказа биха могли да се видят само при цялостно съпоставяне на текстовете, по-съществените поправки при включване в CI, 1938, са дадени в бележките към Събрани съчинения, II, 1958, с. 355—356.

БРАТЯ. Печатан за пръв път във в. Вечерна поща, VI, бр. 1529, 14 ноември 1905, с подзаглавие «Разказ» и подпис Елин Пелин. На следната година разказът е препечатан в «Литературен сборник на българановците». Значително преработен, включен в PII, 1911, с. 101—105, и с незначителни поправки в следващите издания на PII. С нови поправки включен в CII, 1938. — Съвсем наново е написан, с друга развръзка краят на разказа за PII, 1911, който се запазва впоследствие. Първоначалният текст от вестника е възпроизведен в бележките към Събрани съчинения, II, 1958, с. 356—359.

НЕЩАСТИЕ. Публикуван за пръв път под заглавие «Събитие», разказ, с подпис Елин Пелин, във в. Вечерна поща, VI, бр. 1521, 6 ноември 1905. С многобройни поправки от стилно-езиков характер включен в PII, 1911, с. 106—109, и почти без промени в следващите издания на PII. Някои дребни

поправки, предимно в пунктуацията, при включването му в CI, 1938. — Най-значителната промяна още при първото включване в P е новият край. Първоначално разказът завършва:

— Бог да го прости! — произнесе някой с тайнствен глас.

И всички му отговориха:

— Бог да го прости! . . .

После дядо Игумен, за да утеши отец Пиомия, разпечата едно от своите скъпоценни бурета, повика още няколко братя и го изпиха всичкото.

ИГЛИКА. Публикуван за пръв път в сп. Художник, I, бр. 13—14, март 1906, с. 6—11, с подпис Елин Пелин. С доста много промени, на някои места и основно преработен, включен в PII, 1911, и почти без изменения в последвалите издания на PII. Наново цялостно поправен, с многобройни стилно-езикови промени, в CII, 1938. В Събрани съчинения, II, 1958, са дадени по-съществените промени и при двете преработки.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ, НЕВКЛЮЧВАНИ ОТ ЕЛИН ПЕЛИН В СЪЧИНЕНИЯТА

ОРИСИЯ. Публикувано първоначално в сп. Селска разговорка, I, кн. 2, декември 1902, с. 1—6, със заглавие «Орисията на една сиромашка черга», подзаглавие «Разказ» и подпис Мито. Две години по-късно Елин Пелин поправя туктаме разказа и под заглавие «Орисия» го публикува в «работническото» литературно списание Пролетна заря, I, кн. 3, декември 1904. При препечатването авторът е съкратил част от повествованието за странствуванията на петолевката. Другите поправки са незначителни. Ние даваме текста от 1904.

ПРОШЕНИЯТА НА ЖИТЕЛИТЕ ОТ С. ГОЛЯМА НЕВОЛЯ ДО ДЯДА ГОСПОДА. Публикуван в Селска разговорка, I, кн. 3—4, януари—февруари 1903, с. 1—6, с подзаглавие «Разказ» и подпис Мито. — Три години по-късно Елин Пелин използува началото на разказа — хумористичното описание на българското село, — преработва значително цялото, придава по-задълбочен, сатиричен характер на хумора и фактически новото произведение пе-

чата като фейлетон «Село Неволя» във в. Вечерна поща. Фейлетонът бе препечатан в Литературен фронт, VII, бр. 65, 29 ноември 1951.

В СЪДИЛИЩЕТО. Публикувано в сп. Селска разговорка, I, кн. 3—4, януари—февруари 1903, с. 17—20, с подзаглавие «Разказ по Антон Чехов», без подпис. — Разказът е преработка, несъмнено на Елин Пелин, на Чеховия разказ «Злоумишленик», преведен малко преди това на български (сп. Сполука, II, бр. 4, 30 декември 1902). Елин Пелин дава произшествието с български лица и в българска обстановка, което прави разказа особено интересен както за изучаване влиянието на Чехов върху Елин Пелин, така и за специфичното виждане на българския автор.

ПРОКЛЕТИСАНАТА ГОРА. Публикуван в сп. Летописи, IV, кн. 6, април 1903, с. 121—123, с подзаглавие «Легенда» и подпис Елин Пелин. «Старият Чумак» е разказвачът и в легендата «Самодивските скали», публикувана в същото списание шест месеца по-рано. Според разкази на близки на Елин Пелин той пращал «Проклетисаната гора» преди това да се публикува в сп. Ново време, но Дим. Благоев отхвърлил разказа.

ПОПРИЩЕ. Тоя голям разказ е публикуван единствен път в новозапочналото тогава списание Учителска мисъл (срв. бел. към разказа «Кал»), I, кн. 1, септември 1903, с. 33—48 с подзаглавие (Разказ) и подпис Елин Пелин. Отразява, както и другите разкази със същата тематика от това време, отношението на Елин Пелин към дейността на народния учител, на основа на собствени преживявания и наблюдения.

САМОДИВА. Публикуван за пръв път в PI, 1904, с. 73—76, изоставен в последващите издания на първия том. Невключен в С. Няма нищо общо с разказа «Самодива» от PII, 1911.

БЕЗДОМНИК. Публикуван за пръв път в PI, 1904, с. 150—153; изоставен в следващите издания. Невключен в С.

ЛУДАТА. Публикуван за пръв път в PI, 1904, с. 170—173. Включен и в следващите издания, второ до четвърто, на първия том. Изоставен при съчиненията от 1938. Поправките в следващите издания на PI са незначителни, предимно езикови и в пунктуацията. Ние даваме текста по PI, 1928, сверен с предходните издания.

ЗЛА СЪДБА. Разказът е публикуван за пръв и единствен път в сп. Македонски преглед, I, бр. 3, юни 1905, с. 17—18, с подпис Елин Пелин. Списанието излиза при близкото участие на македонските дейци от кръга на «българановците» Хр. Силянов и Ал. Кипров, редактор на неговия литературно-художествен отдел е «българановецът» Андрей Протич. Наред с Елин Пелин тук сътрудничат и Ал. Балабанов, Ал. Божинов, Вл. Анастасов—Пепо.

СЪДЪРЖАНИЕ

Разкази 1901—1906

Произведения, невключвани
от Елин Пелин в съчиненията

ЕЛИН ПЕЛИН

СЪЧИНЕНИЯ

В ШЕСТ ТОМА

Том I

РЕДАКТОР СВЕТЛА ГЮРОВА
РИСУНКИ БОРИС АНГЕЛУШЕВ
ОФОРМЛЕНИЕ КИРИЛ ГОГОВ
ХУД. РЕДАКТОР ЕЛЕНА МАРИНЧЕВА
ТЕХН. РЕДАКТОР ВИОЛЕТА КРЪСТЕВА
КОРЕКТОР НЕВЕНА ДИМИТРОВА

Формат 32/84/108; тираж 60 113 екз.;
печатни коли 21; издателски коли 17,64;
л.г. VI/32; изд. № 4167; поръчка № 72 /1977 година
на издателство «Български писател»;
дадена за набор на 22.II.1977 година;
излиза от печат на 30. VI. 1977 година;
Цена 1,70 лева
Код 15 9536172411 / 5506—6—77

ДПК «ДИМИТЪР БЛАГОЕВ» — СОФИЯ